

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İbrahim UÇAN

İRAN BEYAZ DEVRİM'İ VE ETKİLERİ (1963-1979)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İbrahim UÇAN

İRAN BEYAZ DEVRİM'İ VE ETKİLERİ (1963-1979)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Sabit DUMAN

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYAZ DEVRİM'İ HAZIRLAYAN ŞARTLAR

1.1. MUHAMMED RIZA PEHLEVİ'NİN TAHTA ÇIKIŞI (15 EYLÜL 1941).....	5
1.1.1. Pehlevi Hanedanlığının Kuruluşu (12 Aralık 1925)	5
1.1.2. Muhammed Rıza Pehlevi'nin İlk Dönemi (16 Eylül 1941-16 Ağustos 1953)...	10
1.1.3. Muhammed Rıza Pehlevi'nin İkinci Dönemi (23 Ağustos 1953- 16 Ocak 1979)	13
1.2. İRAN'IN TOPLUMSAL YAPISI (1941-1963).....	16
1.2.1. Büyük Toprak Sahipleri	17
1.2.2. Ulema	18
1.2.3. Bazari (Esnaf ve Tüccarlar)	21
1.2.4. Köylüler	22
1.2.5. İşçi Sınıfı	23
1.3. İRAN'IN SİYASAL YAPISI (1941-1963).....	27
1.3.1. 1941-1953 Arası Dönem	28
1.3.1.1. Tudeh Partisi	33
1.3.1.2. Azerbaycan Özerk Yönetimi	34
1.3.1.3. Bölgesel Kürt Özerk Yönetimi	35
1.3.1.4. Milli cephe	36

1.3.2. 1953-1963 Arası Dönem:	38
1.3.2.1. SAVAK	41
1.4. İRAN'IN EKONOMİK YAPISI (1941-1963)	44
1.4.1. İran Petrollerinin Millileştirilmesi	47
1.4.2. Musaddık'a Darbe: Ajax Operasyonu	50

İKİNCİ BÖLÜM

BEYAZ DEVRİM İLE YAPILAN REFORMLAR

2.1. İRAN'DA REFORM ÇALIŞMALARININ TARİHÇESİ	54
2.2. ŞAH'IN VE HALKIN DEVRİMİ: BEYAZ DEVRİM	57
2.3. EKONOMİK ALANDA YAPILAN REFORMLAR	67
2.3.1. Toprak Reformu	67
2.3.1.1. Çiftçiler İçin Kooperatif Birliklerinin Kurulması	74
2.3.2. Orman ve Otlakların İyileştirilmesi ve Millileştirilmesi	76
2.3.3. Toprak Islahatlarının Finansı İçin Devletin Sahip Olduğu Fabrikaların Hisselerinin Satılması	80
2.3.4. Üretim Sanayisinin Hisselerinin Bir Kısımının İşçilere Satılması	81
2.3.5. Endüstride Kâr Paylaşımı	83
2.3.6. Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatının Kurulması	83
2.3.7. Su Kaynaklarının Millileştirilmesi	84
2.3.8. Köylerin ve Şehirlerin Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatının Yardımıyla İmar Edilmesi	85
2.3.9. Enflasyon ve Pahalılıkla Mücadele	86
2.3.10. Bütün İranlıların Sigortalı Olması	86
2.3.11. Ev ve Arsa Fiyatlarının Yükselişini Durdurma	87
2.3.12. Rüşvet ile Mücadele	87
2.4. TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN REFORMLAR	88

2.4.1. Eğitim Teşkilatının Kurulması.....	88
2.4.2. Sağlık Teşkilatının Kurulması	93
2.4.3. Eğitim ve İdari Kararlar Alınması.....	95
2.4.4. Parasız ve Zorunlu Eğitim.....	96
2.4.5. Okul Öğrencileri ve Bebekler İçin Ücretsiz Beslenme	96
2.5. SİYASAL ALANDA YAPILAN REFORMLAR.....	96
2.5.1. Kadınları İçine Alan Seçim Düzenlemesi	96
2.5.2. Yerel Adalet Mahkemelerinin Kurulması.....	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYAZ DEVRİM'İN ETKİLERİ

3.1. BEYAZ DEVRİM'İN EKONOMİK ETKİLERİ	103
3.2. BEYAZ DEVRİM'İN TOPLUMSAL ETKİLERİ	111
3.3. BEYAZ DEVRİM'İN SİYASAL ETKİLERİ	116
3.4. TÜRK BASININDA BEYAZ DEVRİM	125
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA	133
EKLER.....	140

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRAN BEYAZ DEVRİM’İ VE ETKİLERİ (1963-1979)

İbrahim UÇAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sabit DUMAN

2022, 172 sayfa

İran’da 1925 yılında Pehlevi Hanedanlığının kurulmasından sonra modernleşme anlamında önemli adımlar atılmıştır. Rıza Şah, seküler, milliyetçi ve çağdaş bir ülke meydana getirmek için orduda, devlet kurumlarında ve sosyal hayatta birçok önemli değişiklik yapmıştır. Ancak 1941 yılında babasının yerine tahta geçen Muhammed Rıza Şah’ın ise 1960’lı yıllara kadar önemli değişiklikler yaptığından söz edilemez.

İkinci Dünya Savaşı’nın meydana getirdiği iki kutuplu dünyada Muhammed Rıza Şah, Sovyetlerden gelebilecek komünist etkiyi önlemek için Batı bloku ile yakınlaşmıştır. Muhammed Rıza Şah tarafından 1953 yılında Başbakan Musaddık’a yönelik ABD ve İngiliz destekli bir darbe yapılmıştır. Muhammed Rıza Şah hem ABD’nin etkisiyle hem de İran’da kendi gücünü başkent dışında uzak bölgelerde de tahkim edebilmek için bu reformları gerekli görmüştür.

1963 yılında 6 madde olarak halkoyuna sunulan reformlar, daha sonraları birçok alanla ilgili yapılacak reformlarla beraber toplamda 19 madde olarak uygulanmıştır. Şüphesiz yapılan reformların en önemlileri, İran ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatında büyük değişiklikler meydana getiren toprak reformu ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren düzenlemelerdir.

Yapılan reformlar, İran’ın ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatı üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Bu reformlar, ekonomik alanda toplumun fakir kesiminin durumunu iyileştirememiş, belli kesimin işine yaramıştır. Reformlar toplumsal olarak ise kırsal kesimlerden büyük şehirlere büyük göçleri meydana getirmiş, şehirlerde gecekondulaşmayı arttırmıştır. Siyasal açıdan ise bu reformlar, 1979’daki İran İslam Devrimi’nin en önemli figürü olan Ayetullah Humeyni’yi siyaset sahnesine çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Rıza Şah, Reform, Değişim, Devrim, Etki.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
IRANIAN WHITE REVOLUTION AND ITS EFFECTS (1963-1979)

Ibrahim UCAN

Advisor: Professor Dr. Sabit DUMAN

2022, Page: 172

After the establishment of the Pahlavi Dynasty in Iran in 1925, important steps were taken in terms of modernization. Reza Shah, made many important changes in the army, state institutions and social life in order to create a secular, nationalist and contemporary country. However, it cannot be said that Mohammad Reza Shah, who succeeded his father in 1941, made significant changes until the 1960s.

In the bipolar World created by the Second World War, Mohammad Reza Shah got closer to the Western bloc to prevent the communist influence from the Soviets. A US and British-backed coup was carried out by Mohammad Reza Shah against Prime Minister Mossadegh in 1953. Mohammad Reza Shah saw these reforms as necessary both with the influence of the USA and in order to consolidate his own power in Iran in distant regions outside the capital.

The reforms, which were presented to the public as 6 articles in 1963, were implemented as 19 articles in total, together with the reforms to be made in many fields later on. Undoubtedly, the most important of these reforms are the land reform, which brought great changes in Iranian economic, social and political life and the regulations that gave women the right to vote and be elected.

The reforms have had significant effects on Iran's economic, social and political life. These reforms could not improve the situation of the poor segment of the society in the economic field and they benefited certain segments. Socially, the reforms caused great migration from rural areas to big cities and increased squatting in cities. Politically, these reforms brought Ayatollah Khomeini, who was the most important figure of the Iranian Islamic Revolution in 1979, to the political scene.

Key Words: Mohammad Reza Shah, Reform, Change, Revolution, Influence.

ÖNSÖZ

2014-2019 yılları arasında öğretmen olarak görev yaptığım Tahran'da İran toplumunu birçok açıdan gözlemleme imkânı buldum. Tez konusunu seçmemde yaşadığım bu sürecin önemli bir etkisi oldu. Bu konuyu seçmemdeki en büyük sebep, her ne kadar diğer ülkelerde bu konu ile ilgili çalışmalar olsa da Türkiye'de İran üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda Beyaz Devrim konusunun müstakil ve detaylı bir şekilde ele alınması noktasında eksiklikler görmüş olmamdır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve sonrası ile İran'da Pehlevi Hanedanlığının kurulduğu 1925 yılı ve sonrası dönem arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in Türkiye'yi modernleştirmek için birçok alanda yaptığı köklü değişiklikler ile her ne kadar bazı farklılıklar olsa da Rıza Şah'ın kendi ülkesini çağdaşlaştırmak için yapmış olduğu yenilikler önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu da Türkiye'de İran ile ilgili önemli çalışmalar yapılmasına sebep olmuştur.

İran İslam Devrimi'nin üzerinden yaklaşık kırk yıl geçmesine rağmen İran toplumsal, siyasal ve ekonomik anlamda çok ciddi problemlerle karşı karşıya bulunmaktadır. İran İslam Devrimi'ni yaptığı reformlarla birçok yönden etkileyen Muhammed Rıza Şah'ın, 1963 yılından itibaren uygulamaya başladığı Beyaz Devrim adıyla yapılan reformlar ve bu reformların İran'ın toplumsal, siyasi ve ekonomik hayatı üzerindeki etkileri bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak dönemle ilgili kaynaklar taranmış ve bu konu ile ilgili görüşler ele alınmıştır. Tez konusu ele alınırken birincil ve ikincil kaynaklara başvurulmuş, özellikle Muhammed Rıza Şah'ın gerek Beyaz Devrim ile ilgili gerekse Şahlığı süresince ülkesi için yapmak istediklerini açıklamaya çalıştığı ve kendi eserleri olan 'Beyaz Devrim', 'Tarihe Cevap' ve 'Büyük Medeniyete Doğru' kitaplarından faydalanılmıştır. Yine Ervand Abrahamian'ın 'Modern İran Tarihi' ve 'İki Devrim Arasında İran', Ali Rahnema'nın 2021 yılında yayımlanmış olan 'İran'da Modern Despotizmin Yükselişi 1953-1968' ve Ray Takeyh'in 'Son Şah' adlı kitaplarından da yararlanılmıştır. Bu konu ile ilgili yazılmış kitaplar, makaleler, gazeteler, dergiler ve tez çalışmaları incelenmiştir. Ayrıca Beyaz Devrim reformlarının öncesi ve sonrası ile ilgili o dönemin gazete arşivlerine ulaşılmaya çalışılmış sadece Ettelaat gazetesinin yayınlanmış sayılarına ulaşılmıştır. Bu gazetenin reformları halka

anlatma biçimi gazeteden alıntılar yapılarak aktarılmıştır. Yine o dönemde reformlarla ilgili basılmış posta pulları da çalışmanın sonuna eklenmiştir. Beyaz Devrim'in Türk basınındaki yansımaları, o dönemin Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri incelenerek ele alınmış ve ekler kısmına eklenmiştir.

Tez çalışmamı yaptığım süre içerisinde değerli görüşleri ile eleştiri ve önerilerde bulunan danışman hocam Prof. Dr. Sabit DUMAN'a, tez jüri üyelerim olarak önemli katkılar sunan Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. İrşad Sami YUCA ve Şırnak Üniversitesi Cizre Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi Dr. Bilal ALTAN'a, gerek İngilizce kaynaklara ulaşmamda gerekse de değerli düşünceleri ile çalışmama katkıda bulunan Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Adem LEVENT'e, yine çalışmama önemli katkılarda bulunan Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Dr. Mustafa ŞEHİTOĞLU'na, Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Orhan KESKİNTAŞ'a, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Resul ÖZAVŞAR'a ve Tahran Büyükelçiliği Tahran Türk Okulu öğretmeni değerli kardeşim Mahmut YANMAZ'a teşekkürü borç bilirim.

Muş-2022

İbrahim UÇAN

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a. g. e	:	Adı geçen Eser
a. g. m.	:	Adı geçen Makale
AIOC	:	Anglo-İranian Oil Company
BMI	:	Bank Melli İran
CENTO	:	Central Treaty Organization
CIA	:	Central Intelligence Agency
çev.	:	Çeviren
drl.	:	Derleyen
ed.	:	Editör
FBI	:	Federal Bureau of Investigation
IBRD	:	International Bank for Reconstruction and Development
IBP	:	İmperial Bank of Persia
MI6	:	Mili Intelligence Section 6
NIOC	:	National İran Oil Company
OPEC	:	Organization of Petroleum Exporting Countries
s.	:	Sayfa
SAVAK	:	Sazman-e Ettelaat ve Emniyet-e Keşver
SEATO	:	The Southeast Asia Treaty Organization
yy	:	Yüzyıl

GİRİŞ

20. yy. içinde iki dünya savaşının ve önemli siyasi hadiselerin meydana geldiği bir zaman dilimi olarak İran, 1905-1906 yılları arasında Meşrutiyet Devrimi, 1925 yılında Kaçar Hanedanlığının yıkılarak Pehlevi Hanedanlığının kurulması ve Rıza Pehlevi'nin ülkeyi yönetmeye başlaması, 1941 yılında İngiltere ve Rusya'nın İran'ı işgal ederek Rıza Şah'ın yerine oğlu Muhammed Rıza Şah'ı getirmeleri, İran petrollerinin millileştirilmesinin ardından 1953 yılında Başbakan Musaddık'ın CIA destekli bir darbe ile alaşağı edilmesi ve 1979 İran İslam Devrimi gibi önemli olaylara sahne olmuştur.

Şah'ın kansız bir devrim olarak ifade ettiği Beyaz Devrim, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli etkilere sahiptir. Bu konuda Türkiye dışında yapılmış müstakil çalışmalar çok sınırlı olmuştur. Türkiye'de yapılan bilimsel çalışmalarda da bu konu sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Beyaz Devrim, Tahereh AHİN'in 'İran İslam Cumhuriyeti'nde Kamu Yönetimi' adlı doktora çalışmasında, Ayten RAHİMOVA'nın 'Modern İran'ın Oluşum Süreci: 20.Yüzyılın İkinci Yarısında İran'da Meydana Gelen Siyasi ve Sosyal Dönüşümler', Tolga GÜRAKAR'ın 'Devrimci Dinamikler Açısından Osmanlı ve İran Çağdaşlaşması', Uğur YILMAZ'ın 'İran İslam Devrimi'ne Giden Süreç ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları', Elif ÇEVİK'in 'Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi' adlı yüksek lisans çalışmalarında bir yönden ele alınmıştır. Çalışmamızda bu alanda bir boşluğu doldurmak amacıyla Beyaz Devrim ve bu devrimin doğurduğu sonuçlar öncesi ve sonrası ile toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Beyaz Devrim'in yapılma gerekçeleri uluslararası ilişkiler bağlamında iç ve dış dinamikler açısından ele alınmıştır. Bir taraftan ABD'nin Soğuk Savaş'ın etkisi nedeniyle Sovyetlerin bölgeye hâkim olmasını engellemek için İran'ı kendi yanında tutmak istemesi ve Şah'a reformlar yapması için baskı uygulaması diğer taraftan Şah'ın kendi merkezi otoritesini güçlendirmek için bu reformlara ihtiyaç duyması konunun daha iyi anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.

1941 yılından 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan süreci kapsayan Muhammed Rıza Şah Dönemi çok önemli olaylara sahne olmuştur. Bu çalışmada, bu süreçte gelişen olaylar ele alınmıştır. Çalışmamız üç bölümden meydana gelmiştir:

Birinci bölümde, Beyaz Devrim'i hazırlayan şartlar; Pehlevi Hanedanlığının kurulması ve 1941-1979 arası süreç, Muhammed Rıza Pehlevi döneminin ana hatlarına değinilerek açıklanmaya çalışılmış, yapılan reformların daha iyi anlaşılabilmesi için 1941-1963 arası dönemde İran'ın toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısı etraflıca incelenmiştir.

İkinci bölümde Pehlevi Hanedanlığı öncesi reform çalışmalarına kısaca değinildikten sonra Muhammed Rıza Şah'ın tahta oturduğu 1941 yılından 1960'lı yıllara kadar olan süreçte geniş çaplı reformlar yapmamasına rağmen neden 1960'tan sonra reformlar yapmaya karar verdiği, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın çift kutuplu bir döneme girdiği Soğuk Savaş ekseninde değişen siyasi dengeler açısından ele alınmış, yapılan reformlar ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak üç alanda sınıflandırılmış, sonrasında ise bu reformlara tek tek değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise reformların İran'da ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak ne tür etkiler meydana getirdiği açıklanmaya çalışılmış ve Beyaz Devrim'in Türk basınındaki yansımalarına Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri incelenerek değinilmiştir. 1979 İran İslam Devrimi'nin meydana gelmesinde özellikle 'Beyaz Devrim' adı altında yapılan reformların birçok alanda farklı etkiler doğurduğu görülmüştür. Bu etkiler nedeniyle İran toplumunun 20.yy.'da yaşanmış en önemli devrimlerden biri olan İran İslam Devrimi'ne şahit olduğunu görmekteyiz.

Rıza Pehlevi, Kazak Tugayı komutanı olarak 1921 yılında Tahran'ı ele geçirmiş ve ordu komutanı olmasının ardından 1923 yılında Şah'ı Avrupa gezisine göndermiş, 1925 yılında ise Meclis'in onayıyla Pehlevi Hanedanlığını kurarak tacını giymiştir. Rıza Pehlevi, tacını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bıraktığı 1941 yılına kadar İran'da önemli değişiklikler yapmıştır. Öncelikle hanedanlığına İslam öncesi döneme ait bir lisan olan Pehlevi ismini vermiş, 1935'te ülkesinin adını İran olarak değiştirmiş, güçlü bir ordu kurmak için ordusunu modern araçlarla donatmıştır. Eğitim, ekonomi ve toplumsal alanlarda reformlar yapmış, yabancılara verilen imtiyazları iptal etmiş, Almanya ile yakın ilişkiler kurmuştur. Yine Batı tipi kıyafet giyilmesini zorunlu hale getirmiş, kadınların peçe ile örtünmesini yasaklamıştır. Ulemanın İran toplumunda var olan gücünü sınırlamak istemiş, devlet mahkemelerine ulema yerine laik yargıçlar atamış, yerel yerlerde hukuki belgelerin kayıt hakkını ulemadan almıştır. 1935 yılında

Tahran'da üniversite kurmuş, okullarda okuyan öğrenci sayısını artırmıştır. Taşımacılık alanında ise 24.000 km uzunluğunda yol ve 1.700 km uzunluğunda demiryolu yapmıştır.

Rıza Şah, Almanlara daha fazla yakınlaşmış, Almanların Rusya'yı işgal ettiği sırada İran tarafsızlığını ilan etmiş ve Müttefikler Rusya'ya yardım malzemelerini İran'ın kuzeyinden götürmek istemişlerdir. Bunun üzerine İngiliz ve Ruslar, İran'ın kuzeyi ile güneyini işgal etmişler ve Rıza Şah'ın tahtta kalmasına izin vermemişlerdir. 1941 yılında Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Şah tahta çıkmış, Rıza Şah ise sürgüne gönderilmiş ve 1944'te Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde ölmüştür.

1941 yılında babasının yerine tahta çıkan Muhammed Rıza Şah, çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan ülkesi İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmiş diğer taraftan ise ülkesinin önemli gelir kaynakları verilen imtiyazlarla heba olmuştur. İran toplum yapısında çok güçlü nüfuza sahip olan büyük toprak sahipleri, ulema ve çarşı esnafına ilave olarak bu dönemde yeni bir orta sınıf ve özellikle fabrikalarda çalışan işçiler ön plâna çıkmıştır. Bu süreçte İran siyasal yapısı içerisinde 1941 yılında Sovyetler desteği ile kurulan Tudeh Partisi, 1945'te Azerbaycan Özerk Yönetimi, 1946'da Bölgesel Kürt Yönetimi ve 1940'ların sonlarında İran tarihinde önemli bir yer edinen Musaddık öncülüğünde Milli Cephe kurulmuştur. Musaddık'ın İran petrollerini millileştirme düşüncesi ve Soğuk Savaş ile yükselen ABD- Sovyetler gerilimi, ABD'nin İran'ı kendi tarafına çekme düşüncesi nedeniyle 1953 yılında CIA destekli bir darbe ile Musaddık'ın devrilmesini beraberinde getirmiştir. Musaddık'ın devrilmesiyle beraber Muhammed Rıza Şah, rejimini güçlendirmek için çok sert tedbirler almış, muhaliflere baskı uygulamış ve 1957 yılında ABD, İngiltere ve İsrail'in desteğiyle SAVAK adıyla ulusal istihbarat ve güvenlik birimini kurmuştur. Bu dönem, ekonomik açıdan büyük sıkıntıların olduğu, önemli yeraltı kaynaklarına rağmen gelirlerin büyük bir kısmının imtiyaz verilen yabancı şirketlere gittiği, Şah'ın kendi ailesi ve saray çevresi dışında halkının refahını artıracak çalışmalar yapmaması nedeniyle önemli sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Hem yukarıda söz edilen sorunlar hem de dünya konjonktürü, Muhammed Rıza Şah'ın birtakım reformlar yapmasını zorunlu hale getirmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş olarak adlandırılan ABD-Sovyetler eksenli iki kutuplu dünya,

Doğu ve Batı Bloku şeklinde bir yapı oluşturmuştu. ABD, İran'ın Batı Bloku içerisinde kalması ve Sovyetlerin bu ülkenin konumu kullanarak Ortadoğu ve Asya'ya hakim olmasını engellemek için şah'ı reformlar yapmaya zorlayarak ülkesi içinden çıkabilecek bir devrime karşı da korumak istemiştir. şah da 1960'lı yılların başlarından itibaren 'Beyaz Devrim' adını verdiği birtakım reformları yapmaya karar vermiş, toplamda 19 maddeyi içeren ve değişik zaman dilimlerinde uygulanmaya konulan bu reformlarla lkesinde ekonomik, toplumsal ve siyasal bazı değişiklikler yapmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEYAZ DEVRİM'İ HAZIRLAYAN ŞARTLAR

1.1. MUHAMMED RIZA PEHLEVİ'NİN TAHTA ÇIKIŞI (15 EYLÜL 1941)

1.1.1. Pehlevi Hanedanlığının Kuruluşu (12 Aralık 1925)

Rıza Han, 16 Mart 1878 yılında Mazenderan'ın Sevadkuh bölgesinde dünyaya gelmiştir.¹ Rus işgalinden kaçarak Kafkasya'ya göç eden Mazenderan'ın Elast köyünde toprakları bulunan ve asker kökenli bir aileye mensup olan Rıza Han, gençlik çağlarında Kazak Tugayı'na katılmıştır.² Kazak Tugayı'na amcasının yardımıyla alınmıştır.³ Kazak Tugayı, Rusların yönettiği, İran'da etkili tek modern askeri birlikti.⁴ Kazak Tugayı'nın asıl görevi, Tahran, Gilan ve Azerbaycan'da Saray, Büyükelçilikler ve yabancı kurumları korumaktı.⁵

1918 yılında İngilizler, neredeyse İran'ın tamamını ele geçirmiş ve 1919 yılında İngiltere ile İran arasında İran'ı İngiltere'nin sömürgesi haline getirecek bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, İran gazeteleri, esnaflar, ulema ve toplumun ileri gelenlerinin itirazları üzerine uygulanamamıştır.⁶

1920 yılında İran'a gelen İngiliz General Edmund Ironside, Kazak Tugayı'nda Ruslar yerine İranlıları geçirmek için Şah'tan izin alarak Rıza Han'ı Kazak Tugayı Komutanlığı'na getirmiştir.⁷ 1920 yılında İran ordusu iki kısımdan oluşmaktaydı: Jandarma ve Kazak Ordusu. Rıza Şah, bu iki gücü birleştirerek askeri olarak bütün gücü eline almıştır.⁸ 21 Şubat 1921 tarihinde Rıza Han, Kazvin'deki Kazak Tugayı'ndan

¹ Houshang Nahavandi ve Yves Bomati, **Mohammad Reza Pahlavi Akherin Şahensah 1919-1980**, Neşr: Şerkete Ketab, 2014, s. 15.

² Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 85.

³ Michael Axworthy, **İran: Aklın İmparatorluğu Zerdüş'ten Günümüze İran Tarihi**, İstanbul: Say Yayınları, 2016, 275.

⁴ Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019, s. 206.

⁵ Sadegh Zibakalam, **Reza Şah**, Tahran: İntişarat-e Ruzane, 2018, s. 56.

⁶ Mihail Sergeviç İvanov(ed.), **İran Tarihi Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021, s. 333-335.

⁷ Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, **İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2021, s. 60.

⁸ Tahereh Ahin, **"İran İslam Cumhuriyeti'nde Kamu Yönetimi"**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2008, s. 25.

2500 asker ile Tahran'a gelmiş ve hiçbir dirençle karşılaşmadan Tahran'ı ele geçirmiştir.⁹ Bu darbeden hemen sonra milliyetçi bir gazeteci olan Seyyid Ziyaeddin Tabatabai liderliğinde bir hükümet kurulmuştur. Rıza Han da Serdar-ı Sepah unvanıyla ordunun başkomutanlığına getirilmiştir.¹⁰ Tabatabai, yüz günlük iktidarı boyunca başarısız bir yönetim gösterince Rıza Han, Ahmet Şah'ı ikna ederek Tabatabai'yi görevinden uzaklaştırmıştır. Rıza Han, 1921 yılı Ağustos ayından itibaren birçok hareket gerçekleştirmiştir. Cengel hareketine operasyon düzenleyerek hareketin lideri Mirza Kuçek Han'ı öldürmüş, 1922 yılında Horasan, Tebriz ve Kürdistan'da birçok askeri operasyon yapmıştır. 1922-1925 arasında Bahtiyari, Türkmen, Beluç, Lur ve Şahseven boylarına operasyonlar düzenlemiştir. 1923 yılında Ahmet Şah'ı Avrupa seyahatine göndererek Şah'ın kendisini başbakan olarak atamasına ikna etmiştir. 1925 Ekim ayında Mecliste yapılan oylama ile Kaçar Hanedanlığının sona erdirilmesini onaylamış ve Ahmet Şah tahttan uzaklaştırılmıştır.¹¹ 12 Aralık 1925 tarihinde Kurucu Meclis Pehlevi Hanedanlığının kurulmasını onaylamış, Rıza Han, 25 Nisan 1926 tarihinde taç giyerek yeni şah olmuştur.¹² Bu tarihten 1940'lı yıllara kadar geçen süre Rıza Şah'ın tarihi olarak sayılabilir.¹³ Rıza Şah'ın 1925-1926'da Pehlevi Hanedanlığını kurması, İran'a yaklaşık beş yüz yıllık bir süreçte hakim olan etnik-aşiret monarşisine son vermiştir.¹⁴

Rıza Han'ın iktidara gelişinde, Kaçarların son dönemlerinde Kazak Tugayı'nın kurulmasının, ülkede yabancı egemenliğinin sona ermesinin ve ulemanın etkisinin azalmasını amaçlayan milliyetçi küçük bir grubun ortaya çıkmasının etkisi olmuştur.¹⁵

Rıza Şah, 1925 yılında tahta çıktığında İran modernleşmesi noktasında ilk icraatı İslam'dan önceki zamanlarda kullanılan bir lisanın adı olan Pehlevi ismini milli kimliği güçlendirmek ve hanedanını adlandırmak için kullanmasıydı.¹⁶

⁹ Djalili ve Kellner, **a. g. e.**, s. 61.

¹⁰ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 272.

¹¹ Djalili ve Kellner, **a. g. e.**, s. 62-67.

¹² Nahavandi ve Bomati, **a. g. e.**, s. 61-62.

¹³ Oral Sander, **Siyasi Tarih(1918-1994)**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013, s. 76.

¹⁴ Behrooz Moazami, **İran'da Devlet, Din ve Devrim 1796'dan Günümüze**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 22.

¹⁵ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 205.

¹⁶ Alev Erkilet Başer, **Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler**, İstanbul: Yöneliş Yayınevi, 2000, s. 324.

Rıza Şah'ın ilk ve en önemli düşüncesi, ülkesini emniyet altına almaktı. Çünkü atacağı diğer adımların emniyete bağlı olduğunu biliyordu.¹⁷ Rıza Şah, yapacağı reformlarla, gücü kendi elinde tutacağı merkezi otoriter bir devlet amaçlarken, İran'ı güçlü bir devlet haline getirmeyi de hedeflemekteydi.¹⁸

Rıza Şah, iktidarının ilk dönemlerinde ulema ile toplumun büyük bir kesiminden destek görmüştür. Yeni Şah, ilk hedef olarak modern bir ordu kurmaya çalışmış ve petrolden elde edilen gelirin hemen hemen tamamını askeri araç ve gereçlere harcamıştır.¹⁹ Rıza Şah döneminin ilk zamanları, merkezileşen ekonomi özelliği ile devletin finans, modern bankacılık, ticaret ve endüstrileşmeye müdahale ettiği yıllar olarak değerlendirilmektedir.²⁰

Rıza Şah, Türkiye'de seküler ve milliyetçi bir devlet kuran, otoriter olan, ekonomik kalkınma ve sanayileşmeye büyük önem veren Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almıştır. Batılılaşma, modernleşme, milliyetçilik ve sekülerleşme, Türkiye ve İran'ın ortak özellikleridir.²¹ Ancak Mustafa Kemal, Türkiye'de laiklikle ilgili önemli devrimler yaparken Rıza Şah, ulemanın toplumdaki var olan gücünü kıramamış, çarşafı yasaklarken kadınlara oy kullanma ve seçme-seçilme hakkı vermemiş, modern anlamda Tahran'da üniversite kurarken medreselerin varlığına dokunmamıştır.²²

Rıza Şah Dönemi'nin en önemli özelliği, devletin yeniden inşa edilmesidir. Rıza Şah, kendi saltanatını ordu ve bürokraside yapacağı değişiklikler üzerine kurmuştur.²³ Şah, ülkesini yabancı güçlerin tesirinden kurtarıp tam bağımsız bir devlet hedeflediğinden, yapacağı yeniliklere, ordusunu modernize ederek başlamıştır.²⁴

Rıza Şah, iktidarını daha fazla güçlendirmek için orduda yaptığı değişikliklerin yeterli olmadığını düşünerek ekonomi, eğitim ve toplumsal birçok alanda reformlar yapmıştır. 1927-1928 yıllarında, yabancılara ülkesinde imtiyazlar veren birçok

¹⁷ Zibakalam, **a. g. e.**, s. 131.

¹⁸ Sabit Duman, "İran Şah'ının Türkiye Ziyareti ve Bölgeye Etkisi", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007 Ankara II**, Ankara 2010, s. 1918-1919.

¹⁹ Michael Axworthy, **Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020. s. 51-52.

²⁰ Abbas Amanat, **İran Modern History**, Yale University Press, 2017, s. 585.

²¹ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 276-282.

²² Duman, **a. g. m.**, s. 8.

²³ Abrahamian, 'Modern ...', s. 88-90.

²⁴ Duman, **a. g. m.**, s. 8.

anlaşmayı iptal etmiş, ülkenin kalkınması için yaptığı projelerde İngiltere ve Rusya'dan destek almaktan uzaklaşıp, Almanya, Fransa ve İtalyanlar ile iş birliği yapmıştır. 1927'de Gümrük İdaresi, 1930'da da Bank-e Milli millileştirilmiş, 1935 yılında ülkenin adı Persia yerine İran olarak değiştirilmiştir. Rıza Şah'ın amacı, büyük ihtimalle kendi saltanatını Kaçarlıların rejimlerinden ayırmak olmalıydı. Yine en çok tartışılan reformları, Batı tarzı kıyafet giymeyi getirmesi ve kadınların peçe ile örtünmesini yasaklamasıydı.²⁵

Rıza Şah, orduyu güçlendirmenin yanında taşımacılık alanında 1938 yılına kadar 24.000 km uzunluğunda yol ve 1.700 km uzunluğunda demiryolu yapmıştır. Eğitim alanında ise 1922'de okul okuyanların sayısı 55.131 iken 1938'de 457.236'ya çıkmıştır. 1935'te Tahran'da bir üniversite kurarak yaptığı bu inkılaplar ile konumunu ve iktidarını her geçen gün güçlendirmiştir.²⁶ Rıza Han'ın eğitim reformu, İran halkı ve İslami gelenek arasında mevcut olan bağı koparıp, toplumsal sosyal düzeni değiştirmeyi hedeflemekteydi.²⁷ Devlet mahkemelerini hiyerarşik düzenlemeye tabi tutup, yargıç olarak ulema yerine laik memurlar atayarak ulemanın adli işleyişteki etkisini azaltmıştır. Devlet mahkemelerinde görev alacak yargıçlar için Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olma ya da yabancı bir üniversitede üç yıl okuduğunu belgeleme şartı getirerek ulemayı adli işleyişin dışına itmiştir. 1932'de yeni bir yasa çıkarılarak ulemanın yerel yerlerde hukuki belgeleri kayda geçirme hakkını ortadan kaldırmıştır.²⁸ Bütün bu yaptıklarına bakıldığında Rıza Şah'ın, İran'ı politik olarak dönüştürdüğü, modern bir ulus devlet kurduğu ve modern bir hukuk ve ekonomi sistemi oluşturduğu görülür.²⁹

Rıza Şah'ın 1921-1941 yılları arasında yaptığı altyapıya yönelik çalışmalar, İran'ı kurumsal olarak orta çağ monarşik yapısından demografik değişim, hammadde kaynakları, kentleşme ve milli petrol endüstrisinin yükselmesi ile modern bir ulus devlete dönüştürmüştür.³⁰

²⁵ Axworthy, 'Devrimci İran...', s. 52-54.

²⁶ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 278-279.

²⁷ Asaf Hüseyin, **İran'da Devlet Karşı Devlet**, 3.Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s. 77.

²⁸ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 21.

²⁹ Garthwaite, **a. g. e.**, s.214.

³⁰ Hamid Dabashi, **İran: Kenetlenmiş Halk**, İstanbul: Metis Yayınları, 2008, s. 132.

Rıza Şah'ın düşüncesinde, düzen, disiplin ve devletin güçlü olması vardır. O, devlet yönetimine, Huda (Tanrı), Şah ve Mihan (Anavatan) kavramlarını kazandırarak kendi yönetimine karşı gelmenin ulusa ve dine karşı gelmek olduğunu hatta bölücü ve vatan haini olarak adlandırılmalarını sağlamıştır.³¹

İran Şah'ının mutlak otoriteye sahip olmasına rağmen halk nezdinde itibarı ve meşruiyeti gün geçtikçe azalmıştır.³² Vergi politikaları, köylüler ve alt sınıflar üzerinde ağır bir yük oluşturmuş, büyük toprak ağalarının, toprak ve köylüler üzerindeki kontrolü artmış ve köylülerin durumu gün geçtikçe kötüleşmiştir.³³ Şah rejimi, toprak ağalarının topraklarını arttıracak yeni yasalar getirmiş, bunun sonucunda 1930'ların ortalarında tarımla uğraşan köylülerin yüzde 95 ile 98'i topraksız kalmıştır. Bu şekilde topraklara el koyarak ülkedeki en büyük toprak sahibi olmuştur. Şah rejimi, kırsal bölgelerde insanları batılı tarzda giyinmeye zorlamış ama bu insanların gelir düzeyini artırma ve milli yaşama katılımları noktasında hiçbir şey yapmamıştır.³⁴

Rıza Şah, 1930'ların sonlarına doğru yavaş yavaş kendisine verilen desteği kaybetmiştir. Ulema öncülüğünde 1935 yılında rejime karşı batı tipi kıyafet zorunluluğu, peçe yasağı, eğitim ve kanuni düzenlemeler nedeniyle büyük protestolar düzenlenmiştir. Bu protestolarda Meşhed'de Şah ordusu tarafından açılan ateşle birkaç yüz kişi ölmüş ve Şah rejimine yönelik öfke artmıştır. Çarşı esnafı, bazı malların üretiminde devlet tekeli getirilmesinden rahatsızlık duymuş, liberal ve entelektüellere yönelik baskılar, gazetelerin kapatılması Şah rejimine duyulan öfkeyi daha da derinleştirmiştir.³⁵

Rıza Şah, tahtı oğluna bırakmak zorunda kaldığında yaklaşık 3 milyon sterlin para ve 1,2 milyon hektar toprağa sahipti.³⁶ Rıza Şah'ın düşüşü gerçekte, devletin

³¹ Abrahamian, 'Modern ...', s. 89.

³² Amanat, **a. g. e.**, s. 623.

³³ E. Gleen Curtis and Eric Hooglund, **İran: A Country Study**, 2008, s. 29.

³⁴ Cleveland, **a. g. e.**, s. 213.

³⁵ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 283.

³⁶ Cleveland, **a. g. e.**, s. 216.

dizginleyici siyaset dönemini sona erdirmiş, toplumsal çatışma ve çekişme siyasetinin başlangıcı olmuştur.³⁷

1.1.2. Muhammed Rıza Pehlevi'nin İlk Dönemi (16 Eylül 1941-16 Ağustos 1953)

Muhammed Rıza Pehlevi, 26 Ekim 1919'da dünyaya gelmiştir.³⁸ Rıza Şah, taç giyme töreninde Muhammed Rıza'yı veliaht prens olarak seçmiştir.³⁹ Prens Muhammed Rıza, on bir yaşında iken seçkin İsviçre yatılı okulu İnstitut Le Rosey'de modern bir eğitim almıştır.⁴⁰ 1936'da Tahran'a dönmüş, iki yıl Tahran Askeri Akademisinde okumuştur. 1939'da Mısır Kralı I. Fuâd'ın kız kardeşi Fevziyye ile evlenmiştir. Muhammed Rıza Şah, 17 Kasım 1948'de Prenses Fevziyye ile boşanmıştır. İkinci evliliğini 1951 yılında Süreyye İsfendiyari ile yapmış, çocuklarının olmaması üzerine Şah ve Süreyya, 14 Mart 1958'de boşanmışlardır. Muhammed Rıza Şah, 1959 yılında Tebrizli bir aileden olan Farah Diba ile evlenmiştir. Bu evliliklerinden Rıza Pehlevi, Farahnaz Pehlevi, Ali Rıza Pehlevi ve Leyla Pehlevi adlarında dört çocukları olmuştur.⁴¹

Rıza Şah, 1928 yılında Avrupa devletlerine verilmiş olan kapitülasyonları kaldırmış, 1931 yılında İngiliz İmparatorluğu Havayolları'nın kullanımında olan İran hava sahasını Alman şirketi Lufthansa'ya açmıştır. Yine para basma yetkisini elinde tutan İmperial Bank of Persia' dan (IBP) alıp yeni kurulmuş olan İran Ulusal Bankası olan Bank-e Melli İran'a (BMI) vermiş ve telgraf şirketlerini de Hint-Avrupa Telgraf şirketlerinden alarak İranlılara vermiştir. Şah, bu süreçte İngilizlerden uzaklaşıp Almanlara yakın olmaya çalışmıştır. Rıza Han, 1935'te yaptığı düzenlemelerle tüm resmi yazışmalarda Fars-Persia yerine İran kelimesinin kullanılmasını istemiştir. Bunu yapmasının sebebi, İran kelimesinin tarih öncesi dönemden itibaren bu coğrafyada

³⁷ Ervand Abrahamian, **İran Beyne Do Engelab**, A. Golmohamadi, M. E. Fettahi(çev.), Tahran: Ney Yayınları, 2017, s. 203.

³⁸ Nahavendi ve Bomati, **a. g. e.**, s. 11.

³⁹ Mohammad Reza Pehlevi, **Mamoreyet Beraye Vatanam**, https://t.me/pdf_tarikhema (Erişim Tarihi: 18. 02. 2020), s. 71.

⁴⁰ Ray Takeyh, **The Last Shah America, Iran And The Fall Of The Pahlavi Dynasty**, London: Yale University Press, 2021, s. 15.

⁴¹ Sözer Akyıldırım, **İran ve Bir Hanedan'ın Çöküşü: Pehleviler**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2021, s. 118-201.

yaşayanlar için ‘Aryan’ ırkını ifade etmek için kullanılmasıdır. Bu teoriye göre Almanlar ve İranlılar aynı Aryan ırkından gelmekteydiler. Böylece Rıza Şah, Sosyalist Sovyetler Cumhuriyeti ve İngilizlerden uzaklaşıp Almanlara yaklaşmıştır. Şah’ın desteklediği Hitler Almanya’sı 1939 yılında yeni bir dünya savaşı başlatmış, bu savaşta İngiliz ve Ruslar Almanlara karşı savaş açmışlardır.⁴² Rıza Şah’ın Almanlara yaklaşması, İngiltere ve Rusya’yı rahatsız etmiş, başlayacak olan İkinci Dünya Savaşı’nda takındığı bu tutum Rıza Şah’ı tahtından edecektir.

İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, İran tarafsızlığını ilan etmiş, ancak ülke kısa süre sonra hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. İran, Müttefiklerin tüm Alman vatandaşlarını ülkeden sınır dışı etme taleplerini reddettiğinde İngiltere rahatsız olmuştur. Alman kuvvetleri 1941’de Sovyetler Birliği’ni işgal ettiğinde, Müttefiklerin acilen savaş malzemelerini İran üzerinden Sovyetler Birliği’ne nakletmeleri gerekiyordu; bu, İran’ın tarafsızlığını ihlal edecek bir operasyondur. Sonuç olarak, İngiltere ve Sovyetler Birliği, 26 Ağustos 1941’de İran’ı, kuzeybatıdan Sovyetler, batıdan Irak sınırı boyunca ve güneyde Basra Körfezi’nin başından İngilizler eşzamanlı olarak işgal etmiştir. Rıza Şah, Müttefiklerin iktidarda kalmasına izin vermeyeceklerini bildiği için oğlu lehine tahttan çekilmiş, 16 Eylül’de oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi tahta çıkmıştır. Rıza Şah ve ailesinin birkaç üyesi İngilizler tarafından önce Mauritius’a, sonra da Güney Afrika’nın Johannesburg kentine götürülmüş ve Rıza Şah, burada Temmuz 1944’te ölmüştür.⁴³ Böylece yaklaşık 16 yıllık Rıza Şah Pehlevi Dönemi sona ermiş, Pehlevi Hanedanlığı, Rıza Şah’ın oğlu Muhammed Rıza Şah tarafından 1979 yılındaki İran İslam Devrimi’ne kadar devam etmiştir.

1941-1953 arası dönemde Şah’ın sarayı, meclis, kabine ve kentte yaşayan insanlar arasında bir çekişme söz konusu olmuş, toplumu önce sosyalist düşünceye sahip hareket, daha sonra da milliyetçiler yönlendirmiştir. Bu süreçte seçkinler ön plana çıkmış, nitekim Meclise yerel düzeyde söz sahibi konumda olanların etkisiyle seçilenler olmuştur. Bu dönemde 12 başbakanın 9’u aristokrat ailelerden gelmiştir.⁴⁴ Pehleviler

⁴² Uğur Yılmaz, “İran İslam Devrimi’ne Giden Süreç ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi SBE), 2020, s. 34.

⁴³ Curtis ve Hooglund, **a. g. e.**, s. 30.

⁴⁴ Abrahamian, ‘Modern ...’, s. 132-133.

Dönemi'nde İran siyasetinde genelde zengin, toplumsal nüfuzu güçlü olan, aşiretlerin desteğine sahip aristokrat ailelerden gelenler etkili olmuşlardır.

Muhammed Rıza Şah, tacını giyerken İran'ı anayasa taraftarı bir şah olarak yöneteceğini söylemiştir.⁴⁵ Muhammed Rıza Şah'ın ilk dönemi, babasının otoriter ve baskıcı yönetiminin aksine gazetelerin sayılarının arttığı, siyasi partiler ve sendikaların kurulduğu, ulemanın medrese ve vakıfları tekrar kontrol altına alarak güçlendiği, toprak ağaları, çarşı esnafı, kabile liderlerinin yeniden siyaset sahnesine çıktığı bir dönem olmuştur. 1949 yılında Tahran Üniversitesi'nde kendisine düzenlenen suikasttan kurtulan Şah, sıkıyönetim ilan etmiş, muhalifleri tutuklamış, Tudeh Partisi'ni yasaklamış, rejime karşı olan gazeteleri kapatmıştır. Bu dönemdeki önemli olaylardan biri, Musaddık liderliğinde ortaya çıkan milliyetçiler, modernleşme yanlıları, 1930 ve 1940'lı yılların eğitim görmüş yeni kuşağından oluşan ve geniş bir koalisyon oluşturan Milli Cephe idi. Musaddık liderliğindeki Milli Cephe, 1949-1953 yılları arasında İran petrollerini millileştirmek için büyük bir mücadele vermiştir.⁴⁶

1949 yılında petrolün millileştirilmesi için ülke çapında gösteriler düzenlenmiş, Şah, İngiliz petrol şirketi AIOC ile olan sorunların çözümü için başbakanlığa General Razmarra'yı atamıştır. Razmarra, Milli Cephe'nin Meclise verdiği petrolün millileştirilmesi teklifine karşı olduğunu belirtmiş ve teklif reddedilmiştir. Bundan dört gün sonra Razmarra, 7 Mart 1951 tarihinde Fedayan-ı İslam mensubu bir genç tarafından suikastle öldürülmüştür. Bu olaydan bir hafta sonra petrolün millileştirilmesi yasası Musaddık tarafında Meclise sunulmuş ve kabul edilmiştir. Musaddık, Şah tarafından 28 Nisan 1951'de başbakanlığa getirilmiştir.⁴⁷

1951-1953 arası dönemde birkaç gün hariç başbakanlık yapan Musaddık, ne tamamıyla devlet güçleri ve toprakları üzerinde tam olarak hâkimiyet kuramamıştır. O, demokratik siyasi cephenin ve hükümetin liderliğini yapmıştır. İran'ın bu dönemi 'ikili hakimiyet' dönemi olarak adlandırılmıştır. Hâkim güçlerden biri Musaddık liderliğindeki milli güçler diğeri ise Şah'ın liderliğindeki diktatörlük ve yabancı güçler

⁴⁵ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 288.

⁴⁶ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 217-220.

⁴⁷ Yılmaz, **a. g. m.**, s. 47-48.

idi. Bu mücadelenin galibi sonuçta ikinci grup olmuştur.⁴⁸ Bu ikili yapıda ABD ve İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda Şah'ı tercih etmiş ve İran'daki gücü, kendi dediklerini yapan Şah'a tekrar vermek istemişlerdir.

1953 yılında çok önemli olaylar yaşanmış, Amerikalılar ve İngilizler uluslararası petrol kartelini kendi ellerinde tutmak için bir darbe planlamışlardır. Yapılmak istenen darbe Musaddık'ın korumaları tarafından engellenince Şah, 16 Ağustos 1953'te yurt dışına kaçmış, 19 Ağustos'ta 'Ajax Operasyonu' olarak adlandırılan bir CIA darbesiyle Musaddık devrilmiş ve Şah, tekrar ülkesine dönerek iktidarını devam ettirmiştir.⁴⁹

Muhammed Rıza Şah'ın 1941-53 arasını kapsayan ilk döneminde, babasının yaptıklarının aksine ülkede muhalif olanlara karşı özgürlük ortamı sağlanmış, bu dönemde Tudeh ve Milli Cephe gibi büyük hareketler teşekkül etmiş ve ülke siyasetine yön vermiştir.

1.1.3. Muhammed Rıza Pehlevi'nin İkinci Dönemi (23 Ağustos 1953- 16 Ocak 1979)

CIA öncülüğünde yapılan darbe ile tekrar tahta oturan Muhammed Rıza Şah, ülkesinde modernleşme ve Batılılaşma programı başlatarak toplumsal bir dönüşüm yapmayı ve insanların bundan dolayı kendisine daha fazla şükran duymasını planlamıştır. Şah, bunu yaparken ülkedeki ulemanın lideri olan taklit mercii Ayetullah Burucerdî'nin de desteğini almıştır.⁵⁰

Şah'ın iktidarının bu dönemi, ilk dönemine göre daha otoriter ve muhalifleri bastıracak tedbirler alarak geçmiştir. Abrahamian'a göre Şah'ın, tahta tekrar geçer geçmez yaptığı en önemli şey, devleti ayakta tutan ve kendisini daha da güçlendirecek ordu, bürokrasi ve saray patronaj (rantiye) sistemini sağlamlaştırmak için gerekli adımları atmak olmuştur. Savunma Bakanlığının adını Savaş Bakanlığı olarak değiştirerek sivillerin askeri işlere karışmasını önlemeye çalışmış, askeri bütçeyi 1955-

⁴⁸ Muhammed A. H. Katouzian, **Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pehlevi**, M. R. Nefisi ve K. Azizi(çev.), 5. Baskı, Tahran: Merkez Yayınları, 2005, s. 209.

⁴⁹ Stephen Kinzer, **Şah'ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 207-233; Abrahamian, 'Modern İran...', s. 157-161.

⁵⁰ Abrahamian, 'İran ...', s. 208.

1977 arası dönemde on iki katına çıkararak satın aldığı askeri donanma araçları ile ordusunu dünyanın en büyük beşinci ordusu haline getirmiştir.⁵¹

Şah, askeri bir darbeyi önlemek ve ülkede kendisine muhalefet edebilecek kişi ve grupları kontrol etmek için 1957 yılında SAVAK adıyla bir istihbarat birimi kurmuştur. Bu birim yasal olarak başbakana bağlı olsa da Şah tarafından yönetilmiştir. SAVAK biriminde çalışanları ABD’li ve İsrailli uzmanlar eğitmişlerdir.⁵²

Muhammed Rıza Şah, bürokraside ise merkezi yönetimi güçlendirecek hamleler yapmıştır. On iki olan bakanlık sayısını yirmi ikiye çıkarmış, devlet kurumlarında istihdam edilen insan sayısını kat be kat arttırmış, 1977 yılında her iki kadrolu çalışandan birine doğrudan maaş ödeyecek duruma gelmiştir. Saray patronaj sistemi de bu süreçte alabildiğince büyümüştür. 1958’de vergiden muaf olarak kurulan Pehlevi Vakfı’na yıllık petrol gelirlerinden büyük miktarlar aktarılmıştır. Pehlevi Vakfı’nın 3 milyar dolar değerinde varlığı ve turizm, sanayi, bankacılık, ticaret gibi alanlarda faaliyet gösteren 207 şirketi vardı. Şah’ın kişisel mal varlığı 1 milyar dolar, Şah ailesinin toplam varlıklarının 20 milyar dolara yakın olduğu tahmin edilmiştir. Pehlevi Vakfı’nın, yardım faaliyetleri görünümü altında, Şah ailesini finanse etmek, ekonomiyi kontrol altında tutmak ve Şah rejimini destekleyenleri ödüllendirmek amacıyla kullanıldığı görülmüştür. Bu dönemde Şah, hükümete ve parlamentoya kendisine yakın olanları yerleştirmek için bürokrasiyi, orduyu ve saray rantıye sistemini kullanmış, bu anlamda 1953- 1977 arası dönemde kabinenin başında bulunan sekiz kişiden iki kişi dışında altısı Şah’ın tercih ettiği kişilerden oluşmuştur.⁵³ Şah, bu süreçte bir taraftan merkezi yapıyı ve orduyu güçlendirirken diğer taraftan kendi yakın çevresini de ekonomik olarak destekleyip gücüne güç katmıştır.

1960’lı yıllara gelindiğinde Şah’ın sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaptığı reformların önemli değişikliklere sebep olduğu görülmüş, yapılmak istenen bu reformlara en büyük tepki ulemeden ve küçük esnaftan gelmiştir. 1960’ların başında Şah’ın monarşi yönetimini destekleyen ulemanın liderlerinden önce Ayetullah

⁵¹ Abrahamian, ‘Modern ...’, s.163-165.

⁵² Djalili ve Kellner, **a. g. e.**, s. 103.

⁵³ Abrahamian, ‘Modern ...’, s. 166-169.

Burucerci, ardından da Ayetullah Kaşani vefat etmiştir. Bu tarihten itibaren adı pek duyulmamış, Şahlık rejimine muhalefet ederek kitleleri yönlendiren Ayetullah Humeyni sahneye çıkmıştır. Kum'da Fevziyye Medreselerinde ilim tahsil eden Humeyni, İran'daki ulemanın lideri olmuştur. Ulemanın yapılan reformlara itiraz etmesinin temel sebebi, kendilerine ait olan vakıf arazilerinin Şah tarafından ellerinden alınması ve kadınlara oy hakkı verilmesiydi. Ayetullah Humeyni, yapılan reformlara direk eleştiri getirmek yerine, toplumun hemfikir olduğu konular olan ahlaksızlığın yaygınlaşması, seçim sisteminin değişmesi, anayasanın ihlal edilmesi, siyasi grupların ve gazetelerin baskı altına alınması, üniversitelerde bağımsızlığın ortadan kalkması, tüccarlar, işçiler ve çiftçilerin ekonomik taleplerinin dikkate alınmaması, insanların İslami inançlarının yok sayılması, batılılaşmaya teşvik, yabancılara kapitülasyon verilmesi, İsrail'e petrol satılması ve devlet bürokrasisinin sürekli güçlenmesini şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.⁵⁴ Bu süreci önemli kılan husus, Ayetullah Humeyni'nin kitleleri yönlendiren siyasi bir figür olarak ortaya çıkmasıdır.

Ayetullah Humeyni, bu sert muhalefeti sonrası gözaltına alınmış, bunun duyulması üzerine Tahran ve birçok şehirde Şah karşıtı protestolar yapılmıştır. Tarihe 15 Khordad Ayaklanması olarak geçen olaylarda binlerce kişi hayatını kaybetmiş, ayaklanma bastırılmıştır.⁵⁵ Ayetullah Humeyni, tutuklanmış, idam cezası ile yargılanmış, din adamlarının tepkisi ve baskısı nedeniyle bu cezası İran'dan sürgüne gönderilme cezasına çevrilmiştir. Bu yargılamadan sonra Humeyni, 1964'te önce Ankara'da sonrasında da Bursa'da bir yaşamıştır. Türkiye'de propaganda faaliyetlerinde bulunması üzerine 1965'te Irak'ın Necef şehrine gönderilmiş ve burada 15 yıl kalmıştır.⁵⁶

Şah, Humeyni'yi sürgüne gönderdikten sonra muhalefeti baskı altında tutarak baskıcı rejimini devam ettirmiştir. 1971 yılında Şah, Pers İmparatorluğu'nun 2500. kuruluş yıldönümü çerçevesinde birçok ülke devlet başkanını ve kralını bu törenlere davet edip, kendisini Büyük Kiros(II. Kiros)'a benzeterek, İran'ın tarihsel ve kültürel

⁵⁴ Abrahamian, 'İran ...', s. 523.

⁵⁵ Djalili ve Kellner, **a. g. e.**, s. 106-107; Yılmaz, **a. g. m.**, s. 65-66.

⁵⁶ Ahmet Edi, "İran'da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış 'Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı' ", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2019, 731-744, s. 738.

geçmişini tarih öncesi döneme dayandırmayı amaçlamıştır. Böylece kendisini de İran halkının en büyük monarklarından biri olarak tanıtmak istemiştir. Yaklaşık 100 milyon dolar harcanarak yapılan bu törenlerde Şah, kendisine ‘Şahenşah (Şahlar Şahı)’ unvanını vermiştir. Şah ve çevresinin gösterişli yaşamı ve yaptıkları yolsuzluklar tüm ülkede her geçen gün muhalefeti arttırmış, Beyaz Devrim’in getirdiği toprak reformu nedeniyle köylerden şehirlere büyük göçler yaşanmış, tarımsal üretim azalmış, enflasyonu artmış ve bu da halkın büyük tepkisini çekmiştir. Humeyni, bu süreçte, muhalefet eden grupları bir araya toplayıp çok iyi değerlendirerek, ülkede Şah aleyhine büyük bir kamuoyu oluşturmuştur. Böylece Şah karşıtı gösteriler bütün ülkeye yayılmıştır.⁵⁷

Olayların giderek büyümesi üzerine Şah, 16 Ocak 1979’da İran’ı terk etmiş⁵⁸ ve Ayetullah Humeyni, 1 Şubat 1979’da Paris’ten İran’a geri dönmüştür.⁵⁹ 11 Şubat 1979 tarihinde Şah rejimi yıkılarak Ayetullah Humeyni öncülüğünde İran’da günümüze kadar devam edecek olan teokratik bir dönem başlamıştır.

1.2. İRAN’IN TOPLUMSAL YAPISI (1941-1963)

İran, kadim tarihi boyunca kendi bünyesinde farklı kavimleri, dilleri, dinleri ve kültürleri barındırmıştır. İran toplumunu milliyet bakımından 6 kısma ayırmak mümkündür: Farslar %50, Azeriler %23, Kürtler %11, Araplar %5, Türkmenler %3 ve Beluçlar %3’tür.⁶⁰ İran’ın nüfusu, 1900’lerin başında yaklaşık 12 milyonken 1938 yılında 15 milyona, 1950’de ise 19,3 milyona çıkmıştır. 1968’de 27,3 milyon, 1976’da ise 33,7 milyon olmuştur.⁶¹ 1940 yılında İran nüfusunun 3,2 milyonu (%22) şehirlerde yaşamakta olup, 1 milyonu (%6,9) göçebe kabileler, 10,35 milyonu (%71,1) köy toplumu şeklindedir.⁶²

⁵⁷ Yılmaz, **a. g. m.**, s. 70-75.

⁵⁸ Recep Yörük, **İran İslam Devrimi 2500 Yıllık Monarşinin Yıkılışı**, İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2020, s. 89-90.

⁵⁹ Ünal Gündoğan, **İran ve Ortadoğu**, Ankara: Adres Yayınları, 2016, s. 116.

⁶⁰ Hüseyin Beşiriye, **İran’da Devlet, Toplum ve Sınıflar**, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009, s. 12-13.

⁶¹ Axworthy, ‘İran: Aklın...’, s. 300.

⁶² John Foran, **Mokavemet Şekenende: Tarikhe Tehevvulate Ectemai İran Az Sale 1500 Miladi Ta Engelab**, Ahmed Tedin (çev.), Tahran: Moesseseye Khedmat Ferhenge Rasa, Çape Çehardehom, 2013, s. 343.

İran toplumunun karmaşık siyasi ve sosyal dinamiklerinin ortaya çıkması daha çok tarihsel ve yapısal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Pehlevi Dönemi'ndeki modernleşme politikaları, yeni toplumsal ve sınıfsal ayrımları beraberinde getirmiş, Pehlevilerin toplumdaki geleneksel yapıyı oluşturan aşiretler, ulema ve esnaf ile çatışması, toplumu, geleneksel ve modern sınıflara ayırmıştır. Bu da İran toplumunun geleneksel koruyucuları olan ulema ile toplumu modern ve seküler bir düzlemde dönüştürmeye çalışan padişahlar arasında büyük bir çatışma meydana getirmiştir.⁶³

1941-1953 arası dönem toplumsal çalkantıların olduğu bir dönemdir. İran'ın müttefikler tarafından işgali, Rıza Şah'ın zalimane düzenini ortadan kaldırmış ve o güne kadar baskı altında olan İran toplumsal güçleri nispeten özgürleşmiştir. Bu güçler, özgür basın, siyasi kurumlar ve çatışma halindeki toplumsal hareketler olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu özgür ortama reaksiyon vermişlerdir.⁶⁴

Aşağıda 1941-1963 arası dönemde İran toplumsal yapısını oluşturan geleneksel ve modern unsurlar ele alınarak Beyaz Devrim'in toplumsal alt yapısı ortaya konacaktır.

1.2.1. Büyük Toprak Sahipleri

Büyük toprak sahiplerinin ellerindeki topraklar, bazen miras olarak, bazen şahın bağışladığı topraklar, bazen vakıf arazisi veya zorla elde edilen arazilerdi.⁶⁵

Kaçarlar Dönemi'nde toprak sahibi aristokrat ailelerin gücü büyük oranda artmıştır. Rıza Şah Dönemi'nin merkezîyetçi ve üniter yapısı, büyük toprak sahiplerinin siyasi gücünü zayıflatmışsa da, 1963 yılındaki toprak reformuna kadar olan süreçte bu sınıfın ekonomik yapısına dokunulmamıştır. 1941-1963 arası dönemde, İran'daki egemen güçlerin en önemlisi büyük toprak sahipleri idi. Toprak reformu ile bu sınıfın gücü, toprak bölüşümü nedeniyle azalmıştır.⁶⁶

1920-30'lu yıllarda çıkarılan yasalarla devlet arazileri satışa sunulmuş, bu araziler tüccar ve toprak ağaları tarafından satın alınmıştır. Rıza Şah, çeşitli sebeplerle

⁶³ Beşiriyye, **a. g. e.**, s. 11-12.

⁶⁴ Foran, **a. g. e.**, s. 396.

⁶⁵ Ali Reza Bizeban ve Mostafa Ectehadi "Bi Sebati Der Doreye Meşrute Ez Menzere Monasebate Beyne Dovlet ve Camee", **Feslnameye Ulume Ectemayi Daneşgahe Allame Tabetabayi**, Sal 26, Şomare 87, Zemestan 1398, 21-58, s. 37

⁶⁶ Beşiriyye, **a. g. e.**, s. 15.

Mazenderan, Gilan ve Gurgan'daki verimli topraklara el koymuş ve İran'ın en zengin toprak sahibi olmuştur.⁶⁷ Ekili alanların %80'den fazlasına Rıza Şah, göçebe aşiret reisleri ve toprak ağaları sahipti. Köylülerin büyük kısmının kendi toprakları yoktu ve toprak ağalarının topraklarını ekiyorlardı. Elde edilen ürünler, toprak sahipleri ve köylü arasında paylaştırılmaktaydı. Lambton'a göre Gilan'daki toprak sahipleri, çok zenginlerdi ve o bölgenin en çok tanınanlarıydılar. Ayrıca bu toprak sahipleri, üst düzey devlet görevlilerine itaat etmiyor, bağımsız hareket ediyorlardı.⁶⁸ Köylerdeki büyük toprak sahipleri, tefecilik yaparak köylülere ağır şartlarda borç veriyor, köylülere yaptıkları zulüm ve sömürü her geçen gün artıyordu.⁶⁹

Büyük toprak sahipleri ve köylü arasındaki geleneksel ilişkiler, bazı değişikliklere rağmen 1920-1950 arası yıllarda devam etmiştir. 1930 yılındaki toprak yasası, bu ilişkileri korumuş, eski toprak sahipleri sınıfı, aşiret liderleri, devletin üst düzey görevlileri ve seçkin ulema, güvenlik güçleri ile yeni bürokrasiyi de içine alacak şekilde genişlemiştir. Büyük toprak sahipleri, 1950'li yılların sonuna kadar ulusal ve yerel siyasette etkili olmuş, Mecliste çok fazla sayıda sandalye kazanmış, yerel düzeyde siyaseten çok güçlenmişler aynı zamanda valiler, bazı yöneticiler ve jandarma üzerinde çok etkili olmuşlardır.⁷⁰

İran geleneksel toplum yapısının en önemli unsurlarından biri olan büyük toprak sahipleri, merkezden uzak kırsal bölgelerde önemli bir nüfuza sahip olmuşlar ve bu bölgelerde kendi çıkarlarını gözetten bir yapı oluşturmuşlardır.

1.2.2. Ulema

Safeviler Dönemi'nden itibaren ulemanın İran toplum ve siyaset hayatında çok önemli bir rolü olmuştur. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Kaçarların yabancı sömürge devletlere imtiyazlar vermesi ve yapılan dış borçlanmalar, Pehlevilerin ise modernizasyon ve sekülerizasyon politikaları toplumda büyük bir tepki oluşturmuştur. Bu noktada son yüzyıllık süreçte meydana gelen birçok olayda; 1891-92 bütün

⁶⁷ İvanov, **a. g. e.**, s. 356-357.

⁶⁸ Bizeban ve Eçtehadî, **a. g. m.**, s. 37-38.

⁶⁹ İvanov, **a. g. e.**, s. 436.

⁷⁰ Ahmed Eşref ve Ali Beno Azizi, "Tabakate Ectemai Der Doreye Pehlevi", **Feslnameye Elmi Rahbord**, Şomare 2, 1372, 102-126, s.103.

boykotunda, 1906-11 Meşrutiyet Devrimi'nde, 1950'li yılların başındaki petrolün millileştirilmesi hareketinde, 1963 yılındaki Şah karşıtı protestolarda ve 1978-79 İran İslam Devrimi'nde ulema çok etkili olmuştur.⁷¹ Alev Erkilet Başer'e göre ise modern İran tarihinde devlet-ulema ilişkisinde üç gerilimli evreden söz edilebilir. Bunlar, 1891-1892 Tütün İsyanı, 1905-1906 Meşrutiyet Hareketi ve 1979 yılındaki İran İslam Devrimi'dir. Ulema, toplum üzerinde ilk iki harekettten sonra kaybettiği etkiyi, 1979 İslam Devrimi'nin altyapısını oluşturan 1963 ve 1977 olaylarından sonra tekrar elde etmiştir.⁷²

1940'ların sonu ve 1950'lerin başında ulema için en önemli konular; kadınlara oy hakkı, siyasi hayata girilip girilmeyeceği, İngiliz-İran Petrol Şirketi (AIOC)'nin millileştirilmesi ve yabancılara verilen imtiyazların kaldırılması, Bahaizm ve Anti-Bahai kampanyaları, Fedayan-i İslam örgütüne karşı nasıl bir tavır takınılacağı, komünizm ve sol kesimden gelebilecek tehlikelerdi.⁷³

1941-1959 arası dönemde ulema ile devlet yönetimi arasında karşılıklı ilişkiler artmış, Ayetullah Seyyid Behbehani, Şeyh Bahaaddin Nuri, Şeyh Muhammed Ali Lavasani ve vaiz olan Falsafi Şah'a bağlılıklarını gösterip, saray ve ordunun düzenlediği dini törenlere katılmışlardır.⁷⁴

Petrolün millileştirilmesinde ise ulema ikiye bölünmüştür. Burucerdi-Behbehani çizgisi, Şah ve İngilizlerin çıkarlarını savunurken daha güçsüz bir fraksiyon olan Kaşani-Hansari-Burkha'i çizgisi ise Ulusal Cephe'yi desteklemiştir.⁷⁵ Asaf Hüseyin, daha sonraları, Musaddık'ın toplumda önemli bir nüfuza sahip olan Kaşani'yi zayıflatmak için Meclis'e bir karar tasarısı getirdiğini, bunun Meclis tarafından reddedildiğini, Kaşani'nin Meclis Başkanlığını bıraktığını, bu sürecin Musaddık'a

⁷¹ Mansur Muaddel, "İran'da Şii Ulema ve Devlet", **İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, Serpil Üşür(drl.), İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 151.

⁷² Başer, **a. g. e.**, s. 359.

⁷³ Şahruh Ahavi, **İran'da Din ve Siyaset**, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990, s. 123-124.

⁷⁴ Muaddel, **a. g. e.**, s. 183.

⁷⁵ Muaddel, **a. g. e.**, s. 185-186.

verilen halk desteğini azalttığını ve kendisini Şah'a karşı zayıf düşürdüğünü belirtmektedir.⁷⁶

Ulemanın Burucerdî-Behbehânî çizgisi, toprak reformunun başlangıcına kadar Şah'ı desteklemişlerdir. Şah'ı destekleyen bu ulema kesiminin en büyük endişesi, kendilerine ait olan veya dinsel kurumlar marifetiyle ellerinde tuttıkları topraklara, toprak reformu ile devlet tarafından el konulması ihtimaliydi. Safevî ve Kaçarlar döneminden beri devam eden süreçte ulemanın büyük bir kısmının toprak sahibi sınıfın önemli bir kesimini oluşturduğu bilinmektedir. Bunun en önemli örneği, ulemanın İsfahan'da toprak sahiplerinin önemli bir kesimini oluşturmasıydı.⁷⁷

1952'den 1963'e kadar geçen yaklaşık on yıllık süreçte Şah, ulema ile karşı karşıya gelmek istememiş ancak 1963 yılındaki Beyaz Devrim adı altında yapılan reformlarda, toprak reformu ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesi konularında ulemanın gösterdiği tepkileri, Kum'daki Fevziyye Medresesine saldırarak ve din adamlarına baskı uygulayarak yok etmeye çalışmıştır.⁷⁸

Muhammed Rıza Şah döneminde ulema ile olan ilişkiler, farklılık arz etmektedir. 1941 yılındaki saltanatının başlangıcından 1953 darbesine kadar olan dönemde Şah, otoriter bir anlayış benimsemediğinden dolayı din adamları ile ilişkilerini iyi tutmuştur. 1953 darbesinden sonraki dönemde Şah, daha otoriter bir yönetim sergilemiş ve din adamları ile olan ilişkileri değişiklik göstermiştir. Taklit mercii olan Ayetullah Burucerdî, Şah ile doğrudan karşı karşıya gelmekten ve siyasi meselelere müdahil olmaktan uzak durmuştur. Bu döneme, Ayetullah Burucerdî'nin 1961 yılındaki ölümüne kadar, siyasi ve dini seçkinlerin ilişkilerinin ılımlı geçtiği bir dönem olarak bakabiliriz. Burucerdî'nin ölümünden sonraki dönemde, Şah ile din adamları arasında büyük uyuşmazlıklar olmuştur. Burucerdî'nin ölümünden sonra ilk başlarda ulema arasında güçlü bir şahsiyetin olmaması, Şah'a ülkeyi ilerletmede din ile siyaseti birbirinden daha fazla ayırma fırsatını vermiştir. Şah, toplumda ulemanın gücünün azalmasını istemekteydi. Buna karşın ulema da 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar, Şah'a

⁷⁶ Hüseyin, **a. g. e.**, s. 156.

⁷⁷ Muaddel, **a. g. e.**, s. 190-192.

⁷⁸ Başer, **a. g. e.**, s. 365.

ve yönetimine karşı şiddetli bir eleştiri ve muhalefet göstermiştir. Bu dönemi, Şah ve ulema arasında zıtlasma ve karşı karşıya gelme dönemi olarak görebiliriz.⁷⁹

Bu dönemde rejim ile ulema arasındaki ilişkiler, toprak reformuna kadar olan süreçte genel olarak ılımlı geçmiş, Ayetullah Burucerdî'nin ölümünden sonra ulema arasında Şah yönetimine karşı sert muhalefet artmış, en sert muhalefeti ise Ayetullah Humeyni yapmıştır. Özellikle 1963 yılı Haziran ayındaki 15 Khordad Ayaklanması'nda Humeyni'nin rolü çok büyüktür.

1.2.3. Bazari (Esnaf ve Tüccarlar)

Bazar, çarşıda geleneksel olarak yapılan küçük imalat, ihracat ve ticareti kapsamaktaydı. Bazar mensupları genellikle geleneksel orta sınıf veya küçük burjuva olarak isimlendirilmektedir. Bazar, İran ekonomisinde iç ticaretin üçte ikisini, ihracatın ise yüzde otuzunu kontrolü altında tutmaktaydı.⁸⁰ Bazardaki esnaf ve tüccarlar, İran geleneksel küçük burjuvazisini oluşturmaktaydı. Esnaf ve tüccarların dükkânları, şehrin en değerli ve yeni caddelerinde bulunurdu. Sınırlı bir sermaye ile el işi ve küçük satışlarla işe başlayıp çoğunlukla birkaç çırak veya ayak işi yapan kişiyi çalıştırırlardı.⁸¹

Ulemanın sahip olduğu maddi kaynağın %80'i pazar esnafının yapmış olduğu yardımlardan oluşmaktaydı. Pazar esnafı İran'da ulema ile sürekli bir şekilde yakın ilişki içerisinde bulunmuştur.⁸²

Kaçarlar Dönemi'nde, tüccar ve esnaflar, ekonomik ve toplumsal açıdan çok güçlü hale gelmişler ve Kaçarlar Dönemi'nin sonlarında yönetimde etkili ve söz sahibi olmuşlardır. İran'dan dış pazarlara hammadde ihraç edilmesi, tüccar sınıfının daha da genişlemesi ve güçlenmesine neden olmuştur. Meşrutiyet Devrimi sonrasında tüccarlar, Mecliste belli sayıda sandalye sahibi olmuşlar ve siyasi güçlerini arttırmışlardır. Pehleviler Dönemi'nde de bu tüccar sınıfı önemli toplumsal güce sahipti. 1960'lı yılların başında uygulanan ekonomik reform programları, üretim ve sanayi alanlarının

⁷⁹ Huma Rahman, "Berresi Revende Teamolate Ulemaye Dini ve Mohammad Reza Şah", **Feslnameye Seyaset, Mecelleye Daneşkedeye Hukuk ve Ulume Seyasi**, Doreye 40, Şomare 3, Payiz 1389, 113-131, s. 114-115.

⁸⁰ Serpil Üşür, **Din, Siyaset ve Kadın(İran Devrimi)**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991, s. 96.

⁸¹ Eşref ve Azizi, **a. g. m.**, s. 110.

⁸² Başer, **a. g. e.**, s. 369.

gelişmesi, esnaf ve tüccar sınıfının gücünü sınırlamıştır. 1963 yılı 15 Khordad Ayaklanması'nda Tahran Pazarı çok önemli bir rol oynamıştır. Esnaf ve tüccar sınıfı, muhafazakâr ve dindar eğilime sahip olduklarından dolayı ayaklanma, buhran ve devrimlerde ulemadan yana tavır göstermişlerdir. 1940'lı yıllarda etkili olan İslam Fedaileri ve İslam Mücahitleri gibi örgütler, bu esnaf ve tüccar sınıfı tarafından maddi olarak desteklenmişlerdir.⁸³

Bazar, 1892 Tütün Boykotu'ndan İran İslam Devrimi'ne kadar olan süreçte İran toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatında çok önemli bir rol oynamış, özellikle de ulemaya verdiği destekle belli bir nüfuza sahip olmuştur.

Modernleşmeyle beraber sanayinin gelişmesine yönelik atılan adımlarla devlet, sanayicileri birçok bakımdan desteklemesine rağmen çarşıda var olan küçük burjuvazi, vergi indirimi, gümrük ve finansal destekten yoksun bir şekilde işlerini devam ettirmişlerdir.⁸⁴

1.2.4. Köylüler

İran köylülerini, toprağa sahip olma durumuna göre toprağa sahip olan çiftçi köylüler ve toprağa sahip olmayan göçebe köylüler olarak ikiye ayırabiliriz:

a) Toprağa sahip olan çiftçiler; 1-Gelir durumu iyi olan çiftçiler, 2-Orta halli çiftçiler, 3-Düşük gelirli çiftçiler.

b) Göçebe Köylüler: 1-Tüccar köylüler, 2-İşçi köylüler.⁸⁵

Modern İran tarihine bakıldığında köylülerin daha çok şehirdeki partiler ve gruplar tarafından örgütlendirilip yönlendirildiğini, siyasal gelişmelerde önemli bir rollerinin olmadığını görebiliriz. Rıza Şah, 1940'lı yıllarda beyliklerle mücadele etmek

⁸³ Beşiriyye, a. g. e., s. 18-20.

⁸⁴ Asgar Alam Tabriz, "Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran'ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerdeki ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi.", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2004), s. 9.

⁸⁵ Mehdi Mesihî, Ebrahim Akhayî, vd., "Mokayese Sakhtare Ectemayiye Rusta ve Şehr Der İran Doreye Pehlevî ve Comhoriye Eslamî", **Tarikhnameye Kharezmi Feslnameye İlmi Tekhessusi**, Sale Sevvom, Zemestan 1394, 121-150, s. 131.

için köylülerden destek alma noktasında bazen köylülere yönelik iyileştirmeler yapmıştır.⁸⁶

1941 ile 1943 arasında köylerden şehirlere, şiddetli durgunluktan dolayı çok büyük göçler olmuştur. Bu dönemde şehirlerde de durgunluk olmasına rağmen köylere göre durum biraz daha iyiydi. Şehir toplumunun büyümesi ve şehirleşmenin artması, şehirlerde yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece paraya ihtiyacı olan köylülere borç para vermek için tefeci sınıfı ortaya çıkmış ve daha alt sınıflar, tüccar ve sarraflığa yükselmişlerdir.⁸⁷

Köylüler, büyük toprak sahipleri tarafından köle gibi çalıştırılmaktaydılar. Çoğu yerde toprak sahibi mahsulün 3/5'ini alıyor, Güney İran'ın bazı yerlerinde ise bu oran 4/5 ve 5/6 şeklinde oluyordu. 1950'lerin sonlarında bölgelerde köylüler, toprak sahiplerinin arazilerinde bedava çalışıyor ve diğer bazı yükümlülükleri yerine getiriyorlardı.⁸⁸

1962 yılının başlarında toplumun büyük bir kısmını oluşturan İran köy toplumu, üç tabaka halinde sınıflandırılabilir: Küçük ve büyük toprak sahibi köylüler (%25), toprakları kiralayıp ekip biçen kiracı aileler ile belli bir pay karşılığında çiftçilik yapanlar (%40) ve köyde toprak sahibi olmayan alt tabakadaki köylüler (%35).⁸⁹

1.2.5. İşçi Sınıfı

Avrupa'da Endüstri Devrimi ile beraber çok sayıda fabrika kurulmuş ve kurulan bu fabrikalarda işçilerin yerini makineler almıştır. İran toplumunda, Avrupa'nın aksine büyük sanayi fabrikaları kurulamamış ve bu fabrikalarda, makinelerde çalışacak işçiler tesis edilememiştir. Bu nedenle İran'da halk hareketi, Avrupa işçi hareketinden farklı olmuştur. 20.yy'da İran'da fabrikaların sayısı artmış ve çeşitli şehirlerdeki fabrikalarda boyama, halıcılık, cam ve sabun üretimine başlanmıştır. Sadece Tebriz'de 4000'den fazla işçi yaklaşık 100 fabrikada üretime başlamış ve yıllık 30 milyon menat gelire ulaşmıştır. İran'da fabrikaların artmasıyla işçilerin sayısı da artmış ancak bu işçilerin

⁸⁶ Beşiriyye, **a. g. e.**, s. 21.

⁸⁷ Mesihî, Akhayî, vd., **a. g. m.**, s. 130-131.

⁸⁸ İvanov, **a. g. e.**, s. 435.

⁸⁹ Eşref ve Azizi, **a. g. m.**, s. 117.

çoğunun ekonomik durumları iyi bir hal almamıştır. Köylüler, İran'daki yeni işçi sınıfının kaynağını oluşturmuştur. Kaçarların son dönemlerinde yaşam koşulları çok kötü olan köylüler, Tahran gibi büyük şehirlere daha iyi yaşam koşullarında yaşamak için göç etmişler, bu göç edenler daha çok geçici ve ustalık gerektirmeyen işlerde çalışmışlardır. Bunların, fabrikalarda çalışan işçilere göre siyasi yaklaşımları çok yüzeysel olmuş ama geçmişe göre toplumsal etkileri ve bakış açıları daha iyi bir hal almıştır. Kaçarlar Dönemi'nde İran'da iki tür işçi grubu oluşmuştur: Birincisi, geleneksel ve el sanayisinde çalışanlar ve ikinci grup da demiryolları, yol yapımı ve üretim fabrikalarında çalışanlar şeklindeydi.⁹⁰

Meşrutiyet Devrimi'nden sonra sosyalist düşünceler İran'da özellikle kuzeydeki küçük işçi sınıfı üzerinde etkili oldu. 1900'lerde 100 bin İranlı Rusya'da yaşamaktaydı. 1913'te bu sayı 250 ile 500 bin arasında idi. Ayrıca her yıl 100 ile 200 bin kişi geçici olarak Rusya'da çalışmaktaydı. Bu irtibat İran işçi hareketini etkilemiştir.⁹¹

Rıza Şah Dönemi, toplumsal muhalif gruplara yönelik baskıların olduğu bir dönemdi. Rıza Şah, kendi gücünü daha da tahkim edebilmek için işçilerin birlik toplantılarını yasaklamış, 1927-32 arası dönemde işçi hareketinin aktif üyelerinden 150 kişiyi tutuklamıştır. Sultanzade, Nikbin ve Şerki gibi önemli isimler Rıza Şah'tan korktukları için Rusya'ya kaçmışlardır. Rıza Şah yönetiminin işçilere yönelik baskıları 1931-41 arası dönemde şiddetli bir şekilde artmıştır. Bu dönemde işçi hareketi, grev, protesto, işçi bayramı gibi faaliyetler yürütmüştür.⁹²

Muhammed Rıza Şah'ın ülke yönetimini ele aldığı 1941 yılından sonra siyasi tutuklular serbest bırakılmış ve işçi örgütleri çalışmalarına rahat bir şekilde devam etmişlerdir. 1941 yılında kurulan Tudeh Partisi tarafından 1942 yılında işçi sınıfının haklarını savunmak, propaganda, yayın ve grevleri yönlendirmek için Merkezi Birlik Şurası adıyla bir işçi kuruluşu oluşturulmuştur. 1941-53 arası dönemde işçi birliğinin

⁹⁰ Mohammad Piri, "Vakavi Cameeşenakhti Teşkil Tabakeye Karger İran Der Asre Kaçariye ve Nakşe An Der Nosazi Camee ve Conbeşe Meşrute", **Cameeşenas Tarikhi**, Dore 12, Şomare 2, Payiz ve Zemestan 1399, s. 117-120.

⁹¹ Nozer Eminsaremi, "Conbeşhaye Karger Der İran ve Seyasethaye Kontrolî(Ez Dorane Meşrutiyet Ta Suqute Pehlevî)", **Feslnameye Elmi-Tervici Mutalaate Tarikhe Entezami**, Sale Evvel, Şomare Sevvom, Zemestan 1393, s. 79.

⁹² Eminsaremi, **a. g. m.**, s. 86-87.

faaliyetleri Tudeh Partisi'nin liderliğinde çok büyük oranda artmış, 1946'da özellikle Tahran, İsfahan ve Abadan'da 300 bin işçi üyesi olmuştur. Bu dönemde işçiler daha çok petrol, ticaret ve tekstil sektörlerinde çalışmaktaydılar.⁹³ 1941-50 arası dönemde sanayi işçilerinin sayısı gittikçe artmaktaydı. 1941-56 arasında büyük sanayi tesislerinde 10'dan fazla kişinin çalıştığı yerlerin sayısı 40 binden 70 bine yükseldi.⁹⁴

1941 ve 1942'de Tahran ve Abadan'da işçi grevleri yapılmış, 1951 yılında ise Abadan, Bender Şapur ve Ağacari Petrol Sanayi işçileri, uzun süreli grevler tertip etmişlerdir. Ervand Abrahamian, 1941-1947 arası dönemde, özellikle İsfahan'daki tekstil fabrikaları ve Huzistan'daki petrol sanayisinde çalışan işçiler başta olmak üzere işçi hareketinin çok hızlı büyümesinin nedenleri olarak işçilerin aldığı ücret ile malların fiyatları arasındaki dengesizlik, iş saatlerinin artması ve çalışma şartlarının çok zor olması olarak sıralamaktadır. 1946 yılında Rusların İran'dan çekilmesiyle beraber Başbakan Kavvam, kabinedeki Tudeh yanlısı üyeleri tasfiye etmiş, işçilerin siyasi faaliyette bulunmalarını ve grev yapmalarını yasaklamıştır. Abadan petrol işçilerinin grevi şiddetli bir şekilde bastırılmış, çok sayıda işçi öldürülmüş veya yaralanmış, bir kısmı ise tutuklanmıştır. 1948 yılında Şah'a karşı girişilen başarısız suikast girişiminden sonra Tudeh Partisi kanun dışı ilan edilmiş ve faaliyet yapması yasaklanmıştır.⁹⁵

1950'li yıllar boyunca değişik zaman aralıklarında daha iyi yaşam şartları için işçiler grevler düzenlemişlerdir. 1957 yılında Abadan petrol işçileri, Tahran tuğla fabrikalarındaki işçileri grevler düzenleyerek ücretlerinde iyileştirmeler elde etmişlerdir. Yine 1958 yılında İsfahan'daki ve Harg Adası'ndaki petrol işçileri, Bender Şahpur'daki liman işçileri, Tahran'da ise taksi şoförleri greve gitmişlerdir. 1959 yılında ise İsfahan Risbaf ve Vatan isimli tekstil fabrikaları işçileri, Tahran'daki tuğla fabrikası işçileri maaşlarının arttırılması talebiyle greve gitmişlerdir. 1960-61 yıllarında da aynı şekilde ülke genelinde hayat şartlarının iyileştirilmesi için değişik sektörlerdeki işçiler ve çalışanlar grevler tertip etmişlerdir.⁹⁶

⁹³ Eminsaremi, **a. g. m.**, s. 87-88.

⁹⁴ Eşref ve Azizi, **a. g. m.**, s. 115.

⁹⁵ Eminsaremi, **a. g. m.**, s. 89-91.

⁹⁶ İvanov, **a. g. e.**, s. 437-439.

1950-63 arası dönemde işçilerin grevi şiddetlenerek devam etmiş, bundan sonraki dönemde 1970’li yılların başına kadar işçiler, Rıza Şah yönetiminin baskıları nedeniyle genellikle herhangi bir protesto ve greve başvurmamışlardır.⁹⁷ Yapılan bu grevler, İran’da rejimi ve rejimin destekçisi ABD’yi telaşlandırmış, bu kesimin muhalefetini azaltmak için ileriki süreçte bazı reformlar yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

İran işçi hareketi, 1941-63 arası dönemde Şah yönetiminin bu sınıfa karşı aldığı tutuma göre bazen rahat bir şekilde faaliyetlerde bulunmuş bazen de rejimin sert tutumu karşısında pasif bir hal almıştır. Rıza Şah’ın yönetimi ele aldığı 1941’den 1950’li yıllara kadar genelde işçi hareketleri, Tudeh Partisi liderliğinde giderek güçlenmiş ancak 1950’li yıllardan itibaren özellikle Musaddık’ın darbe ile devrildiği 1953 yılından 1960’lı yıllara kadar Şah’ın baskıcı yönetimi altında yeterli bir şekilde faaliyet yapamamıştır.

İşçi sınıfı, özel ve devlet kuruluşlarında maaş ve ücret karşılığı çalışan kimselerden oluşmaktaydı. 1977 yılında İran’da yaklaşık 5,3 milyon işçi çalışmaktaydı. Bu işçilerin yaklaşık %84’ü özel kuruluşlarda, geriye kalan işçilerin %16’sı devlet bünyesindeki toplumsal hizmetler ve ekonomik faaliyetlerde çalışanlardı.⁹⁸

İran’da toplumun önemli bir kesimini oluşturan orta sınıfı, Rıza Şah öncesi dönemde tüccarlar oluşturmaktayken Rıza Şah Dönemi’nden itibaren gelişen yeni orta sınıf, önceki dönemdeki tüccarlar kadar toplumsal olarak etkili bir konuma sahip olmayan memurlar ve bürokratlardır.⁹⁹ Rıza Şah Dönemi’nde oluşan bu yeni orta sınıf; ordu subayları, doktorlar, avukatlar, öğretmenler, mühendisler, gazeteciler, yazarlar ve yeni sermaye sahiplerinden meydana gelmektedir. Eğitim düzeyinin artması ve yeni batılı değerler, bu dönemde yeni orta sınıfın büyümesinde etkili olmuştur. 1945-55 arası

⁹⁷ Eminsaremi, **a. g. m.**, s. 96.

⁹⁸ Mesih, Akhayi, vd., **a. g. m.**, s. 139-140.

⁹⁹ Ayten Rahimova, “*Modern İran’ın Oluşum Süreci: 20. Yüzyılın İkinci Yarısında İran’da Meydana Gelen Siyasi ve Sosyal Dönüşümler*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE), 2020, s. 19.

dönemde İran'da meslek sahipleri, yöneticiler, memurlar, tüccarlar ve yeni satıcılardan oluşan yeni orta sınıfın oranı %5,1'den %11,8'e çıkmıştır.¹⁰⁰

Toplumun önemli bir kesimini oluşturan üniversite öğrencileri, rejime karşı büyük bir muhalefet sergilemekteydi. Üniversite öğrencileri, farklı düşünceye sahip gruplardan oluşmaktaydı. Bir grup, Marksist düşünceye sahip olan öğrencilerdi ki bunlar ülke dışından destek almaktaydılar. Bir diğer grup, özgürlükçü ve liberal düşünceye sahip olanlardı ki bunlar İran'da istikrarlı ve demokratik bir yönetim talep etmekteydiler. Başka bir grup ise ilk iki gruptan farklı düşünen, dini düşünceye sahip ve Kur'an eğitiminin bütün ülkeye yayılmasını isteyenlerden oluşmaktaydı. Bu grupları bir araya getiren şey, rejime karşı olan muhalefetleriydi. Özellikle Tahran Üniversitesi, rejime karşı olan bütün muhalif grupların en iyi örgütlendikleri yerlerden biriydi.¹⁰¹

Hüseyin Beşirîyye'ye göre bu sınıf, Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde ülkenin modern politikalar ekseninde yapılandırılması ve kalkınması sürecinde ortaya çıkmış ve önemli roller oynamıştır. Bu yeni orta sınıf, liberalizm, sekülerizm ve modernizm ideolojilerini savunarak, millileşmeyi modern anlamda ileri sürmüş, ulemanın siyasetten uzak durmasını, Avrupai tarzda yeni bir anayasal düzenin kurulmasını istemiş, milli egemenliğe dayalı modern bir ulus devlet inşa edilmesini talep etmiştir. Pehlevi yönetiminin toprak ve ekonomi reformları, sekülerizm, İran milliyetçiliği ve ulemanın etkisinin azaltılmasına karşı yapılan mücadele bu yeni orta sınıfın desteğini almıştır. Yeni orta sınıf, 1941-1953 arası dönemde çok etkin olmuştur. Bu dönemde İran Partisi, İran Halk Partisi, Özgürlük Hareketi, Emekçiler Partisi ve Pan-İranist Parti yeni orta sınıfı temsil etmek için ortaya çıkmıştır.¹⁰²

1.3. İRAN'IN SİYASAL YAPISI (1941-1963)

Kadim bir tarihe sahip olan İran'da, tarih boyunca merkezi bir devlet olmak için çabalayan yöneticiler, yerel düzeyde aşiretvari yapıları kendilerine bağlı kılmak için

¹⁰⁰ Perîçehr Ebrahîmî, "Tabakaye Mutevessede Cedid Der Cevamee Ğerbi ve İran", **Feslnameye Ulume Ectemayi**, Dore 5, Şomare 9, Payiz 1376, 19-56, s. 39.

¹⁰¹ Masum Yarahmedî, "Engelabe Sefid ve Gostereşe Amuzeşe Âli; Çaleşha ve Tearuzha(1342-1357)", **Feslnameye Elmi-Tekhessusi Pejuheş Der Amuzeşe Tarikh**, Sale Evvel, Şomare 1, Behar 1399, s. 12-13.

¹⁰² Beşirîyye, **a. g. e.**, s. 22-23.

sürekli çaba göstermişlerdir. 1925 yılında Pehlevi Hanedanlığını kuran Rıza Şah, merkezi otoriter bir devlet kurmak için orduyu ve bürokrasiyi güçlendirmiş ve modern bir devlet inşa etmeye çalışmıştır. 1941 yılında İngiliz ve Rusların İran'ı işgali ile beraber Rıza Şah yerini oğlu Muhammed Rıza Şah'a bırakarak yurtdışına çıkmıştır.

Muhammed Rıza Şah Dönemi, 1941 yılından 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar geçen süreyi kapsar. Buna göre bu dönemi siyasal açıdan üç döneme ayırarak inceleyebiliriz: 1. Dönem, Muhammed Rıza Şah'ın babasının yerine tahta oturduğu 1941 yılından başlayarak İran tarihinin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Musaddık'ın 1953 yılında darbeyle devrildiği dönem, 2. Dönem, 1953-1963 arasında Şah'ın bütün muhalifleri baskı altında tutmaya çalıştığı ve otoriter bir yönetim anlayışı benimsediği dönem ve 3. Dönem ise 1963-1979 arasında Beyaz Devrim reformlarıyla başlayan ve İran İslam Devrimi ile Şah'ın ülkesini terk ederek yurt dışına kaçtığı dönem. Aşağıda 1941-1953 ve 1953-1963 arası dönemdeki İran siyasal yapısı incelenecektir.

1.3.1. 1941-1953 Arası Dönem

Bu dönemin İran açısından önemini iyi bir şekilde anlayabilmek için 1939 yılında başlayan 2. Dünya Savaşı'nı ve bu savaşın sonunda meydana gelen uluslararası dengeleri incelemek gerekir. Almanya'nın 1941 yılında Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine İngiltere ve ABD Rusya'ya yardım etmek istemişler fakat İran, kendi ülkesi üzerinden böyle bir yardımı kabul etmemiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Sovyet Rusya İran'a asker gönderip burayı işgal etmişlerdir. İngiltere ve Sovyet Rusya, İran'la yaptıkları anlaşma gereği 1942 yılında İran topraklarını terk edeceklerdi. İngiltere, İran topraklarından çekilirken Sovyet Rusya 1946 Mayıs'ına kadar bu ülkede kaldı. Sovyet Rusya, bu süre zarfında Azerbaycan ve Mahabat'ta özerk yönetimlerin kurulmasını desteklemiştir.¹⁰³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçen yaklaşık 20 yıllık süreç, dünyada ABD ve Sovyetler Birliği ekseninde 'çift kutuplu' veya 'Soğuk Savaş' olarak adlandırılan bir

¹⁰³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010, s. 516-517.

ortam oluşturmuş, diğerk ÷lkeler, bu iki devlet etrafında k÷melenmişlerdir.¹⁰⁴ 1940'ların ikinci yarısından itibaren Sovyetler, bir÷ok ÷lkede muhalefetin tasfiye edilmesini desteklemiş, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Polonya ve ÷ekoslovakya gibi ÷lkelerde kom÷nist partiler iktidara gelmişlerdir. Bunun ÷zerine ABD, 1947 yılı Mart ayında Truman Doktrini ile Sovyetler'in tehdidi altında olan ÷lkelere destek verme, Marshall Plânı ile de Avrupa'nın iktisadi olarak g÷çlenmesini sağlamak i÷in bir÷ok adım atmıştır. 1947 yılının Eyl÷l ayında Sovyet Rusya, Fransa, Macaristan, Yugoslavya, Polonya, İtalya, Romanya kom÷nist parti liderleri bir araya gelerek Cominform'u kurmuşlardır. Cominform'un en önemli ama÷larından biri Sovyetler Cumhuriyeti'nin b÷t÷n d÷nyaya hâkim olacak şekilde kurulmasıydı. Sovyetler Birliği, bu şekilde yayılmacı bir politika izlemiş ve kom÷nizmi Avrupa'ya hâkim kılma siyaseti ile g÷çlü bir devlet haline gelmiştir.¹⁰⁵

Sovyetler'in yayılmacı politikalarına karşı ilk tepki, Avrupa ÷lkelerinin silahlı saldırıya maruz kalmaları halinde iş birliği yapmalarını i÷eren 1948 yılında Hollanda, Bel÷ika, İngiltere, L÷ksemburg, Fransa'nın imzaladığı Br÷ksel Anlaşması'dır. Bu anlaşmadan yaklaşık bir yıl sonra 1948 yılında ABD, İngiltere, Hollanda, Danimarka, Portekiz, Kanada, Fransa, Bel÷ika, İzlanda, İtalya, Norve÷ ve L÷ksemburg'un bir araya gelerek kurdukları Kuzey Atlantik Anlaşması yani NATO kurulmuştur. Bu yapıya 1952 yılında T÷rkiye ve Yunanistan, 1955 yılında Federal Almanya ve 1982'de İspanya dahil olmuştur.¹⁰⁶

Çin'de Mao Tse-tung, 1949 yılında kom÷nist bir rejim olan Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Sovyetler ve Çin'in 1950 yılında bir÷ok iş birliği anlaşması yapması Asya'da g÷c÷n kom÷nist blok lehine ge÷mesini sağlamıştır.¹⁰⁷

D÷nya konjonkt÷r÷ a÷ısından bakıldığında, 2. D÷nya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler arasında iki kutuplu bir yapı oluşmuş, ABD ve Sovyetler Birliği etrafında k÷melenen farklı savunma ve iş birliği anlaşmaları yapılmış, ABD, kendisi i÷in önemli

¹⁰⁴ Sander, **a. g. e.**, s. 137.

¹⁰⁵ Armaoğlu, **a. g. e.**, s. 527-531.

¹⁰⁶ Sander, **a. g. e.**, s. 183-184.

¹⁰⁷ Armaoğlu, **a. g. e.**, s. 534-535.

gördüğü İran, Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeleri kendi tarafına çekecek politikalar yürütmüştür.

Muhammed Rıza Şah, 1941 yılında yeni Şah olduğunda en önemli mesele Şah'ın bekası idi. Yeni Şah, şah olur olmaz başlangıçta kendi konumunu güçlendirecek çok sayıda dost edinmek için çaba göstermiştir. Şah, insanları diktatöryal yönetime geri dönmeyeceğine inandırmak için bütün siyasi mahkumları affetmiş ve birkaç ay sonra 1250'den fazla muhalif tutukluyu serbest bırakmıştır. Yine vakıf arazilerinin tekrar dini müesseselere iade edilmesi emrini vermiştir. Tahran Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi kurulmasını, babasından miras kalan arazileri, toprakları işleyenlere dağıtılmasını istemiştir.¹⁰⁸

Ervand Abrahamian, 1941-1953 arası dönemi milliyetçi ara dönem olarak isimlendirmektedir. Bu dönemde sosyalist ve milliyetçi hareketler toplum üzerinde etkili olmuş ve halkı örgütlemiştir.¹⁰⁹ 1941-53 arası dönemde güç beş kesimde toplanmıştır: Saray, meclis, kabine, yabancı elçilikler ve halk.¹¹⁰ 1941-1953 arası dönemin en önemli siyasi gelişmeleri, komünizmin yayılması, petrolün millileştirilmesi ve 1953 darbesi olmuştur. Ayetullah Burucerdî, bu dönemde komünizmin yayılmasına karşı Şah rejimini desteklemiş, petrolün millileştirilmesini şer'i bir konu olarak görmediğinden bu konuda tarafsız kalmış, 1953 darbesi ve öncesinde yaşanan siyasi hadislerle ilgili görüş bildirmemiştir. Darbeden sonra Şah'ın geri dönüşünü hoş karşılamıştır.¹¹¹

1941-53 arası dönemde siyasi alanda geleneksel muhafazakâr siyasetçiler, toprak sahipleri, büyük tüccarlar, işverenler, etkili din adamlarından müteşekkil meclis, kabine ve bölgedeki yönetimlere etki edecek bir oligarşi meydana gelmiştir. Bir tarafta aydınlar ve komünist Tudeh Partisi yanlısı işçiler diğer yanda Musaddık liderliğindeki Milli Cephe, bu oligarşiye saygı ile yaklaşmışlardır. Bu dönem boyunca geleneksel muhafazakâr siyasi seçkinler, Saray'ın himayesinde, milliyetçi orta sınıf ve sol işçi

¹⁰⁸ Abrahamian, 'İran ...', s. 216-217.

¹⁰⁹ Abrahamian, 'Modern ...', s. 132-133.

¹¹⁰ Abrahamian, 'İran ...', s. 208.

¹¹¹ Rahman, **a. g. m.**, s. 117-118.

hareketi ile mücadele etmişlerdir. Bu muhafazakâr unsurlar, 1953 yılındaki darbeyi de desteklemişlerdir.¹¹²

Muhammed Rıza Şah'ın yönetimi ele aldığı 1941 yılında, Kasım 1941'den Kasım 1943 yılına kadar sürecek 13. Meclis seçimlerinde Meclis, 4 gruptan oluşmaktaydı:

Ulusal Birlik fraksiyonu, Anavatan Fraksiyonu, Azerbaycan Fraksiyonu ve Adalet Fraksiyonu. Bu dört grup, yalnızca iç mesele olarak ordunun kimin kontrolünde olacağı konusunda değil aynı zamanda dış mesele olarak dış güçlerin ülkeyi işgal ettiğinde milli bağımsızlığın nasıl olacağı konusunda da ihtilaf ediyordu.¹¹³

Ulusal Birlik Fraksiyonu çoğunluğu ele alamasa da Meclis'teki en büyük gruptu. Temsilcilerinin bazıları, Rıza Şah Dönemi'nde rejimin güçlü olması için destek veren ileri gelenlerden oluşmaktaydı. Bu grubun üyelerinin çoğu batı ve merkezi şehir bölgelerinde işgalci güçlere karşı Şah rejiminin güvenlik güçlerine destek vermekteydiler. Bu gruplar, İngiltere ve Rusya'dan korkuyor, Amerika'nın bu iki güce karşı güçlenmesini istiyordu. Liderleri Murtaza Kalihan Beyat idi. Bu fraksiyonun en yaşlı üyesi olan Hasan Esfendyari, kırk yıllık devlet tecrübesi ile 13. dönemin meclis başkanı oldu. Esfendyari, son zamanlarda ipek ticareti noktasında birçok devlet imtiyazı elde etmişti. Meşrutiyet Devrimi'nin tanınmış müçtehid olan Behbahani'nin oğlu Seyyid Ahmed Behbahani ise Bazaar grubunun sözcüsü olma çabasında idi. Her ne kadar babası dini bir önder olarak devletle, mali ve idari işlerde uzak dursa da Ahmed Behbahani, Rıza Şah'tan altı dönem mecliste sandalye kazanmıştı.¹¹⁴

Eğer Ulusal Birlik Fraksiyonu'nu 19.yy. İngiltere'sinde kralın yetkilerini arttırmak için çalışan muhafazakâr Thorlar'a benzeteceksek, Anavatan Fraksiyonu'nu ise aynı dönemde Thorlar'a karşı Meclisi güçlendirmeye çalışan liberal Whigler'e benzetebiliriz. Anavatan Fraksiyonu üyeleri, mevcut anayasadan memnun olmayan, İngilizlerin işgali altında olan güney ve güneybatı bölgelerinde tüccar ve toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Bu fraksiyonun önde gelenleri, zengin, tüccar ve toprak

¹¹² Eşref ve Azizi, **a. g. m.**, s. 106.

¹¹³ Abrahamian, 'İran ...', s. 219-220.

¹¹⁴ Abrahamian, 'İran ...', s. 220.

sahibi Haşim Mülk Medeni, İngiliz mallarını ithal eden zenginlerden Mehdi Nemazi, bir diğeri milyoner ipek tüccarı Yezdli Doktor Hadi Taheri idi.¹¹⁵

Anavatan Fraksiyonu İngiltere ile birlikte hareket ederken, Azerbaycan Fraksiyonu Kaçarlı birkaç ileri gelenin rehberliğinde Şah ve İngilizlere muhalefet etmekteydi. İran'da Rusları himaye etmeksizin, bir toplumsal devrimi Ruslarla işbirliği yaparak gerçekleştirme hedefini taşıyordu. Kardeşi, Rıza Şah tarafından öldürülen ve toprak sahibi bir aileden gelen, emekli biri olan Muhammed Veli Fermanferma bu grubun önemli liderlerinden biriydi. Emir Nusret Eskenderi ise Feth Ali Şah'ın torunlarından ve zengin bir toprak sahibiydi. Bu grup, Ahmed Kavvam'ın güçlenmesi için çaba sarf etmekteydi.¹¹⁶ Bu üç grup, toprak sahibi üst tabakaya mensup kişilere sahipken Adalet Fraksiyonu, eski nesilden aydınları temsil ediyordu. Üyeleri daha çok üst düzey devlet görevlileri, teknokratlar ve eski aydınlardan oluşmaktaydı. Başlangıçta Rıza Şah'ı desteklemekteyken sonraları gitgide istibdattan dolayı korkuya kapılmışlardı. İngiliz ve Ruslara karşı ABD'nin siyasette güçlenmesini istiyorlardı. Dış meselelerde Ulusal Birlik Fraksiyonu ile aynı düşünüyor iken anayasal konularda bu grupla çok farklı bakışa sahiplerdi. Bu fraksiyonun sözcüsü tanınmış yazar Ali Deşti idi. Ali Deşti, Şah rejimini korkmadan eleştiriyordu. Bu grubun başbakan adayı Ali Süheyli ise Batıda eğitim görmüş, sıradan bir aileden geliyordu.¹¹⁷

1941-1953 arası dönemde siyasal çekim merkezi Şah'tan seçkinler grubuna yani ayanlara kaymaktaydı. Bu seçkinler, özellikle yerelde çok güçlü olduklarından köylüler ve aşiretleri sandıklarda, kimleri seçecekleri noktasında yönlendirmekteydiler. Seçkinler, bu şekilde davranarak Meclis'te birçok kademede etkin olmuşlardır. Bu on üç yıllık sürede kabinede en fazla yer alanlar seçkinlerdi. Bu sürede 140 politikacı 400 makamda görev almış, 148 vekilden 81'i tanınmış seçkinlerin çocukları, 13'ü önde gelen ailelerden Batıda eğitim görmüş teknokratlar, 11'i üst rütbe almış subay, 8'i zengin iş adamlarıydı. 12 başbakandan 9'u seçkin ailelerden gelmekteydi. Ayan sınıfı,

¹¹⁵ Abrahamian, 'İran ...', s. 220-221.

¹¹⁶ Abrahamian, 'İran ...', s. 222.

¹¹⁷ Abrahamian, 'İran ...', s. 222-223.

bu on üç yıl boyunca seçilen 13.(1941-43), 14. (1944-46), 15. (1947-49), 16. (1950-52) dört meclise de egemen olmuştur.¹¹⁸

Aşağıda 1941-53 arası dönemde İran siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan siyasi yapılar ele alınacak ve bu dönemdeki koşulların nasıl bir siyasi durum ortaya çıkardığı incelenecektir.

1.3.1.1. Tudeh Partisi

Muhammed Rıza Şah'ın ilk döneminin en etkili yapılarından biri Tudeh(Kitleler) Partisi'dir. Tudeh Partisi, Rıza Şah'ın tahttan çekilmesinden on üç gün sonra Eylül 1941'de kurulmuştur. Tudeh'in 27 kurucu üyesi 1930 yılında Marksist düşünceden dolayı mahkûm olan 53 kişilik grupta yer almıştı. Tudeh Partisi, 1941-1947 arası dönemde geniş bir kitleye sahipti. Savaş yıllarında Tudeh'in liderlerinin dörtte üçünü aydınlar ve dörtte birini ise işçi sınıfı oluşturmaktaydı. Tabanı ise bunun tersine dörtte birini aydınlardan, dörtte üçü işçiler, zanaatkârlar ve sanayicilerden, yüzde ikisi de köylülerden meydana gelmekteydi. Tudeh'in üyeleri hızlıca artmış, 1942'de 6 bin kişi iken 1944'te 25 bin kişiye, 1946'da ise 50 bin üye ve 100 bin gönüllüye sahip olmuştu. Tudeh, o zamana kadar ki en büyük siyasi yapı olmuştur. 1943 yılındaki programı, işçilere iş kanunu reformu, köylüler için toprak reformu, zanaatkâr, aydın ve kadınlar için siyasi haklar ve çalışma güvenliği istediği için insanları cezbetmiştir. Ayrıca yabancı hegemonyasına karşı milli bağımsızlık ve meşruti hükümet talebi vardı. 1941'de üç konudaki greve 50 işçi katılırken, 1944'te grev konusu 57 maddeye çıkmıştı. 1944'te dünya işçi gününde dört işçi konfederasyonu birleşmiş ve İran Sıkı Çalışanlar ve İşçi Sendika Birliği'ni kurmuşlardır.¹¹⁹

Tudeh Partisi, İran'ın işgal edildiği dönemde Sovyetlerin maddi ve manevi desteği altında kurularak faaliyetlerini devam ettirmiştir.¹²⁰ Tudeh'in kadınlar kolunu, Kaçar prenseslerinden biri olan Meryem Ferman- Fermayan kurmuştur.¹²¹ 1944 yılının Ağustos ayında Tudeh Partisi'nin ilk kongresi düzenlenmiştir. Partinin 25.000'den fazla

¹¹⁸ Abrahamian, 'Modern ...', s. 133-138.

¹¹⁹ Foran, **a. g. e.**, s. 402-404.

¹²⁰ Ali Darabi, **Ceryan Şenasi Seyasi Der İran**, Tehran: Sazman-e Entesharat-e Pejuheşgahe Ferheng ve Endişe-ye Eslami, 1396(2017), s. 87.

¹²¹ Richard Foltz, **İran Tarihi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021, s. 102.

üyeleri bulunmakta olup bunların %75'i işçilerden, %23'ü aydınlardan ve %2'si ise köylülerden meydana gelmekteydi.¹²² Tudeh Partisi, özellikle petrol sanayinde çalışan işçiler arasında rağbet görmüştür. Parti, 1944 seçimlerinde sekiz milletvekili kazanmış ve 1946'da kurulan hükümette üç bakanlık elde etmiştir.¹²³ Tudeh'in kitlelere ulaşmada kullandığı yayın organı Rehber gazetesi idi ve tirajı 100.000'den fazla idi.¹²⁴ Tudeh'in çıkardığı Rehber gazetesi bu tiraja sahip olmasına rağmen Ervand Abrahamian'a göre Tudeh Partisi'nin en büyük hatasının, ülkede büyük bir çoğunluğa sahip olan kırsal kesimdeki köylülerin desteğini yeterince alamaması, Rusya'daki Bolşevikler gibi temelde şehirli bir parti olmasıdır.¹²⁵ Tudeh Partisi'nin kurucuları Rusya yanlısı Marksistlerdi ancak kendilerini komünist olarak görmüyorlardı.¹²⁶

1949 yılının Şubat ayında Tahran Üniversitesi'nde Şah'a yönelik yapılan başarısız bir suikast girişiminden sonra Şah, bu suikastın sorumlusu olarak dindarları ve komünistleri suçlamış, sıkıyönetim ilan ederek Şah'a muhalefet eden gazeteleri kapatmış, muhalifleri tutuklamış, Tudeh Partisi'ni yasadışı ilan etmiş ve anayasal değişiklik için kurucu bir meclis toplamıştır.¹²⁷ Razmarra'nın yerine başbakan olan Kavvam, Tudeh üyelerinin bazılarını tutuklamış, sol kesimin yayınlarını yasaklamış, hassas bölgelerde olağanüstü hal ilan edip, komünizm karşıtı kişileri vali yapmıştır.¹²⁸

1.3.1.2. Azerbaycan Özerk Yönetimi

Azerbaycan, merkezi hükümete iki nedenden dolayı tepkiliydi. Daha fazla vergi ödemelerine rağmen devletin imkânlarından daha az faydalanıyorlardı ve Rıza Şah'ın Farşlılaştırma politikaları Azerileri çok fazla rahatsız etmekteydi.¹²⁹ Azerbaycanlıların yaşadıkları topraklarda okula giden çocuklar, Fars dilinde eğitim görmekte ve kendi anadilleri ile eğitim almaktan uzak kalmaktaydılar.¹³⁰

¹²² İvanov, **a. g. e.**, s. 374.

¹²³ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 217.

¹²⁴ Abrahamian, 'Modern ...', s. 144.

¹²⁵ Axworthy, 'Devrimci İran...', s. 75.

¹²⁶ Abrahamian, 'İran ...', s. 348.

¹²⁷ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 217.

¹²⁸ Foran, **a. g. e.**, s. 421.

¹²⁹ Rahimova, **a. g. m.**, s. 23.

¹³⁰ İvanov, **a. g. e.**, s. 379.

1945'te Azerbaycan nüfusu Tahran nüfusunun üç katıydı. Cafer Pişeveri, Birinci Dünya Savaşı öncesinde komünistti ve 1930-1941 arasında Rıza Şah'ın zindanlarında kalmıştı. Pişeveri, Eylül 1945'te, Azerbaycan Demokrat Fırkası'nı kurmuştur. 12 Aralık 1945'te Azerbaycan Demokrat Fırkası öncülüğünde ve Cafer Pişeveri liderliğinde Tebriz'de Azerbaycan Özerk Yönetimi ilan edilmiştir. Azeri Türkçesi resmi dil olarak kabul edilmiştir.¹³¹

Başbakan Kavvam, 1946 Haziran'ında Azerbaycan Demokrat Fırkası ile anlaşmış, eyalet meclisinin yerel reformları yapmasını, yerel dili ve vergi gelirlerini kabul etmiştir. Pişeveri de Azerbaycan'ın İran topraklarının bir parçası olduğunu kabul etmiştir. Azerbaycan gazetesi, Haziran 1946'da Demokrat Fırka'nın 56 bin köylü, 6 bin aydın, 3 bin esnaf, 2 bin tüccar, 500 toprak sahibi ve 100 din adamı olmak üzere 75 bin üyeye sahip olduğunu söylemektedir. Fırka, İran tarihinde tarım alanında toprak reformunu ilk defa uygulamak istemiştir. Devlet arazileri, fırkaya muhalif olan arsa sahipleri ve firar edenlerin toprakları köylüler arasında paylaştırılmış, 247.066 hektar tarım arazisi, 209.096 köylüye pay edilmiştir.¹³²

1.3.1.3. Bölgesel Kürt Özerk Yönetimi

Rıza Şah yönetiminin uygulamış olduğu merkezileştirme politikalarına Kürtler de Azeriler gibi tepki göstererek bölgesel otonom bir yapı oluşturmaya çalışmışlardır.¹³³ Orta tabakadan insanlar 1942'de Kürdistan Birlik Fırkası'nı kurmuşlardır. Sovyetlerin tavsiyesi üzerine fırka adını Kürdistan Demokrat Fırkası olarak değiştirmiş, 22 Ocak 1946'da Kazi Muhammed tarafından Mahabat'ta Kürdistan Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur. 30 bin kişilik Sovyet gücü bu bölgede olduğundan İran kuvvetleri bu bölgeye müdahale edememiştir.¹³⁴

Kızıl Ordu, 9 Mayıs 1946'da bütün güçlerini İran'dan çekmiş,¹³⁵ Sovyetlerin bu bölgeden çekilmesinden dolayı 1946 Aralık ayında İran güçleri, Azerbaycan ve Kürdistan yakınlarına gelmişler, Azerbaycan ve Kürdistan özerk yönetimine son

¹³¹ Foran, **a. g. e.**, s. 409-411.

¹³² Foran, **a. g. e.**, s. 410-413.

¹³³ Rahimova, **a. g. m.**, s. 23.

¹³⁴ Foran, **a. g. e.**, s. 409-416.

¹³⁵ Djalili ve Kelner, **a. g. e.**, s. 85; Foran, **a. g. e.**, s. 410.

vermişlerdir. Muhammed Kazi ve kendisine bağlı iki kişi ve 5 Kürt subay yargılanıp, idam edilmişlerdir. Azerbaycan ve Kürdistan hareketleri Sovyet desteğiyle ortaya çıkmış ve daha sonra Sovyetler İran'dan çekilince devrilmişlerdir.¹³⁶

1.3.1.4. Milli cephe

1949 yılında Şah, Amerika'dan yardım alabilmek için yolculuğa çıkmadan bir gün önce siyasetçi, öğrenci ve tüccarlardan müteşekkil, saray karşıtı, pazarla irtibatlı siyasetçiler ile Batılı eğitim görmüş aydın gençlerden oluşan 12 kişilik bir komite, Musaddık'ın öncülüğünde seçimlerin özgürce yapılması için protesto amacıyla Saray bahçesine gelmişler ve Saray Bakanı Hejir ile görüşmek istediklerini belirtmişlerdir. Saray Bahçesi'nde yapılan tezahüratlar ve protestolar sonucunda Saray, usulsüz seçimlerin sonlandırılması için zaman istemiştir. Bu 12 kişilik komite kısa bir zaman sonra Musaddık'ın liderliğinde Milli Cephe'yi kurmuşlar ve Musaddık, genel sekreter olarak seçilmiştir. Milli Cephe, ilk beyannamesinde üç amacının olduğunu beyan etmiştir:

1-Seçimlerin doğru bir şekilde yapılması.

2-Baskıcı askeri düzenin sonlandırılması.

3-Basın özgürlüğü.¹³⁷

Musaddık ve arkadaşları, İran'ın bağımsız bir siyaset yürütmesinden yanadır. Buna karşılık yabancı ülkelerin İran üzerinde nüfuz sahibi olmalarını istememekteydiler. Şah'a karşı Meclisi güçlendirmek ve Şah'ın yetkilerini anayasal olarak kısıtlamak düşüncesindeydiler.¹³⁸

Milli Cephe'nin daha sonra yayımlanan programında dört başlık ön plana çıkmaktaydı:

1-Toplumsal adalet ve anayasanın uygulanması.

2-Seçimlerin özgürce yapılabilmesi.

¹³⁶ İvanov, **a. g. e.**, s. 390; Foran, **a. g. e.**, s. 422-423.

¹³⁷ Abrahamian, 'İran ...', s. 310-311.

¹³⁸ Gündoğan, **a. g. e.**, s. 95.

3-Siyasi düşüncenin özgürce açıklanabilmesi.

4-Ekonomik şartların iyileştirilmesi ve geliştirilmesi.¹³⁹

Milli Cephe, çarşının büyük bir desteğine sahip olan ulemayı da yanına almış, Ayetullah Kaşani gibi ulemadan önemli birini kendi saflarına çekebilmiştir.¹⁴⁰

İlerleyen süreçte İran Grubu, Emekçiler Grubu, İran Halkı Grubu ve İslam Mücahidleri Grubu Milli Cephe'ye katılmışlardır.¹⁴¹ Milli Cephe, düşük sermayeli küçük tüccarlar, din adamları ve esnaflardan müteşekkil geleneksel orta tabaka ile laik eğitim görmüş aydınlar, ücretli çalışanlar ve uzmanlardan oluşan yeni orta tabakadan oluşmaktaydı. Bu gruplardan biri muhafazakâr, dindar, Allah'a inanan ve tüccarlardan meydana gelmekte iken diğer grup yenilikçi, dindar olmayan, teknokrat ve sosyalistlerden oluşmaktaydı. Bu grupların Milli Cephe çatısı altında üç amaçları vardı: Ordu ve saraya karşı ortak mücadele, İngiliz Petrol Şirketi ile mücadele ve Musaddık'ın karizmatik kişiliği ve siyasetine olan inanç.¹⁴²

1951 yılında İslam Fedaileri adlı örgüt General Razmara'yı bir suikast ile öldürmüş, bu olaydan iki hafta sonra ise İran petroleri millileştirilmiştir.¹⁴³ 1952 yılında Musaddık ile Şah arasındaki sorunlar daha fazla gün yüzüne çıkmıştır. Musaddık, Şah yönetiminin ve büyük toprak sahiplerinin gücünü azaltmak için seçim yasasını değiştirmek istemiş, Savaş Bakanı'nı atamanın kendi yetkisinde olduğunu öne sürmüştür. Şah, Musaddık'ın yapmak istediklerine karşı çıkınca Musaddık, bir radyo yayınında yaptığı konuşma ile halkı sokaklara dökmüş, üç gün süresince ülke genelinde grevler olmuş ve sokaklarda kan döküldükten sonra Şah, geri adım atmıştır. Bu kanlı olayların yaşandığı gün 30 Tir olarak adlandırılır. Musaddık, 30 Tir'i Milli Şehitler Günü olarak ilan etmiş, Savaş Bakanlığı'nı Savunma Bakanlığı olarak değiştirip bütün yetkileri eline almış, ordudan 136 subayı ihraç etmiş, askeri bütçenin giderlerini yüzde 15 azaltmış, Şah'a ait arazileri devlete aktarmış, Şah'a bağlı sarayın bütçesinde

¹³⁹ Abrahamian, 'İran ...', s. 311.

¹⁴⁰ Alptuğ Kuduoglu, "İran'da Musaddık Dönemi: 1951- 1953", **İran Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2019, 37-62, s. 42.

¹⁴¹ Abrahamian, 'İran ...', s. 312.

¹⁴² Abrahamian, 'İran ...', s. 319-320.

¹⁴³ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 220.

kesintiler yapmış, Şah'ın, ülke temsilcileri olan büyükelçiler ile görüşmesini engellemiş, Şah'ın ikiz kızkardeşi Prens Eşref'i İran dışına sürgüne yollamış, Saray karşıtı gazetelerin kapatılmasına karşı çıkmış ve Senato'yu iptal etmiştir.¹⁴⁴

CIA ve İngiliz MI6, kendi çıkarları aleyhinde çalışan Musaddık'ı devirmek için 1952 yılından itibaren darbe planları yapmaya başlamışlar, bunun sonucunda 1953 Ağustos'unda yapılan darbe ile Musaddık tutuklanmış ve yargılanarak üç yıl hapse mahkûm edilmiştir.¹⁴⁵ Ayetullah Kaşani ve Burucerdî, Musaddık'a yapılan darbeyi Musaddık'ın Tudeh'e yaklaşımı ve sekülerizasyon politikalarından dolayı desteklemişlerdir.¹⁴⁶

1.3.2. 1953-1963 Arası Dönem:

Bu dönemde Soğuk Savaş'ın yaşandığı dünyaya bakıldığında, Fransa Hindişini'deki Vietnam, Kamboçya, Laos ve Tayland'da kendi gücünü hâkim kılmaya çalışmış ve bu bölgelerde bağımsızlık yanlıları tarafından direnişle karşılaşmıştır. Vietnam'ın kuzey bölgelerinde Ho Chi Minh öncülüğünde komünistler başarılı olmuşlar, 1954'te Cenevre Konferansı ile Fransa, Kamboçya, Laos ve Vietnam'dan çekilmiş, bu ülkeler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. ABD, bu bölgelerde komünizmin yayılmasını engellemek için Pasifik savunmasını güçlendirme amacıyla 1954 yılında İngiltere ve Fransa ile Uzakdoğu ülkeleri Pakistan, Yeni Zelanda, Tayland, Avustralya ve Filipinler'in katıldığı SEATO yani Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı'nı kurmuştur. Böylece Sovyet Rusya ve Çin'i Avrupa Atlantik kıyılarından Pasifik'e kadar çevreleyen bir birlik oluşturulmuştur.¹⁴⁷

Almanya'nın NATO'ya katılması ile Sovyet Rusya, bunu yeni bir savaş tehlikesi ve barış isteyen devletlere yönelik güvenlik tehdidi olarak gördüğü için 1955'te Polonya, Çekoslovakya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan ve Doğu Almanya'dan

¹⁴⁴ Abrahamian, 'Modern ...', s. 155-156.

¹⁴⁵ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 221-222; Kinzer, **a. g. e.**, s. 237.

¹⁴⁶ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 300.

¹⁴⁷ Armaoğlu, **a. g. e.**, s. 559-560.

oluşan Varşova Paktı'nı kurmuştur.¹⁴⁸ Varşova Paktı'nın kurulması birbirine karşıt iki bloklu bir yapıyı kesin çizgilerle ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁹

ABD'de Başkan seçilen Einsonhower, Sovyet tehdidine karşı Ortadoğu'nun güvenliği için yeni bir savunma paktı oluşturulması düşüncesindeydi. Bu paktnin kurulması düşüncesi, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in NATO ve SEATO arasında var olan boşluğu doldurmak isteği ve Arap devletlerinin bu pakta alınması ile Arap Birliği içerisindeki Batı muhalifi yapının ortadan kaldırılması şeklindeydi. Bu savunma paktnin liderliği için Türkiye çok istekli davranmış, bu ekseninde önce 1955'te Türk-Irak iş birliği antlaşması imzalanmış, daha sonra Bağdat Paktı olarak adlandırılan bu pakta, 4 Nisan 1955'te İngiltere katılmıştır. Sonraki süreçte 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran bu pakta dahil olmuştur.¹⁵⁰

Bağdat Paktı, Sovyet tehdidine karşı önemli bir güvenlik ve savunma protokolü idi. Bu yüzden ABD Dışişleri Bakanı Dulles, özellikle İran'ın Bağdat Paktı'na katılmasını çok istemekteydi. Muhammed Rıza Şah, ABD'den gelen baskıdan dolayı bu pakta girmeyi kabul etmiştir. İran'ın Bağdat Paktı'na katılması Şah'ın ilk dış politika hamlesiydi.¹⁵¹ Einshower yönetimi, Sovyetler Birliği'ni bu şekilde oluşturulacak Batı yanlısı ittifaklarla kuşatmayı hedeflemekteydi.¹⁵²

İran'ın soğuk savaşta tarafsız kalması gerektiğine inanan Musaddık'ın aksine Şah, bu savaşta Batı'nın yanında yer almıştır.¹⁵³

Mısır'da 1952 yılında Hür Subaylar Komitesi'nin yaptığı darbe ile iktidarı ele geçiren General Abdulnasır, 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirmiş, bunun üzerine İngiltere ve Fransa Mısır'a saldırmıştır. Sovyet Rusya'nın Mısır'a destek vermesiyle bu iki ülke Mısır topraklarından çekilmişlerdir. Süveyş Buhranı denilen bu

¹⁴⁸ Armaoğlu, a. g. e., s. 560-561.

¹⁴⁹ Sander, a. g. e., s. 187.

¹⁵⁰ Mehmet Gönlübol, A. Haluk Ülman, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s. 251-269.

¹⁵¹ Ali Rahnama, **The Rise Of Modern Despotism In Iran The Shah, The Opposition And The US 1953-1968**, OneWorld Academic, 2021, s. 118.

¹⁵² Takeyh, a. g. e., s. 128.

¹⁵³ Rahnama, 'The Rise...', s. 119-120.

süreçte Sovyetlerin Arap dünyasındaki nüfuzu artmıştır.¹⁵⁴ İran basını, Mısır'a İngiltere ve Fransa tarafından yapılan saldırıyı 'Mısır'a sömürgeci devletler tarafından yapılan alçak saldırı...' şeklinde vererek Nasır'ın Arap dünyasının rakipsiz kahramanı olarak ortaya çıktığını belirtmişlerdir. İran Hükümeti ise bu saldırıda İngiltere'yi desteklemiştir.¹⁵⁵

Sovyetler Birliği, Süveyş Kanalı üzerinden nüfuzunu arttırarak ve Ortadoğu petrollerine hâkim olarak bölgede siyaseten Batı'nın etkisini yok etmek ve Batı'yı bu bölgeden çıkarmayı hedeflemekteydi.¹⁵⁶

1953-1963 arası dönem için yukarıda anlatılanlara bakıldığında bu durumun İran açısından en önemli özelliği, ABD'nin Ortadoğu'da giderek artan Sovyet nüfuzunu azaltmada bazı tedbirler almak istemesidir. ABD, İran'da benzeri durumların yaşanmaması için Şah rejimine yeni reformlar yapması için baskı uygulamış, bu şekilde İran gibi jeopolitik öneme sahip bir ülkede etkisini arttırmayı ve Sovyetlerin burada hâkimiyet kurmasını engellemek istemiştir.

Musaddık'a yapılan darbeden 6 hafta sonra 1 Ekim 1953'te Tahran'da ve diğer birçok şehirde 187 kişi komünist oldukları gerekçesiyle tutuklanmıştır. Gazeteler, Tudeh'in eğitim merkezi olarak kullanılan bir yerde çok sayıda silah, broşür ve kitap ele geçirildiğini yazmıştır. 12 Aralık 1953'te hükümet aleyhine gösteri yapanlara karşı tanklar ve makineli silahlarla müdahale edilmiş, çoğu çocuk ve Tudeh üyesi olan yaklaşık 12.000 kişi tutuklanmıştır. Yine 19 Ekim 1954'ten 17 Ağustos 1955'e kadar farklı zamanlarda 3.469 Tudeh üyesi tutuklanmıştır.¹⁵⁷

İngiliz Büyükelçi Roger Stevens'a göre Şah'ın halk nezdinde popüler olmamasının iki nedeni vardı: Parlamente'ye müdahale etmesi ve hükümet politikalarını Şah'ın belirlemesi. Bu popülerliğin azalmasını hızlandıran en önemli sebep, jandarma, polis ve ordu tarafından halka karşı uygulanan güvenlik eksenli yaklaşımlardır.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Armaoğlu, **a. g. e.**, s. 601-608.

¹⁵⁵ Rahnema, 'The Rise...', s. 149.

¹⁵⁶ Armaoğlu, **a. g. e.**, s. 609.

¹⁵⁷ Rahnema, 'The Rise...', s. 61-99.

¹⁵⁸ Rahnema, 'The Rise...', s. 130-131.

Sovyetler, 1958 yılı Aralık ayından başlayarak hükümet karşıtı yayınlarını arttırmış bu da Şah'ın Sovyetlerle uzlaşmacı bir diyalog yürütmesine sebep olmuştur. 10 Şubat 1959'da Tahran'a gelen Sovyet heyeti ile yapılan müzakereler, ABD baskısı nedeniyle sonlanmıştır. Bunun üzerine Kruşçev, Şah'a hakaret etmiş, Şah karşıtı Sovyet propagandası artmıştır. Şah, Sovyetlerle yaptığı görüşmeleri ABD'ye karşı koz olarak kullanıp ABD'den yardım almayı düşünüyordu. Ancak bu plânı gerçekleşmedi ve Şah, 5 Mart 1959'da ABD ile ikili bir savunma antlaşması imzalamıştır. Bunun üzerine Sovyet radyo ve basınında Şah karşıtı yayınlar artmış ve Şah, Tudeh Partisi Merkez ve Yürütme Komitesi üyesi Ali Owlowi'yi idam ederek Sovyetler'e sert bir mesaj vermiştir.¹⁵⁹

Mayıs 1960'a kadar Tahran Üniversitesinde Şah ve hükümet karşıtı broşürler dağıtılmış, Şah ve İkbâl, sansür uygulamakla suçlanmış, broşürde Şah'tan 'yabancı paralı asker' olarak söz edilmiştir. Bu gösterileri yapan öğrenciler, 1960 yılı yazında Ulusal Cephe'nin Öğrenci Örgütü adıyla faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁶⁰

193-1963 arası dönem, Muhammed Rıza Şah'ın ilk döneme göre daha fazla otoriterleştiği ve rejime muhalif olan yapılanmaları baskı altına almaya çalıştığı bir dönemdir. Bu dönemin en önemli gelişmesi, şüphesiz istihbarat ve güvenlik teşkilatı olarak Şah rejiminin kendi bekasını devam ettirmek için kurulan SAVAK (Sazman-e Emneyet ve Ettelaat-e Keşver)'tir.

1.3.2.1. SAVAK

1953 darbesinden 1960'lı hatta 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan süreç, Muhammed Rıza Şah'ın ilk tahta oturduğu süreçten farklı olarak daha otoriter, baskıcı ve muhaliflere göz açtırmayacak şekilde takibat ve yasakların olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Şah, bütün gücü kendisinde toplamış, ABD ve İsrail'in desteği ile kurduğu SAVAK adlı istihbarat örgütü ile toplumda olup biten her şeyden haberdar olmaya ve kendi aleyhinde gelişebilecek girişimlere izin vermemeye çalışmıştır.

¹⁵⁹ Rahnema, 'The Rise...', s. 212-215.

¹⁶⁰ Rahnema, 'The Rise...', s. 225.

SAVAK, 1957 yılında ülkeye düşman olan muhaliflere yönelik olarak faaliyetlerde bulunması için Şah tarafından kurulmuştur. Musaddık'a yapılan darbe sonrasında ABD, İran güvenlik servisiyle iş birliğini arttırmış ve çeşitli güvenlik birimlerini tek bir çatı altında toplamayı planlamıştır. ABD, Sovyet tehdidi ile içerdeki komünizm tehlikesi arasında bir fark görmemiştir. SAVAK, kanunen doğrudan başbakana bağlı idi¹⁶¹ ama başkanı Şah tarafından atanmaktaydı.¹⁶² SAVAK, resmîyette başbakana bağlı olsa da başkanı, her sabah Şah ile gizlice görüşmekteydi.¹⁶³ SAVAK'ın kurucusu ve başkanı, bu kurumun başında 1956-1961 arası dönemde görev yapan İranlı bir general olan Teymur Bahtiyar idi.¹⁶⁴ Sekiz tane birbirinden ayrı ama birbirine bağlı polis ve istihbarat kurumu vardı. SAVAK; CIA, FBI ve İsrail istihbarat kurumunun yardımıyla kurulmuştur. SAVAK, sansüre, devletin işçi birliklerini yönetmesine, siyasi muhaliflere, liberal devlet adamlarına, muhalif din adamlarına, sol öğrencilere yönelik gözetim ve denetim faaliyetleri yapmaktaydı. Siyasi tutuklu sayısı belli değildi ama Uluslararası Af Örgütü'ne göre 1976'da siyasi tutuklu sayısı, 25 ile 100 bin arasında idi.¹⁶⁵

Şah, SAVAK elemanlarını vakıfların başına getirerek özellikle ülkenin büyük bölümünde etkin olan İslami çalışmaları kontrol altına almak ve halkı din karşıtı, laik uygulamalar için yönlendirme amacı taşımaktaydı.¹⁶⁶ SAVAK, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadar olan süreçte komünist Tudeh yanlıları, İslamcılar ve diğer monarşistler gibi rejime muhalif olan grupları acımasız bir şekilde bastırdı.¹⁶⁷

1953 yılında Musaddık'a yönelik yapılan darbeden 1960'lı yıllara kadar olan süreçte Şah, devletin bütün gücünü eline almış, Musaddık'ı tutuklamış, hapse atmış, daha sonra sürgün etmiş, Milli Cephe'nin liderleri tutuklanmış, Tudeh Partisi ve İslam Fedaileri üyeleri, işkence ve eziyetlere uğramış ve bir kısmı idam edilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶¹ Christian Delannoy, **SAVAK**, Abdul Hoseyn Nikgoher(çev.), Tahran: Neşre Homa, 1992, s. 65-71.

¹⁶² Rahnema, 'The Rise...', s. 136.

¹⁶³ Abrahamian, 'Modern ...', s. 167.

¹⁶⁴ Akyıldırım, **a. g. e.**, s. 160; Takeyh, **a. g. e.**, s. 126.

¹⁶⁵ Foran, **a. g. e.**, s. 466.

¹⁶⁶ Mehmet Kerim, **İran İslam Devrimi**, İstanbul: Düşünce Yayınları, 2. Baskı, 1980, s. 51.

¹⁶⁷ Akyıldırım, **a. g. e.**, s. 161.

¹⁶⁸ Said Berzin, **Zendeginameye Seyasi Mohendes Mehdi Bazergan**, Tehran: Neşre Merkez, 1999, s. 99.

Abrahamian'a göre Şah, 1953 yılındaki darbeden sonra ilk iş olarak devletin temel dayanağını oluşturan orduyu, saray çevresini ve bürokrasiyi güçlendirmek için çalışmalara başlamıştır.¹⁶⁹

1954 yılında yapılan konsorsiyum antlaşması ile İran'a petrol kârlarından %50 pay verilmiş, bunun sonucunda ise 1953 yılında 34,4 milyon dolar olan petrol gelirleri, 1962-1963 yılında 437,2 milyon dolara çıkmıştır. Şah, Savunma Bakanlığının adını tekrar Savaş Bakanlığı yapmış ve askeri bütçeyi hem ordunun modernizasyonu için hem de asker sayısını arttırmak için sürekli yükseltmiştir.¹⁷⁰

1953-61 arası dönemde iki meclis ile Fazlullah Zahidi, Hüseyin Alai ve Menuçehr İkbâl'in başbakanlık yaptığı üç kabine görev yapmış, seçimler devlet kontrolünde olmuş ve Başbakan, Şah tarafından seçilmiştir. Şah, orta ve modern tabakanın da desteğini almak istemiş ancak bunda çok az başarılı olmuştur. Bu dönemde ABD, İran'ın en önemli ittifakıydı ve Şah'ı, hem mali hem de güvenlik olarak himaye etmekteydi. ABD'nin stratejik hedefi, İran'ın mevcut siyasal yapısını korumak ve komünizm karşıtlığını arttırmaktı.¹⁷¹

1953 yılındaki darbeden sonra, Şah kendisini daha özgürlükçü göstermek için 1957 yılında Hizb-e Milliyun (Milliyetçi Parti) ve Hizb-e Merdum (Halk Partisi) adıyla iki parti kurmuştur.¹⁷² Menuçehr İkbâl liderliğindeki Milliyun Partisi, muhafazakâr bir rolü ifa ederken, Esedullah Alam liderliğindeki Halk Partisi ise sol bir anlayışı temsil etmekteydi.¹⁷³ Şah, milletvekillerinin hangi partiye bağlı olacaklarını belirlediği için bu partilere, halk arasında "evet" ve "evet efendim" partileri denilerek alay konusu haline gelmiştir.¹⁷⁴ Gençler de bu partileri 'Pepsi Kola Partisi' ve 'Koka Kola Partisi' adıyla isimlendirmişlerdir.¹⁷⁵

1953 ile 1960'ların başına kadar olan dönemi iyi anlayabilmek için Şah'ın birkaç gazeteci ve üniversite hocasına yazdırdığı "Vatanım İçin Görevlerim" adlı kitabına

¹⁶⁹ Abrahamian, 'Modern ...', s. 163.

¹⁷⁰ Abrahamian, 'Modern ...', s. 164-165.

¹⁷¹ Berzin, **a. g. e.**, s. 100-101.

¹⁷² Berzin, **a. g. e.**, s. 102.

¹⁷³ Delannoy, **a. g. e.**, s. 67-68.

¹⁷⁴ Abrahamian, 'Modern ...', s. 172.

¹⁷⁵ Delannoy, **a. g. e.**, s. 68.

bakıldığında üç önemli nokta dile getirilmektedir: Batı ile siyasi birlik, Batıya ekonomik ve kültürel olarak temayül ve ülkenin siyasi durumu ile ilgili açıklamalar. Şah'ın siyasi olan ile ilgili kastı, anayasa ve demokratik devlet idi.¹⁷⁶

John Foran'a göre istikrarlı bir siyaset iki yolla olur: Ya halkın ortak katılımının olduğu bir süreç ya da baskı ve zor kullanma. Muhammed Rıza Şah, tıpkı 1925-1941 arası dönemde babasının yaptığı gibi, 1953-1978 arası dönemde, kendisi de ikincisini yani baskı ve zor kullanma yöntemini seçmiştir. Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde devlet, dışarıda ABD'ye, içeride ise ordu ve petrol gelirlerine bağımlıydı.¹⁷⁷

1941-1963 arası dönemde İran'ın siyasi yapısı çeşitlilik göstermektedir. Muhammed Rıza Şah, babasından yirmili yaşlarda devraldığı saltanata oturduğunda ülkesi Sovyet, İngiliz ve Amerika işgali altında idi. Müttefiklerin ülkeyi terk etmesinden sonra 1953 yılına kadar olan dönemde genelde yumuşak bir yönetim anlayışı içinde olmuş, kurulan partilerin rahat bir şekilde faaliyet yapmalarına izin vermiştir. Musaddık'ın kendisine karşı mücadele etmesi ve yetkilerini azaltmaya çalışmasına hem Şah hem de işbirlikçileri ABD ve İngiltere, 1953 yılında yaptıkları darbe ile müsaade etmemişlerdir. 1953-1963 arası dönemde ise Şah, otoriter yönetimini kuvvetlendirmiş, ABD, İsrail ve İngiltere'nin desteğiyle kurduğu SAVAK adlı istihbarat teşkilatı ile neredeyse ülkede muhalif olan ve olmayan herkes üzerinde bir baskı kurmuştur. Kendi kurdurduğu iki parti ile ülke siyasetine yön vermeye çalışmış ancak halk nezdinde bir karşılık bulamamıştır.

1.4. İRAN'IN EKONOMİK YAPISI (1941-1963)

İngiliz ve Sovyetlerin İran'ı işgali ekonomik açıdan tarımı, sanayiye, yabancı tüccarları, devlet bütçesini ve yaşam düzeyini şiddetli bir şekilde zarara uğratmıştır. İran ekonomisinin belkemiği olan halkın %75'inin işgücünü oluşturan ve ülkedeki üretimin %50'sini karşılayan tarım, büyük bir düşüş yaşamış, tarımdaki temel üretim maddeleri ile hayvan yetiştiriciliği işgalin etkisiyle büyük bir darbe yemiştir. Buğday ve arpa %25, pamuk %39, pirinç %10, inek %9, tütün üretimi ise %7 azalmıştır. 1930'da köylerdeki kabile ve aşiret nüfusu 1 milyondan 1940'ta 2 milyona yükselmiş, meyve üretimi %20-

¹⁷⁶ Berzin, a. g. e., s. 102-106.

¹⁷⁷ Foran, a. g. e., s. 461.

25 azalmıştır. Hazar Denizi'nde balıkçılıkta düşüşler olmuştur.¹⁷⁸ İssawi'ye göre İran, 1941'de 200 bin pamuk dokuma makinesi, 10 bin ton pamuk ipliği ve 25 bin metre kumaş üretimi yapan 2200 atölyeye sahipti. Yine ipek üretim makine ve atölyeleri, çimento üretim yerleri, gıda, meşrubat ve tütün fabrikaları ülke içi tüketim için önemli yerlerdi. 1941 yılında çelik ve demir işleyen bir fabrika kurulmuş ve az miktarda kömür, demir, bakır ve diğer madenler de çıkarılmıştır.¹⁷⁹

İran sanayisi de savaştan zarar görmüş, milli üretim, 1941'de 180 milyar riyalden 1945'te 150 milyar riyale düşmüştür. 1935'lerde araç ve gereç bakımından Almanlara bağlı olan fabrikalar büyük zararlar görmüşlerdir. Müttefik devletler, Musaddık'a göre demir yollarının kullanımı dolayısıyla 140 milyon dolar yerine yalnızca 5,2 milyon dolar ödemişlerdi. Yine tamir, bakım ve onarım için İran, 100 milyon dolar harcamışken müttefikler yalnızca 21 milyon dolar ödeme yapmışlardır. 1941'de petrol üretimi 6,6 milyon tondan 1945'te 16,8 milyon tona yükselmesine rağmen İngilizler, 1940-1943 arasında 4 milyon sterlin, 1945'te 5,62 milyon sterlin ödemiştir. Müttefikler kendi mallarını yüksek fiyattan İran'a satmışlar, İran parasının değerini düşürmüşler ve para basmışlardır. İran parasının değerini düşürerek İran mallarından 2 kat daha fazla kâr elde etmişlerdir. İthalat çok büyük düşüş yaşamış, savaş boyunca İran'ın İngiliz ve Sovyetlerden alacağı yıllık 50 milyon dolarlık petrol geliri ödenmemiştir. Savaş sonunda İran'ın Moskova'da 12 milyon dolar altın ve 8 milyon dolar döviz kaynağı vardı. Bundan dolayı her geçen yıl bütçe açığı artmaktaydı. Bütçe, 1930'da hiç açık vermemesine rağmen 1941-1942 arası dönemde 38 milyon dolar, 1943'te ise 50 milyon dolar açık vermişti. Ticaretin azalmasıyla gümrük gelirleri de düşmüştür. Bu ekonomik değişim, büyük şehirlerde yıkıcı bir etki bırakmıştır. İstatistikler, 1940-1944 arası dönemde ürünlerin fiyatlarında 7 katlık bir artış olduğunu göstermektedir. 1944'ün ortalarında şekerin kilosu 8 riyal iken karaborsada 133 riyala satılmaktaydı. Çayın resmiyette kilosu 40 riyal iken karaborsada 400 riyaldi.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Foran, **a. g. e.**, s. 397.

¹⁷⁹ Charles İssawi, **Tarikhe Ektesadi-ye İran (Asre Kaçar, 1215-1332)**, Yakub Ajend (çev.), Tahran: Neşre Gostere, 1983, s. 597.

¹⁸⁰ Foran, **a. g. e.**, s. 398-400.

İran'da savaş zamanında en ciddi yokluk ekmekteydi. Tahran'da bir ekmeğin fiyatı 1942'de 6 sentten 1 dolara yükselmiş, 1942 yılı sonbaharında un yokluğu had safhaya çıkmıştır. Öyle ki unun elenme işlemi yapılmakta, elenmiş undan yapılan ekmek zenginlere satılmakta, eleğin altında kalan kısım ise kum, kül ve toprak ile karıştırılıp ekmek yapılarak halkın geri kalanına satılmaktaydı. Öğrenciler, kadınlar ve çocuklar, bunun üzerine Meclisin önünde 'ya ölüm ya ekmek' şeklinde protestolar yapmaktaydılar. Bu protestolarda 20 kişi ölmüş, 700 kişi yaralanmış ve 156 kişi tutuklanmıştır. 1942 ve 1943 yılında protestolar tekrar devam etmiş, devlet, buğday ithal ederek bu sorunu çözmüştür. Şehirlerdeki alt ve orta tabaka bu durumdan çok daha kötü etkilenmiştir.¹⁸¹

İngilizler, 1940-1944 arası dönemde İran'ın %32'lik ithalatını ve %19'luk petrol dışındaki ihracatını elinde tutmaktaydı. Siyasi olarak da muhafazakâr kabileler, gazeteciler, bir kısım din adamı, Şah taraftarları ve komünizm karşıtlarından özellikle Hizb-e Eradeye Melli, Seyyid Ziya üzerinde etkiliydi. Sovyetler ise 1940-1944 arası dönemde, petrol dışında İran ihracatının %21'ini ve ithalatının ise %17'sini elinde tutmaktaydı.¹⁸² 1941 yılında İngiltere ve Rusya, 1943 yılında ise ABD'nin İran'ı işgal etmesi, özellikle kuzeyde İran' ı tarım ve sanayide çok olumsuz etkilemiştir. Devlet gelirleri, kuzey illerinden vergi alınamaması nedeniyle 1941-42'den 1944-45'e kadar azalarak devam etmiştir. Buna ilaveten tarım ürünlerinde de bir çöküş olmuş, havanın uygun olmaması ve işgalin etkisi ürünlerin tedarikini azaltmıştır.¹⁸³

İşgalci güçlerin ülkeyi terk etmesiyle 1945 ve 1946'da fiyatlar düşmüş ve 1951 yılına kadar fiyatlardaki bu düşüş devam etmiştir. 7 yıllık kalkınma planı ABD'li bir şirketin yardımıyla 21 milyon riyal (656 milyon dolar) olarak hazırlanmış ve 1949'da Mecliste onaylanmıştır. Petrolün millileştirilmesi, bütün petrol gelirlerini kesmiş ve IBRD'den gelecek kredi verilmemiş, 1954'ün sonunda yalnızca 4 milyon 200 bin riyal,

¹⁸¹ Foran, **a. g. e.**, s. 400.

¹⁸² Foran, **a. g. e.**, s. 405-406.

¹⁸³ İssawi, **a. g. e.**, s. 599-600.

yatırım programına harcanması için gelmiştir. Özel sermaye de bazı alanlarda vardı ama çok azdı.¹⁸⁴

1954-59 arası dönemde petrol üretimine bağlı olarak büyüme hızlıca artmıştır. 1961 ve 1962'de büyüme az olmuş, devlet enflasyonun yükselmemesi için çaba göstermiştir. 1963'te büyüme oranı %8'den fazla olmuştur. 1954-61 arası dönemde büyüme, enflasyon baskısı altında artmış ve kişilik yaşam ücreti %40 düzeyinde olmuştur. 1958-61 arasında ise yabancı para birikimi yaklaşık 280 milyon dolar azalmış ve İran, 1946-67 arası dönemde ağır dış krediler almıştır. ABD'nin yardımı ise 958 milyon dolar olmuştur.¹⁸⁵

Başbakan Kavvam, Yüksek Ekonomi Şurasını oluşturmuş ve bu Şuraya Şah'a ait toprakların dağıtılması, köylülere yardım, haşhaş ekimini yasaklama, asgari ücreti belirleme, beş yıllık programın uygulanması, milli sanayinin korunması ve programların düzenlenmesi emrini vermiştir.¹⁸⁶

1953 sonrasında petrol gelirlerindeki artış, devlete, ülkeyi sanayileştirmesi konusunda fırsatlar vermiştir. 1953 yılındaki darbeden 1959 yılına kadar olan süreçte ekonomik durum kötü bir hal almış ama sonraki yıl gelirler artmaya başlamıştır.¹⁸⁷ 1954-1969 arası dönemde ise ekonomik büyüme, yılda ortalama %7 veya %8 olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁸

1.4.1. İran Petrollerinin Millileştirilmesi

İran petrollerinin millileştirilmesi, 20. yüzyılda İran'da meydana gelen en önemli olaylardan biridir. 19. yüzyıldan itibaren İran topraklarını güneyden İngilizler ve kuzeyden Ruslar işgal etmişler, o tarihlerden itibaren önemli yer altı kaynakları ve gümrük gelirleri gibi önemli imtiyazlar elde etmişlerdir. Rıza Şah Dönemi'nde siyaset sahnesinde pek yer almayan, varlıklı bir aileden gelen Muhammed Musaddık, İran'ın kendi kaynaklarını kendisinin kullanması gerektiğini düşünerek çevresindekilerle beraber önce Milli Cephe adı altında bir parti kurmuş, Şah'a muhalif olan birçok

¹⁸⁴ İssawi, **a. g. e.**, s. 600.

¹⁸⁵ İssawi, **a. g. e.**, s. 602-604.

¹⁸⁶ Abrahamian, 'İran ...', s. 288.

¹⁸⁷ Berzin, **a. g. e.**, s. 101.

¹⁸⁸ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 300.

oluşumu da yanına almış ve İran petrollerinin millileştirilmesi için mücadele etmiş, bunda başarılı olmuş ancak yapılan bir darbe ile tutuklanmıştır.

1933-1949 yılları arası İran ve İngiliz petrol şirketi 895 milyon sterlin gelire sahipti. Bunun 500 milyon sterlini sermaye kazancı, 175 milyon sterlini İngiliz devletine vergi olarak ödenmiş, 115 milyon sterlini İranlı olmayan ortaklara kâr olarak verilmiş ve yalnızca 105 milyon sterlini İran'a ödenmiştir. Bu da kazancın yaklaşık %11,9'una tekabül etmekteydi. 1905-1950 arası dönemi ele alırsak petrol şirketi, 3 veya 5 milyar dolarlık gelirin sadece %10'u ile %20'si kadarını İran'a ödemiştir. İran, 1 varilden 8 sent imtiyaz alırken, Bahreyn 35 sent, Arabistan 56 sent ve Irak 60 sent imtiyaz almaktaydı. İran'ın imtiyaz gelirini arttırma teklifine İngiltere, 1949'da imtiyazı, 4 şilinden 6 şiline çıkarmayı teklif ederek karşılık vermiştir.¹⁸⁹

Musaddık, Tahran'da yaklaşık 12 bin kişiye yaptığı konuşmada, İngilizlerin isteklerini kabul etmeme ve petrolün tamamı millileşene kadar yaptıkları mücadelenin devam edeceğini vurgulamıştır. Kaşani ise bütün sadık ve vatanperest Müslümanları, petrolün millileştirilmesi mücadelesinde İran ve İslam düşmanlarına karşı savaşmalarını teşvik etmiştir.¹⁹⁰ Musaddık, ekonomik ve siyasi gerekçelerle petrolü millileştirerek, petrol gelirleri ile bütçedeki ihtiyaçları karşılayacak, fakirlik, hastalık ve geri kalmışlıkla mücadele edebilecekti.¹⁹¹

Milli Cephe, İran petrollerinin millileştirilmesinde ana propaganda malzemesi olarak İngilizlerin sahibi oldukları AIOC'u kullanmaktaydı. Musaddık'a göre İngilizler, AIOC üzerinden İran'ı sömürmekte, iç işlerine karışmakta, İran siyasetini dejenere etmekte ve İran halkını fakirleştirmektedir.¹⁹² Musaddık, National İran Oil Company'yi (NIOC) kurarak İngilizlerin işlettiği Anglo-İranian Oil Company (AIOC) ile petrol kontrolünün kendi şirketlerine verilmesini talep etmiş, İngilizler bu öneriyi reddederek şirketteki tüm elemanlarını tahliye etmiş ve petrol ambargosu uygulayarak İran'ı BM'ye şikayet etmiştir.¹⁹³ Musaddık'ın itiraz ettiği nokta şuydu: Meksika ve Arabistan gibi

¹⁸⁹ Foran, **a. g. e.**, s. 425-426.

¹⁹⁰ Abrahamian, 'İran ...', s. 327.

¹⁹¹ Foran, **a. g. e.**, s. 430.

¹⁹² Kuduoglu, **a. g. m.**, s. 42-44.

¹⁹³ Abrahamian, 'Modern ...', s. 155.

lkelerde, uluslararası petrol şirketleri petrolden elde edilen krları yarı yarıya blşrken neden İran’da aynı durum yoktu.¹⁹⁴

1951 yılın Ocak ayında halkın büyük bir kısmı Musaddık liderliğindeki Milli Cephe'den petrolün millileştirilmesini talep etmişler,¹⁹⁵ General Razmarra’nın, Fedayan-ı İşlam mensubu olan Halil Tahmasebi tarafından ldrlmesinden¹⁹⁶ yaklaşık iki hafta sonra ise 15 Mart 1951’de İran petrolleri millileştirilmiş ve Musaddık başbakan olarak görevine devam etmiştir.¹⁹⁷

ABD başkanı Truman, bu süreçte İngilizlerin bütün ikna çabalarına rağmen Musaddık’ı devirecek bir plâna karşı çıkmış, böyle bir plânın İran’ı Sovyetlere yaklaştırılabileceğini ve İran’ın ikinci bir Çin olma ihtimalini dile getirmiştir. Bu anlamda sorunun diplomasi yoluyla çözülmesi konusunda tavır almıştır.¹⁹⁸

Musaddık, 1951-1953 arası dönemde İran’ı petrol gelirlerine bağlı olmadan yönetmeye çalışmış ancak şah, 1954’te Batı ile petrol üretim ve satımı konusunda anlaşma imzalamıştır. İran görünüşte petrole sahipti ancak yeni adı İran İngiliz petrol şirketi olan İngiliz petrol şirketi %40, ABD’nin beş büyük petrol devi %35, Royal Dutch Shell %14, Fransa petrol şirketi %6, ABD bağımsız şirketleri de %5 oranında bu konsorsiyumda pay sahibi olarak 25 yıl boyunca petrol çıkarma ve satma yetkisine sahip olmuşlardır. Elde edilen gelir, İran ile konsorsiyum arasında %50-%50 şeklinde paylaştırılacaktı. İran’ın payı 1962’de %56,25’e, 1970’te %61,25’e yükselmiştir. Konsorsiyum, retim miktarı ve fiyatını belirleme hakkına sahipti. 1954-1963 arası dönemde konsorsiyum her bir ton petrolden 12,56 dolar kâr elde ederken İran sadece her ton için 1,5 dolar kâr elde etmekteydi. Konsorsiyumun sömürüsüne rağmen İran’ın, petrol gelirleri 1960’ta OPEC’in kurulmasından sonra artmıştır. 1967 ve 1973 Arap İşrail savaşı nedeniyle petrol fiyatları yükselmiş, İran petrol gelirleri bin kat artmıştır. Petrol gelirleri, 1954’te 22,5 milyon dolardan 1977’de 20 milyar dolara ulaşmıştır.

¹⁹⁴ Garhwaite, **a. g. e.**, s. 220.

¹⁹⁵ Foran, **a. g. e.**, s. 426.

¹⁹⁶ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 220; Kuduoğlu, **a. g. m.**, s. 43.

¹⁹⁷ Axworthy, ‘İran: Aklın...’, s. 294.

¹⁹⁸ Kuduoğlu, **a. g. m.**, s. 46-47.

İran'ın gelirleri, üretim artmaksızın 1973'te 4-5 milyar dolardan 1974'te 17-19 milyar dolara yükselmiştir. Çünkü petrolün varil fiyatı 1,95 dolardan 7 dolara yükselmişti.¹⁹⁹

1.4.2. Musaddık'a Darbe: Ajax Operasyonu

1953 yılına gelindiğinde ABD dış politikasını belirleyen unsur Soğuk Savaş idi. ABD, Sovyetlerin Avrupa'da kalmasını, Asya'da komünist düşüncenin kök salmasını engelleme ve radikal unsurların Ortadoğu ve Latin Amerika'da yönetimlere gelmesini önleme şeklinde bir politika yürütmeyi hedeflemiştir. ABD, bölgesel ittifaklarla Sovyetlerin etkinliğini azaltmak düşüncesindeydi.²⁰⁰

ABD'de 1952 yılında başkan seçilen Eisenhower ile İran'da darbe yapma düşüncesi ciddi bir hal almıştır. Gizli servis ajanı Christopher Woodhouse, İran petrollerinin kontrol altında tutulmasından ziyade İran'a dönük komünist tehdidi belirtmiştir. ABD'nin yeni Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ve kardeşi yeni CIA Başkanı Allen Dulles ise yine komünizmin kısa bir zaman sonra İran'a hâkim olacağını ve 'İkinci bir Çin' ihtimalini vurgulamışlardır.²⁰¹ Axworthy'e göre Eisenhower ve Senatör McCharty, Sovyetler'e bağlı komünist bir gizli örgütün İran'da petrol kaynaklarını kontrol etmeye yönelik çalışmalar yaptığını vurgulamıştır.²⁰² ABD Başkanı Eisenhower, Musaddık her ne kadar demokrat biri olsa da İran Komünist Partisi Tudeh'e hoşgörülü yaklaşmış, bu da Rusların İran'da söz sahibi olması ihtimalini doğurmuştur.²⁰³ Richard Foltz'a göre İngilizler, İran için komünizm tehlikesini öne sürerek ABD'yi korkutmuş ve sonunda ABD yönetimini Musaddık'a karşı bir darbe için ikna etmeyi başarmıştır.²⁰⁴

Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi, başta İngiltere olmak üzere ABD'yi de rahatsız etmiştir. Bunun üzerine 1953 yılında Musaddık'a karşı yapılacak olan bir darbe, CIA tarafından planlanmış ve yürütülmüştür. Bu darbenin birçok gerekçesi ileri sürülmüştür. Bu görüşlerin en temel iki tanesi; İran'ı uluslararası komünizmden

¹⁹⁹ Foran, **a. g. e.**, s. 463.

²⁰⁰ Takeyh, **a. g. e.**, s. 87.

²⁰¹ Kinzer, **a. g. e.**, s. 17-18.

²⁰² Axworthy, 'İran: Akıl...', s. 294.

²⁰³ Akyıldırım, **a. g. e.**, s. 151.

²⁰⁴ Foltz, **a. g. e.**, s. 103.

kurtarmak ve uluslararası petrol tekeli ABD ile İngiltere'nin eline vermektir. Böylece İran petroleri kontrol altında tutulacaktır.²⁰⁵

Bu dönemde basın, Musaddık'ı komünizme meyilli ve İran ile ilgili saklı hedefleri olan, Musevi hatta gizli İngiliz hayranı biri olarak anlatmıştır. Yine CIA propagandacılarından biri olan Richard Cottam, yazdığı yazılarda Musaddık'ı komünistlerle birlikte hareket eden, mutaassıp biri olarak anlatmaktadır.²⁰⁶

CIA, çok önemli bir üyesi olan Kermit Roosevelt'i askeri bir darbe planlaması için Tahran'a göndermiştir.²⁰⁷ Musaddık'ın 15 Ağustos gecesi yapılacak darbeden haberdar olması ile ilk darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, Şah ülkesini terk etmiştir.²⁰⁸ Yapılacak ikinci operasyona TPAJAX adı verilmiştir. Operasyona verilen TPAJAX adının ne anlama geldiği açık değildir. Bir kısaltma olabilir. Kavramın anlamının açık olmaması, belirlenmiş bir hedefi ortadan kaldırma niyetini ima eden 'TP'(Target Practice) yani 'Hedef Uygulama' ve istenmeyen, temiz olmayan lekeleri veya maddeleri yıkamak için kullanılan ünlü ABD temizlik markası olan 'AJAX'ın bir kombinasyonu olarak terimi plânlayanların aklına geldiği düşünülebilir.²⁰⁹ Abrahamian'a göre CIA ve MI6, ortak operasyonlarına 'AJAX' adını vermişlerdir. Bir İngiliz tarihçi, 'AJAX'ın basitçe 'BOOT' adlı daha önceki bir plânın detaylandırılması olduğunu söylemektedir.²¹⁰ Plânlanan bu darbe, 28 Mordad (19 Ağustos)'ta uygulanmış, General Zahidi, Şah tarafından yeni Başbakan olarak atanmıştır. ABD Başkanı Eisenhower, bu darbe ile ilgili olarak İran halkının komünizme büyük bir tepki gösterdiğini ve monarşiyi koruduklarını açıklamıştır.²¹¹ Darbeden sonra Batı basını komünist tehlike ortadan kaldırıldığı için İran'ı överken, CIA de ilk defa önemli ve başarılı bir darbe yapmıştır.²¹²

²⁰⁵ Abrahamian, 'Modern ...', s. 157.

²⁰⁶ Kinzer, **a. g. e.**, s. 21.

²⁰⁷ Abrahamian, 'Modern ...', s. 160.

²⁰⁸ Axworthy, 'İran: Aklın...', s. 295; Kuduoğlu, **a. g. e.**, s. 56.

²⁰⁹ Ali Rahnema, **Behind The 1953 Coup in Iran Thugs, Turncoats, Soldiers, and Spooks**, Cambridge University Press, 2015, s. 61.

²¹⁰ Ervand, Abrahamian, **The Coup 1953, The CIA, And The Roots Of Modern U. S. – Iranian Relations**, Newyork: The New Press, 2013, s. 75.

²¹¹ Abrahamian, 'Modern ...', s. 160-161.

²¹² Foltz, **a. g. e.**, s. 103.

Kinzer'e göre Musaddık, birçok konuda yanlış yapmıştır. Musaddık'ın yanlışlarından biri Batılı ülkelerin dünyaya bakışlarını kavrayamamasıdır. Çünkü Batılı ülkeler komünist yayılmacılık karşısında paniklemişlerdi ve dünyaya soğuk savaş gözlüğü ile bakmışlardır. Yine Musaddık, İran'daki komünist yapıları yok etmeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine ABD, Musaddık'ı darbe ile alaşağı etmek için plânlar yapmıştır.²¹³ Ryszard Kapuscinski'ye göre Musaddık'a darbe yapan ve Muhammed Rıza Şah'ı tahta tekrar oturmasını sağlayan hiç şüphesiz CIA'dir. ABD tarafından böyle bir darbenin plânlanmış ve gerçekleştirilmiş olduğu CIA'nin eski şefi Allen Dulles tarafından itiraf edilmiş ve Amerika kamuoyundan saklanmış değildir.²¹⁴ Ali Rahnema'ya göre 1953 darbesini ABD ve İngiltere finanse etmiş, İran içerisinde ise politikacılar, bazı din adamları, ordu ve haydut tipli kişiler de desteklemişlerdir.²¹⁵

1953 yılında yapılan darbenin birçok önemli sonucu olmuştur. Bu darbe, İran halkının gözünde Şah'ı, CIA ve MI6 destekçisi ve işbirlikçisi konumuna düşürmüş, var olan İngiliz düşmanlığına ABD düşmanlığını da eklemiştir.²¹⁶

Muhammed Rıza Şah, babasının aksine 1941'den 1950'lere kadar olan dönemde genelde siyasal ve toplumsal olarak baskıcı bir yönetim sergilememiş, bu sürede İran toplumunda komünist Tudeh Partisi kurulmuş, Azerbaycan ve Kürdistan'da özerk yönetimler kurulmuş, 1949'da Musaddık liderliğinde Milli Cephe, siyaset sahnesine çıkmış, 1950'lerin başında petrolün millileştirilmesi nedeniyle gerilim artmış, 1953 yılında İngiltere ile ABD'nin beraber gerçekleştirdiği Ajax Operasyonu ile Musaddık'a darbe yapılmış ve tekrar yönetime geçen Şah, bundan sonraki süreçte ilk döneminin aksine baskıcı bir yönetime dönmüştür.

1953'ten 1960'lara kadar olan süreçte ise Şah, orduyu, bürokrasiyi ve kendi saray çevresini güçlendirmiş, istihbarat servisi olan SAVAK'ı kurarak ülkede oluşabilecek muhalefeti kontrol altında tutmak istemiştir. İran'ın kırsal bölgelerinde halk geçinmekte zorlanmış, ekonomik durum kötüleşmeye başlamıştır. Şah, kendisine karşı özellikle başkent Tahran'dan uzak kırsal bölgelerden gelebilecek ayaklanmaları önlemek için

²¹³ Kinzer, **a. g. e.**, s. 253.

²¹⁴ Fırat Baş, "Şehinşa...", **Uluslararası Tarih ve Suçlar Dergisi**, sayı 14, 2013, 161-168, s. 164-166.

²¹⁵ Rahnema, 'The Rise..' s. 40.

²¹⁶ Kudoğlu, **a. g. m.**, s. 58-59.

ABD'nin de desteęiyle bazı reformlar yapma gereęi duymuřtur. Toprak reformu dūřüncesi ile bařlayan bu giriřim, özünde köylüleri toprak sahibi yaparak var olan büyük toprak sahipleri- köylü iliřkisini deęiřtirmeyi plânlamaktaydı.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYAZ DEVRİM İLE YAPILAN REFORMLAR

2.1. İRAN'DA REFORM ÇALIŞMALARININ TARİHÇESİ

İran'da reform çalışmaları, birçok ülkede olduğu gibi 18. yüzyılın başlarında başlamıştır. Bu reformları, dört dönemde inceleyebiliriz: Batı ile tanışmanın ve ıslahat düşüncesinin ortaya çıktığı 18. yüzyılın başlarında başlayan ilk dönem, Tebriz Valisi Abbas Miza (1789-1833) tarafından askeri ve idari alanda, Nasrettin Şah'ın sadrazamı Amir Kebir (1848-1851) tarafından siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda, Mirza Hüseyin Han Moşiroldole Sepahsalar (1870-1880) tarafından askeri, ekonomik ve devlet teşkilatı alanlarında yapılan reformları kapsamaktaydı. 1906 yılındaki Meşrutiyet Devrimi ile başlayan ikinci dönemde, İran tarihinde ilk defa seçilmiş bir meclis ile Şah'ın gücü sınırlandırılmış ve düzenlenen yeni bir anayasa ile insanların hak ve özgürlükleri anayasal güvence altına alınmıştır. 1925 yılında başlayan ve Pehlevi Dönemi'ni kapsayan üçüncü dönemde ise milliyetçi bir düşünceye sahip olan Rıza Şah, ülkesini bağımsız, modern ve laik bir yapıyabüründürmek için idari, sosyal, askeri ve ekonomik alanlarda yenilikler yapmıştır. Rıza Şah'ın Oğlu Muhammed Rıza Şah ise 1941 yılında devraldığı tahtta 1950'li yılların sonundan başlayarak özellikle de 1963-1979 arası dönemde 'Beyaz Devrim' olarak adlandırılan reformlarla askeri, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda birçok reformlar yapmıştır. 1979 İslam Devrimi'ni kapsayan dördüncü dönemde ise devrimin ilk on yılında daha çok İslami anlamda reformlar yapılmış, 1989 sonrasında ise Irak ile yapılan savaşın getirdiği büyük yıkım dolayısıyla ekonomik toparlanmaya yönelik neo liberal reformlara ağırlık verilmiştir.²¹⁷

1900'lü yılların ikinci yarısında İran'da ve dünyada özellikle de Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, bu bölgede sömürgeci çıkarları olan ABD'yi tedirgin etmiştir. Bu gelişmeler; Cezayir'deki Müslümanların Fransız güçlerine karşı olan başarısı ve ABD'nin Küba'da yenilgiye uğraması, İran'daki Müslümanların dini ve siyasi olarak bilinçlenmesi ile beraber günden güne Batı ve ABD karşıtlığının artması, 1950'li yıllarda İran'daki bütçe açığı, döviz kaynaklarının azalması ve devlet hazinesinin

²¹⁷ Ahin, a. g. m., s. 132-159.

boşalması, bir taraftan Ortadoğu’da Nasirizm ideolojisi yayılırken diğer taraftan Irak’ta Abdulkerim Kasım’ın yaptığı darbe ile Haşimi Monarşisini sonlandırıp iş başına gelmesi şeklinde cereyan etmiş, Şah rejiminin de değişebileceği ve istikrarsız bir yapıya doğru gidebileceğini göstermiştir.²¹⁸

ABD, 1953 yılında yapılan Musaddık darbesindeki rolü ile İran üzerindeki nüfuzunu arttırmış, John F. Kennedy’nin 1960’ta seçilmesinden sonra ABD etkisinde olan ülkelerde Kennedy doktrini çerçevesinde yeni reformlar yapılması istenmiştir. Kennedy, iktidara geldikten sonra İran’ın kendi iç şartlarını ve tarımsal yapısını göz önüne almadan var olan toprak sitemini değiştirmeyi, toprak sahipleri ile bu toprakları çalıştıranlar arasındaki ilişkiyi yeniden düzenleyecek reformlar yapmayı tavsiye etmiştir. Yine bir diğer sebep, güçlü kapitalist şirketlerin Batı blokuna bağlı olan İran gibi ülkelerde oluşturmak istediği yeni pazar oluşturma hedefiydi. Buna göre bu tür ülkeler kendi temel ihtiyaçlarını karşılayacak olan tarımsal hammaddeyi karşılamakta yetersiz kalacak ve bu da büyük uluslararası kapitalist şirketler için yeni pazarlar oluşturacaktı. Yine Kennedy, 1960’larda Mısır’da Cemal Abdunasır’ın iktidara gelişi, Cezayir, Küba ve Vietnam’daki devrimci hareketlerin güçlenmesi nedeniyle bu tür üçüncü dünya ülkelerinde ABD nüfuzunun devam etmesi ve Sovyetlerin komünist propagandasının etkisinin kırılması için reformlar yapılmasını gerekli görmüştür.²¹⁹

Yeni Kennedy Yönetimi, “acil ve öncelikli hedefin” İran’da Batı yanlısı bir hükümet sürdürmek yoluyla Sovyet egemenliğini önlemek olduğuna ikna olmuştu ve İran’ı Batı’nın etki alanı içinde tutmada Şah’ın merkezi bir konumunun olduğunun farkındaydı.²²⁰ ABD başkanı Kennedy’nin danışmanı Walt Rostow tarafından yazılan ‘Komünizme Karşı Manifesto’ adlı kitabı ile İran, Brezilya ve Güney Kore gibi ülkelerde komünizm tehlikesinin önlenmesi ve bir köylü ayaklanması olmaması için

²¹⁸ Seyyid Hamid Ruhani, “Reforme Erzi Der İran; Negahi Be Ceryane Eslahate Erzi Şah”, **Mutalaate Tarikhi**, Sale Dehom, Behar 1392, Şomare 40, s. 15-16.

²¹⁹ Ali Şirhani ve Muhammed R. Necad, “Az Engelabe Sefid Ta Engelabe İslami (Nakşe Engelabe Sefid Der Peydayeş Engelabe İslami İran, Ba Tekide Ber Caygahe İmam Humeyni)”, **Pejuheşnameye Metin**, Sal 16, Şomare 64, Payiz 1393, s. 65-66.

²²⁰ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 504-505.

bazı değişiklikler yapmaları tavsiye edilmiştir.²²¹ Bu konuda Abrahamian, “Beyaz Devrim’in amacı Kızıl Devrim’i önlemektir. Ancak İslam Devrimi’ne zemin hazırladı.” demektedir.²²²

Şirhani ve Necad’a göre Şah’ın reformları yapmasının ekonomik ve siyasi olmak üzere iki sebebi vardı. 1950’lerin sonlarına doğru İran’da ciddi ekonomik sorunlar vardı: Bunlar dış ülkelerden alınan krediler, yüksek enflasyon, bütçe kısıtlaması ve tarım mahsulatının kötü olması gibi sebeplerdi. Bu şartlarda Şah, Amerika’nın baskısı altında ülkede reform yapmayı kabul etmiştir.²²³ Şah, ekonomik sorunları çözmek ve dış baskıları azaltmak için ABD’ye yakınlığı ile bilinen Ali Emini’yi görevlendirmiştir. Her ne kadar toprak reformu Ali Emini’nin çabalarıyla planlansa da Şah, bunu kendi yeniliği olarak altı madde halinde tanıtmıştır.²²⁴

Siyasi sebeplere gelince; Şah rejimi, başkent Tahran’da güçlü bir yapıda iken başkentten uzaklaştıkça kırsal bölgelerde güç, aristokrat toprak sahiplerinin elinde idi. Rejimini güçlendirmek isteyen Şah, yereldeki aristokrasinin gücünü ortadan kaldırmak ve kendi merkezi gücünü arttırmak için özellikle toprak reformunu yürürlüğe koymuştur. Bu yıllarda Şah’ın sarayı ile büyük toprak sahipleri arasında büyük bir güç mücadelesi vardı. Şah, yereldeki bu güçlerin yerine kendi merkezi otoritesini tahkim etmek istemiştir. Yine toplumun orta tabakasını oluşturan pazar esnafı, küçük tüccarlar ve özellikle ulema sınıfının rejim açısından kontrol altına alınması gerekiyordu. Ulema, elindeki vakıf toprakları sayesinde güçlü bir durumdaydı ve halkı rejime karşı çok kolay bir şekilde muhalefete yöneltebiliyordu. Şah için ulemanın kontrol altına alınması gerekiyordu ve reformlar bunun için çok önemliydi.²²⁵

Bu bölümde Muhammed Rıza Şah’ın 1963-1979 arası dönemde ‘Beyaz Devrim’ olarak adlandırılan ekonomik, toplumsal ve siyasi reformlarının mahiyetine değinilecektir.

²²¹ Kirgezlo Naser, *Az Engelabe Sefid Ta Engelabe Eslami Zeminha ve Rişeyabi-ye Evamel*, Çap: Daere-i Mina, 1. Baskı, Paris: 2006, s. 7.

²²² Abrahamian, ‘Modern ...’, s. 183.

²²³ Şirhani ve Necad, *a. g. m.*, s. 67.

²²⁴ Abrahamian, ‘İran ...’, s.521-522.

²²⁵ Şirhani ve Necad, *a. g. m.*, s. 67-68.

2.2. ŞAH'IN VE HALKIN DEVRİMİ: BEYAZ DEVRİM

Ne Beyaz Devrim ne de içindekiler Şah'ın buluşu değildi. 9 Nisan 1957'de İran basını, Alam'ın partisinin temel özelliklerinin toprak reformu, büyük fabrikalarda işçilerin kar paylaşımı ve servet dağılımı olacağı yönünde spekülasyonlarda bulunmuştu. İran basınında Beyaz Devrim terimi, hükümetin yolsuzlukla mücadele plânı olarak 25 Ekim 1958'de ortaya çıkmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı daha 1956 gibi erken bir tarihte toprak reformu için peş peşe taleplerde bulunmuş, Aralık 1959'da Tahran'a yaptığı kısa ziyaret sırasında Eisenhower, Şah ile toprak reformu konusunu yeniden gündeme getirmiş ve bu reformların uygulanması için olumlu sözler almıştır.²²⁶ ABD, 1959 yılının sonunda İran ekonomisinin sebze, giyim ve kira fiyatları artışı nedeniyle her geçen gün kötüye gitmesinden dolayı endişesini Şah'a iletmıştır.²²⁷

Beyaz Devrim, İran'ın siyasi düzeninde bir dönüşüme işaret etmekteydi. Şah, tahta geçtiğinden beri, yönetimini sürdürmek için toprak sahibi soylulardan, din adamlarından ve ordu subaylarından oluşan muhafazakâr bir koalisyona bel bağlamaktaydı. Bu temelde 1953 yılında monarşiyi koruyan bir ortaklıktı. Şah, artık başka bir feodal padişah olmak yerine modernleşmiş bir ülkenin hükümdarı olmak istediğinin sinyallerini vermişti. Kentli orta sınıf ve köylülerden oluşan yeni bir koalisyonun desteğini almak için eski ittifaklarından vazgeçmeye karar vermişti. Ordu ve SAVAK, bu yeni düzenin nöbetçileri olacaktı.²²⁸

Muhammed Rıza Şah, 9 Mayıs 1961 tarihinde yaptığı bir radyo konuşmasında, anayasanın kendisine ağır sorumluluklar yüklediğini, İran halkını korumak ve mutlu olmalarını sağlamak için birçok alanda 'Beyaz Devrim' adıyla köklü reformlar yapacağını ilan etmiştir.²²⁹

14 Ekim 1961'de, Amini başbakan olduktan yaklaşık beş ay sonra, Phillips Talbot ve Dean Rusk Başkan Kennedy'e bir rapor göndermiştir. Bu rapor, "İran'ı komünist baskıya karşı güçlendirmek" için belirlenen uzun vadeli hedefleri ortaya koymuştur.

²²⁶ Rahnema, 'The Rise...', s. 498.

²²⁷ Rahnema, 'The Rise...', s. 196.

²²⁸ Takeyh, a. g. e., s. 159.

²²⁹ Kirgezlo, a. g. e., s. 9.

Phillips Talbot, bu raporda her biri kendi alt başlıklarına sahip altı ana başlık üzerinde ayrıntılı bilgi vermiştir. İlk hedef, “Batı’ya dost bir İran rejimini” sürdürmeyi, ikincisi, “İran’ın Sovyet baskısına direnme iradesini ve kabiliyetini güçlendirmeyi” amaçlamaktaydı. Üçüncüsü, “İran hükümetinin siyasi tabanını genişletmek...” şeklindeydi. Bu hedefin alt kümeleri arasında “toprakların köylülere dağıtılmasına yönelik ilerleme”, “kitlesele yetişkin eğitimi kampanyaları” ve “yüksek mahkemelerin devlet yetkililerinin yolsuzluklarının kovuşturulması” yer almaktaydı.²³⁰

Kasım 1961’de Şah, ABD’nin yeni reformlar yapması noktasındaki baskısı nedeniyle, Amini’yi pratik bir toprak reformu yasası hazırlaması için zorlamaya başlamış, üç gün sonra, hükümete Meclis’in yokluğunda yasa çıkarma konusunda tam yetki veren ikinci kraliyet fermanı basında yayınlamıştır. 9 Ocak 1962’de, Amini başbakan olduktan sekiz ay sonra ve Şah’ın ABD’nin başlattığı baskıdan iki aydan kısa bir süre sonra, yeni toprak reformu tasarısı yasalaşmış, 12 Mart 1960’ta çıkarılan ilk toprak reformu kanunu, yaklaşık iki yıldır yürürlüğe girmeden öylece kalmıştı.²³¹

Şah’ın, 1961 yılında ortaya attığı, daha sonra ‘Engelabe Şah ve merdom (Şah’ın ve Halkın Devrimi)’²³² olarak adlandırdığı ‘Beyaz Devrim’ adıyla yapılan reformlar, İran İslam İnkılâbı’na giden süreçte önemli bir rol oynamıştır. Muhammed Rıza Şah, 9 Ocak 1963 yılında çiftçiler, birlik temsilcileri ve Köy Kooperatif Birliği mensuplarından oluşan yaklaşık 4800 kişinin katıldığı İran Köy Kooperatifleri Birliği 1. Kongresi’nde yaptığı konuşmada, gerçekleştirilecek reformların amacının, sadece kendi menfaatlerini düşünen kara gericiler(ulema) ile amaçları ülkeyi yıkmak ve yabancılara teslim etmek olan kızıl yıkıcı güçlere(komünistler) karşı İran’ı modern, ilerici ve yenilikçi bir ülke haline getirmek olduğunu belirtmektedir.²³³

5 Ağustos 1962’de Şah, Anayasa’nın elli yedinci yıldönümünde halka hitap etmiştir. Bu, Şah’a yeni demokrasi kavramı hakkındaki düşüncelerini formüle etmesi

²³⁰ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 499.

²³¹ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 500-501.

²³² Mohammad Reza Pehlevi, **Engelabe Sefid**, Çape evvel, Tahran: Çapkhaneye Banke Melli İran, 1967, s.3.

²³³ Mohammad Reza Pehlevi, “Sokhenane Al-i Hazret Mohammad Reza Pehlevi Der Nokhostin Kongreye Şerkethaye Teavuni Rostayi İran 19 Dey Mah 1341”, 9 Ocak 1963, <https://mashruteh.org/wiki/index.php?title>, (Erişim Tarihi: 20. 05. 2022).

için iyi bir fırsat sağlamıştır. On gün kadar önce “İran'da feodalizmi yıkmak ve yeni bir demokrasi oluşturmaktan söz etmiş, şimdi ise parlamento seçimlerinin bir an önce yapılacağına dair ümidini dile getirerek, demokrasi ve anayasal sistem ilkesine olan “kararlı ve sarsılmaz” inancını yinelemiştir.²³⁴

Ettelaat gazetesinin haberine göre Muhammed Rıza Şah, Firuz Abad'da 27 Aralık 1962 tarihinde yaptığı konuşmada, ulusal toprak reformu programının, İran halkının çoğunluğunu özgürleştireceğini söylemiştir.²³⁵(Ek:1)

Muhammed Rıza Şah, katıldığı köylüler kongresinde 6 maddelik reformlar için yapılacak referandumda İran halkından kabul oyu vermelerini istemiş, bu kongrede yaptığı konuşmada ülkenin huzurlu ve ebedi bir şekilde devam etmesinde asıl sorumluluğun ve yükün çile çeken köylü sınıfının omuzlarında olduğunu vurgulamıştır.²³⁶ (Ek:2)Şah, yerli ve yabancı gözlemcilere, toprak reformu da dâhil olmak üzere tüm sosyal reformların kişisel olarak bayrak taşıyıcısı, lideri ve uygulayıcısı olduğunu açıklamıştır.²³⁷

Beyaz Devrim maddelerinin referandumda başarılı bir şekilde onaylanması için General Pakrevan, Tahran ve diğer eyaletlerdeki yetkililere özel direktifler veren bir genelge yayınlamıştır. Buna göre yetkililer tarafından, altı maddelik ilkeleri desteklemek için toplumun farklı meslek grupları mitingler düzenlemeye teşvik edilmiştir. Valiler, belediye başkanları, yerel eşraf ve din adamlarına Şah'ı övmeleri ile ilgili talimatlar verilmiştir. Basın, bu altı madde için destekleyici mahiyette makaleler yayınlamaya yönlendirilmiştir. Halkın değişik kesimlerinden insanlar, Şah'a bu reformlar için teşekkür etmeye ve reformları desteklemeye yönelik telgraf ve mesaj göndermeye teşvik edilmiştir. Radyo ve televizyon istasyonlarının Şah'ı övecek tarzda programlar yapmaları talimatı verilmiştir. Yine şehir yetkililerine, altı maddeyi destekleyecek pankartlar hazırlamaları ve bunları halka açık yerlere asmaları emredilmiştir.²³⁸

²³⁴ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 482-483.

²³⁵ Ettelaat Gazetesi, (27.12.1962), Sayı 10984, s.10.

²³⁶ Ettelaat, (09.01.1963), Sayı 10995, s.1.

²³⁷ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 561.

²³⁸ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 564.

İran halkını yapılacak referanduma hazırlamak için o dönemdeki en önemli gazetelerden biri olan Ettelaat gazetesi, sürekli bir şekilde Şah'ın yurt içinde yaptığı gezileri ve bu gezilerde yapmış olduğu konuşmaları haberleştirmiştir. Gazete bu şekilde yayın yaparak 6 maddelik reform paketinin referandumda verilecek oylarla kabul edilmesi için önemli bir işlev görmüştür.

Ettelaat gazetesi, 26 Ocak 1963'te yapılacak olan referandumda, oylama yapılacak referandum maddelerine, ülkenin büyük şehirlerinde halkın büyük bir destek verdiğini günler öncesinden yer vermiştir. 21 Ocak 1963(1 Behmen 1341) tarihli Ettelaat gazetesinde Tebriz, Kermanshah, Esfahan, Kerman, Refsencan ve diğer birçok şehirde büyük kalabalıkların bir araya geldiği belirtilmekte ve bu büyük halk topluluklarının 26 Ocak 1963(6 Behmen 1341) tarihindeki referanduma katılmaya hazır olduklarını yazmaktadır.²³⁹(Ek: 3).

22 Ocak 1963 Salı günü Ulusal Cephe, referandumdan bir gün önce 25 Ocak Cuma günü Celaliye'de miting düzenleyeceğini duyurmuştur. Önceden dolaşan sloganlardan ve Ulusal Cephe'nin yayınladığı bildiriden çağrılarının amacı anlaşılabilir. Milli Cephe, Şah'ın devlet işlerine karışmasını, SAVAK'ın terör saltanatını, jandarmanın kırsalda zor kullanmasını, basına sansür uygulamasını, meclisin feshedilmesini, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin ortadan kaldırılmasını kınamak istemiştir. Ulusal Cephe de devlet fabrikalarının özel kapitalistlere satışına karşı çıkmış ve yoksulluğun yaygınlığını kınamıştır. İlginçtir ki, Ulusal Cephe'nin, köylülere toprak verilmesi ve toprak ağası-kiracı sisteminin tasfiyesi gibi birkaç talebi Şah'ın reformlarına dahil edilmiş ve hatta rejim tarafından yerine getirilmiştir.²⁴⁰

Yapılacak referanduma ulema kesiminden en büyük tepkiyi Ayetullah Humeyni vermiştir. Yapılacak reformlar, ulemanın gelirlerinin büyük bir kısmını içeren vakıf arazilerine devletin el koymasını sağlamaktaydı. Bundan dolayı referandum öncesinde ulema, çok büyük bir tepki göstermiştir. Referandumdan birkaç gün önce 23 Ocak'ta çarşayı kapatmak için dışarı çıkan kalabalık, Ruhullah Humeyni'nin 22 Ocak 1963 Salı günü yayınladığı fetvaya yanıt vermekteydi. Humeyni, referandumu “zorlayıcı” ve

²³⁹ Ettelaat, (21.01.1963), Sayı 11004, s.10.

²⁴⁰ Rahnama, ‘The Rise...’, s. 573.

“inançla ilgili ilkelerin silinmesinin” bir başlangıcı olarak nitelendirmiştir. Ayetullah Humeyni, Başbakan ve Arsancani'yi suçlayarak onları hukuk ve halk önünde sorumlu tutmuştur. Onları, Şah'ı böyle bir projeye girişmesi için "kandırmakla" suçlamıştır.²⁴¹

İran Özgürlük Hareketi ve Ulusal Cephe, 23 Ocak Çarşamba günü bir bildiri yayınlayarak Beyaz Devrim ve referandumu düzmece olarak nitelemiştir. Bildiride Beyaz Devrim'in Şah tarafından tasarlanıp yönetildiğini, Beyaz Devrim ve referandumun, Şah rejimi için gerçek bir devrimi engellemeye yönelik adeta bir emniyet supabı olduğu belirtilmiştir. Bu açıklamada yine komünizmin yükselişini engellediği ve Şah'ın despotik yönetiminin sütunlarını güçlendirdiği için Beyaz Devrim'den başlıca yararlananların ABD ve Şah olduğu vurgulanmıştır. Bu bildiride ayrıca daha iyi bir gelecek vaatlerinin yerine getirilmeyeceğinden dolayı aç ve hüsrana uğramış kırsal kitlelerin, hoşnutsuz işçilerin ve asi öğrencilerin komünizm için en elverişli ortamı oluşturmaya yönelebilecekleri öne sürülmüştür.²⁴²

Reform maddeleri için yapılacak referanduma dair 26 Ocak 1963 (6 Behmen 1341) tarihli Ettelaat gazetesi manşetinde verdiği 'Bugün Halk Geleceğin Yolunu Seçecek.' haberiyle ilk defa İranlı kadınlara oy kullanma hakkı verildiği ve kadınların büyük bir heyecanla sandıklarda oy kullandıklarını yazmaktadır.²⁴³(Ek:4)

Referandumdan bir gün sonra 27 Ocak 1963 tarihinde 'Halkın Ezici Çoğunluğu Kabul Oyu Verdi.' manşetiyle ilk sayfadan verilen haberde diğer şehirlerden sonuçların daha Tahran'a ulaşmadığı yazılmıştır. Büyük şehirlerde kullanılan oy sayıları ise şu şekilde verilmiştir: Tahran 521.908, İsfahan 199.455, Abadan 95.659, Tebriz 83.216, Meşhed 79.330, Şiraz 64.360, Ahvaz 62.292, Kerman 59.630, Kerec 50.361, Lahican 36.526, Kum 28.434 ve Reşt 2.765.²⁴⁴ (Ek:5)

Tudeh Partisi, 1963'te yapılan referandumu boykot etmiş, referandumdan bir ay sonra yaptığı açıklamada, Şah'ın iç toplumsal baskı ve ABD'nin ısrarı altında reformlar yapmaya zorlandığı kanaatini paylaşmıştır. Parti, Reformların, kırsal alanlarda bir

²⁴¹ Rahnema, 'The Rise...', s. 574.

²⁴² Rahnema, 'The Rise...', s. 575-576.

²⁴³ Ettelaat, (26.01.1963), Sayı 11008, s.1.

²⁴⁴ Ettelaat, (27.01.1963), Sayı 11009, s. 1.

toplumsal taban yaratarak ülkedeki devrimci coşkuyu bastırmak ve Şah'ın gücünü pekiştirmek olduğunu ileri sürmüştür. Tudeh Partisi'ne göre Şah, "baskı ve terör yöntemini" "reformlar ve sosyal manevralar" bahanesiyle devam ettirmiştir. Tudeh Partisi, rejimin reformlarının, partinin "son yirmi yıldaki özverili mücadelelerinden" kaynaklandığını iddia etmiş, üyelerini ve sempatizanlarını rejimi daha fazla geri çekilmeye zorlamak için mücadelelerini yoğunlaştırmaya çağırıştır.²⁴⁵

Başlangıçta 6 madde olarak planlanan bu reformlar, 26 Ocak 1963 tarihinde yapılan referandumda halkın yaklaşık %99,9 'unun (yaklaşık 5 milyon kabul ve 4 bin ret) kabul etmesiyle uygulanmaya başlanmıştır.²⁴⁶ 28 Ocak 1963 tarihinde ise manşetten '5 Milyon Kabul Oyu' şeklinde haber verilmiş, bakanlığın verdiği son rakamlara göre 6 maddelik tasarıya 5.598.711 kişinin evet, 4.115 kişinin ise hayır oyu verdiğini yazmıştır. İlk sayfada referandumla ilgili Şah'ın açıklamaları 'Ulusal Devrim' başlığı ile verildikten sonra 'İranlı kadın ve erkekler omuz omuza vererek yeni ve gelişmiş İran'ı inşa etmek için çalışacaklar.' şeklinde devam etmiştir.²⁴⁷(Ek:6). 26 Ocak 1963 referandumunun sonucu, Şah'a 19 Ağustos 1953'te kaybettiği meşruiyeti tekrar kazandırmış, oylamanın yapıldığı koşullar ne olursa olsun Şah, halkına ve dünyaya İranlıların %99,9'unun eşitlikçi, adil ve ilerici sosyal politikalarını desteklediğini ilan edebilmiştir. Şah, hükümdarlığı sırasında ilk kez, Musaddık'ın petrolü millileştirme girişimi kadar önemli olduğunu iddia edebileceği popüler bir ulusal projeye sahipti. Şah, 5.600.000 İranlının onun "devrimci programı" lehinde oy kullandığını, oysa sadece 4.150 İranlının aleyhinde oy kullandığını defalarca tekrar edecekti.²⁴⁸

Bu 6 maddelik reformlar; toprak reformu, kadınlara oy hakkı verilmesi, ormanların millileştirilmesi, devlet fabrikalarının özelleştirilmesi, işçilerin fabrika kârlarına ortak olması, Bilim Ordusu'nun kurulması ve seçim kanununun gözden

²⁴⁵ Rahnama, 'The Rise...', s. 673-674.

²⁴⁶ İsa Sadık, "Tarikhçe ve Felsefeye Engelabe Sefid", **Neşriye-ye Vahid**, Sayı 109, 1973, s. 1073.

²⁴⁷ Ettelaat Gazetesi, (28.01.1963), Sayı 11010, s.1.

²⁴⁸ Rahnama, 'The Rise...', s. 566.

geçirilmesi idi.²⁴⁹ Beyaz Devrim ile yapılan reformlar daha sonra toplamda 19 maddeye ulaşmıştır.²⁵⁰

Muhammed Rıza Şah, referandumdan yaklaşık bir hafta sonra 3 Şubat 1963 tarihinde yazılı bir talimatı başbakan yardımcısına göndererek 6 maddelik reformların uygulanmasını istemiştir. Başbakan Esadullah Alam, bu yazılı emri hükümet üyelerine açıklamıştır.²⁵¹ (Ek:7)

Referandumdan yaklaşık bir hafta sonra, Tudeh Partisi Şah'ı halkın hizmetkârı kılığına girmiş yozlaşmış bir hain olmakla suçlamıştır. Tudeh Partisi'ne göre toprak reformu, İran halkının kalkınması ve mutluluğunun önündeki asıl engellerin, Şah ve onun rejimi olduğu gerçeğini gizlemek için yapılan basit bir demagojik oyundu. Son yirmi yılda siyasi bilinçlendirme çabaları ve sert sosyo-ekonomik gerçeklerle karşı karşıya kalan rejim, artık salt baskıya bel bağlayarak egemenliğini sürdürememiş ve reformları uygulamak zorunda kalmıştır. Tudeh Partisi, özellikle “Şah, darbe rejimi ve onu harekete geçiren emperyalistler” tarafından başlatılan toprak reformu başta olmak üzere “yarım pişmiş” reformların “Şah rejimini güçlendirme ve sağlamlaştırma” amaçlı olduğu sonucuna varmıştır. Reformların “emperyalizmin emrinde kalmaya ve ülkedeki kapitalist ilişkileri genişletmeye yönelik anti-milliyetçi politikanın sürdürülmesine” yardımcı olacağını iddia etmiştir. Tudeh Partisi'nin reformlara yönelik saldırısı, uzaktan ve etkisiz bir tehdit olarak kalmış, Şah'ın otoritesi için elle tutulur bir tehdit oluşturmamıştır. Örgütsel ve politik olarak, Tudeh Partisi Şah'ın politikalarının uygulanmasına meydan okuyacak veya engelleyecek bir konumda olamamıştır.²⁵²

²⁴⁹ Sadık, **a. g. m.**, s. 1073.

²⁵⁰ Bu reformlar; 1-Toprak Reformu, 2-Orman ve Otlakların İyileştirilmesi, 3-Toprak Islahatlarının Finansı için Devletin Sahip Olduğu Fabrikaların Hisselerinin Satılması, 4-Üretim Sanayisinin Hisselerinin Bir Kısımının İşçilere Satılması, 5-Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Veren Seçim Düzenlemesi, 6-Eğitim Teşkilatının Kurulması, 7-Sağlık Teşkilatının Kurulması, 8-Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatı, 9-Adalet Evleri, 10-Su Kaynaklarının Millileştirilmesi, 11-Köylerin ve Şehirlerin Yeniden İmar Edilmesi, 12-Eğitim ve İdari Kararlar Alınması, 13-Endüstride Kâr Paylaşımı, 14-Enflasyon ve Pahalılıkla Mücadele, 15-Parasız ve Zorunlu Eğitim, 16-Okul Öğrencileri ve Bebekler için Ücretsiz Beslenme, 17-Bütün İranlıların Sigortalı Olması, 18-Ev ve Arsa Fiyatlarının Yükselişini Durdurma, 19-Rüşvet ile Mücadele.(Şadi Marufati,”Engelabe Sefid: Ağazi Ber Yek Payan”, (**Elektronik Dergi**) **Heftenameye Tecarete Ferda**, 2015, Sayı 165, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022), s. 6-7.)

²⁵¹ Ettelaat Gazetesi, (03.02.1963), Sayı 11015, s. 1.

²⁵² Rahnama, ‘The Rise...’, s. 572.

Şah, yapacağı reformları engellemeye çalışanları ‘siyah gericiler (dini muhalefet)’ ve ‘kıızıl yıkıcı güçler (Tudeh yanlıları)’ olarak açıklamıştır. Din adamlarının muhalefetini sert bir şekilde eleştirmiş ve “sefil siyah gericilere” acıdığını çünkü onların “fikirleri ve kavramları anlamaktan aciz” olduklarını söylemiştir. “Kızıl yıkıcı güçler”e gelince, Şah, onların hain olduklarını açıkça söylemiş ve ülkeyi yabancılara teslim etmek istediklerini belirtmiştir. Şah, daha sonra öfkesini muhalefetin üçüncü bir kategorisi olan Musaddıkçılara yöneltmiştir. Onları, “kıızıl yıkıcı güçler”den farksız, özgürlük ve milliyetçilik maskesi arkasına saklanmakla suçlamıştır. Şah'a göre, Ulusal Cephe üyeleri, dolandırıcılıklara karışan ve kendi aralarında çıkarları bölüşen kişilerdi. Milliyetçiliklerine gelince, Şah “pis siyasi hayatlarından” bahsetmiş, elinde yabancılara hizmetinde olduklarına ve onlardan “emir aldıklarına” dair kanıtları olduğunu iddia etmiştir.²⁵³

Reformların en göze çarpanları, toprak reformu ve kadınlara oy kullanma hakkı veren düzenlemelerdir. Yukarıdan aşağıya doğru yapılan bir reform olan ‘Beyaz Devrim’ kavramında Şah’ın kullandığı ‘Beyaz’ kelimesi, bu devrimi başka ülkelerde yapılan diğer devrimlerden ayırmak ve toplumsal alanda yapılacak değişikliklerin kansız bir şekilde olacağını vurgulamak için kullanılmıştır.²⁵⁴ Şah, Beyaz Devrim hakkında konuştuğunda onu, ‘bizim devrimimiz’, ‘benim felsefem’ ve ‘benim toplumsal felsefem’ olarak adlandırmıştır.²⁵⁵

Muhammed Rıza Pehlevi, İran toplumunda büyük değişikliklere neden olan reformlarla ilgili olarak ‘Engelabe Sefid(Beyaz Devrim)’ adında müstakil bir kitap yazmış, bu kitapta yapılan reformların nedenlerini, amaçlarını ve seyrini ele almıştır. 26 Ocak 1967’de Şah’ın Beyaz Devrim kitabının 500.000 kopyası yayınlanmış, bundan beş ay sonra, Şah’ın hayalet yazarı Shoja’eddin Shafa, kitabın tükendiğini ve Pehlevi Kütüphanesinin 500.000 kopya daha bastığını duyurmuştur. Shafa’ya göre, "Yüksek

²⁵³ Rahnama, ‘The Rise...’, s. 581.

²⁵⁴ Elif Çevik, “*Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979)*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi SBE, 2015, s. 54

²⁵⁵ Reza Bigdelo ve Muhammed A. Ekberi, “Pehlevizm: İdeolojiye Resmi Dövlete Muhammed Reza Pehlevi Der Dehehaye 1340-1350”, **Faslnameye Goncineye Esnad**, Sayı 84, 21. Yıl, Kış 2011,6-24, s. 9.

Kültür Konseyi" kitabın İran okullarında okutulmasına karar vermiştir. Yedinci sınıftan dokuzuncu sınıfa kadar olan sınıflar için de iki yüz bin kısaltılmış nüsha yayınlanmış, 203 sayfalık tam sürüm, on ila on ikinci sınıflar için ayrılmıştır. Şah'ın 203 sayfalık kitabı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ulusal müfredata yerleştirilmiştir. Eylül 1967'den itibaren, tüm İran liselerinde dokuzuncu sınıftan on birinci sınıfa kadar bu kitaptan ders işlenmiştir. Bu yeni yol, gençleri Şah'ın düşünceleriyle ve onun modern İran vizyonuyla tanıştırmayı hedeflemekteydi. Kitap, haftada bir ders saati olarak işleniyor ve onuncu sınıfa kadar en az 10/20 geçme notu gerekiyordu. On birinci sınıftan itibaren, içeriğin anlaşılmasının kanıtı daha ciddi kabul edilmiş ve geçme notu 12/20' ye yükseltilmiştir.²⁵⁶

Muhammed Rıza Pehlevi, saltanatının ikinci yılında İkinci Dünya Savaşı henüz bitmeden ülkesindeki insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla herkes için sağlık, herkes için yiyecek, herkes için giyecek, herkes için ev ve herkes için kültür düşüncesiyle bazı uygulamalar yaptığını, İran toplumunun eski, köhnemiş toplumsal yapısını alt üst etmekten, kendi geleceğini yeni dünyanın istek ve ihtiyaçları ile uyumlu hale getirmekten başka bir çaresinin olmadığını vurgulamıştır.²⁵⁷

Muhammed Rıza Pehlevi, 'Tarihe Cevap' adlı kitabında ise şunları söylemektedir:

*'Bizim Beyaz Devrim'imiz, geçici ve tekrar eden bir şey değil, belki İran halkının faydasına ve huzuruna olan bir şeyi gerçekleştirmektir. Buradaki hedefimin, 20 yıl boyunca İran'ı dünyanın ilerlemiş ve gelişmiş ülkeleri seviyesine çıkarmak olduğunu ve bunun da çok zorlu bir iş olduğunu İran halkına söyledim.'*²⁵⁸

Muhammed Rıza Şah, yaptıkları inkılabın(Beyaz Devrim) ruhunun ve felsefesinin, İran'a ait, İran'ın geleneklerine ve ruhuna uygun bir inkılap olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁹ Şah, yine yaptıkları inkılabın, ülkenin kaynaklarını adil bir şekilde ve doğru kullanmaya çalışmak olduğunu, inkılapların, İran toplumunun çeşitli tabakalarının ihtiyaç duyduğu, günümüz dünyasının ilmi ve fenni ilerlemesiyle uyumlu

²⁵⁶ Rahnema, 'The Rise...', s. 764-765.

²⁵⁷ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 13-18.

²⁵⁸ Mohammed Reza Pehlevi, **Pasokh Be Tarikh**, https://t.me/pdf_tarikhema, (Erişim Tarihi: 26. 06. 2020), .s. 87.

²⁵⁹ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 21.

olacağını, bunun da inkılapların esas gücünü oluşturacağını belirtmiştir.²⁶⁰ Şah, 1969 yılında New York'ta Amerika başkanı Richard Nickson ile yaptığı bir görüşmede, Beyaz Devrim ile 'İran Rönesans Devri'nin başladığını iddia etmiştir. Ona göre, Beyaz Devrim, İran toplumunu 'Ortaçağın kötü şartlarından' çıkararak bir yoldu ve Rönesans ile uygarlık dönemine götürmeyi amaçlamaktaydı.²⁶¹ Muhammed Rıza Şah'a göre Beyaz Devrim, hukuktan yoksun kitleler için bir beşeri ve insani devrim olarak görülmeli ve bu devrim, sadece milli menfaatler için değil aynı zamanda bütün insanlık toplumunun ilerlemesi açısından dikkate alınmalıydı.²⁶² Başka bir yoruma göre Şah, Musaddık'a yapılan darbeden sonra İran halkı ile zayıflayan bağlarını yeniden güçlendirmeyi hedeflemiştir.²⁶³ Beyaz Devrim devam ederken Şah'ın otokratik yönetimine karşı olanlar artık komünistler olarak değil gericiler ve gerici karşı devrimciler olarak anlatılmıştır.²⁶⁴

Muhammed Rıza Şah'ın, 'Beyaz Devrim' ile birçok amacı vardı. Bir taraftan ABD'nin güdümündeki birçok ülkedeki köylü ayaklanmalarının ABD'nin çıkarlarını tehlikeye atması nedeniyle ABD'nin de baskısıyla, merkezden uzak kırsal bölgelerde başlayabilecek bir köylü ayaklanmasını önlemek için zenginlerin ellerinde tuttukları büyük miktarlardaki arazileri köylülere dağıtarak hem zengin toprak sahiplerinin gücünü azaltmak hem de bu bölgelerdeki insanları kendi rejimine itaat edecek bir duruma getirmek, diğer taraftan ise ülkesini modern, sanayileşmiş ve diğer Batı ülkeleriyle yarışacak bir konuma yükseltmekti. Böylece Şah, halkının iyiliğini ve yaşam düzeyini arttırmayı arzu eden bir imaj vermeyi amaçlamaktaydı. Şah, ayrıca İran toplumsal ve siyasal hayatında önemli bir güce sahip olan ulemanın etkisini azaltmak ve kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti de bertaraf etmek istemekteydi.

²⁶⁰ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 22-24.

²⁶¹ Bigdelo ve Ekberi, **a. g. m.**, s. 9.

²⁶² Pehlevi, 'Engelabe...', s. 136.

²⁶³ Yörük, **a. g. e.**, s. 78.

²⁶⁴ Rahnama, 'The Rise...', s. 515.

2.3. EKONOMİK ALANDA YAPILAN REFORMLAR

2.3.1. Toprak Reformu

İnsanoğlunun toprak ile olan ilişkisi geçmiş çağlardan günümüze kadar önemli bir yere sahiptir. Toprağı ekip biçme, çeşitli ürünler elde etme ve bu ürünleri hayatın sürdürülmesinde kullanma toprak-insan ilişkisini öne çıkarmıştır. Toprağın mülkiyeti ve kullanımı ile ilgili geçmiş çağlardan günümüze kadar birçok düzenleme yapılmış, 1800’lü yılların ortalarından itibaren birçok ülkede bu değişiklikler başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Toprak reformu, kavram olarak toprak mülkiyeti hakkını küçük ziraatçı, toprağı kiralayan ve tarım ile uğraşanlar lehine düzenleyerek devletin desteği ile toprak mülkiyetinin el değiştirmesidir.²⁶⁵ Toprak reformu, genelde mülkiyet ve bu mülkiyet üzerindeki hakların köklü bir şekilde değiştirilmesidir.²⁶⁶ Bu anlamda 1870’li yıllarda Japon İmparatoru Meiji, feodal yapıyı ortadan kaldırarak, toprakları kiracı ve işçilere devrederek bu reformu başarılı bir şekilde uygulamıştır.²⁶⁷

Toprak reformu, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Hindistan, Pakistan, Küba, Kolombiya, Bolivya, Şili, İtalya, Bulgaristan, Irak, Mısır, Türkiye gibi ülkelerde uygulanmış, bu reformlarla toplumsal yapının hem modernleşmesi hem de demokratikleşmesi hedeflenmiştir. Bu reformlar, her ülkede aynı sonucu vermemiş, Küba gibi ülkelerde başarılı bir şekilde uygulanırken Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerde ise daha az başarılı olmuştur.²⁶⁸

Başbakan Musaddık, iktidarının ikinci dönemi olan 1952 yılında 9 maddeden oluşan reform paketinde toprak reformu ile ilgili bir politika yürütmekteydi. Buna göre tarım yapılan alanlarda toprak sahipleri elde ettikleri gelirin %20’sini verecekti. Bunun %10’u o tarım arazisini ekip biçen köylülere geri kalan %10’luk kısım ise kırsal bölgeleri geliştirmek için kullanılacaktı. Ayrıca toprak sahipleri, kanunlarda belirtilenlerin dışında köylülerden herhangi bir ücret ya da hizmet talebinde

²⁶⁵ Metin Türker, “Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, 2010, 45, 3, s. 40-42.

²⁶⁶ Sabahattin Alpat, “Türkiye’de Toprak Reformunun Sosyal Yönü”, **Journal of Social Policy Conferences**, Cilt 0, Sayı 26, 2012, s. 3.

²⁶⁷ Türker, **a. g. m.**, s. 42.

²⁶⁸ Türker, **a. g. m.**, s. 45-47.

bulunamayacaktı. Yine köyleri kalkındırma plânlamaları ve tarımsal arazileri sulamak için barajlar inşa edilecekti.²⁶⁹

1956 yılından itibaren ABD yönetimi, Şah'a toprak reformu yapması için baskı uygulamış, Şah da bu reformları gerçekleştirmeye başladığında İran basını Şah'ı bu reformların mucidi ve mimarı olarak anlatmıştır.²⁷⁰ 20 Aralık 1961'de ABD Başkanı seçilen Kennedy'nin Şah'ı pek sevmediği ve kamuoyunda Şah'tan 'kutu diktatörü' olarak bahsettiği bilinmekteydi.²⁷¹

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Armin Meyer, ABD'nin yeni İran Büyükelçisi Julius Holmes ile var olan endişelerini paylaşmıştır. Meyer, 11 Ağustos 1961'de yazdığı mektupta, İran'da uzun vadeli siyasi istikrar için yedi 'olası eylem alanı' sıralamıştır. Bunların en önemli üç tanesi, kamulaştırma ve toprak reformu, yolsuzlukla mücadele ve vergi reformu idi.²⁷²

İran'da Beyaz Devrim adıyla 1960'lı yılların başlarında gerek ülkenin iç dinamikleri gerekse ABD'nin komünizm tehlikesine karşı kırsal kesimde yaşayan insanların rejime entegre edilmesi düşüncesiyle yaptığı baskının etkisiyle Şah tarafından sadece ekonomik endişelerle değil aynı zamanda siyasal amaçları da içine alacak şekilde birkaç maddelik bir reform paketi olarak planlanmış, halk oyuna sunulmuş ve halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilerek uygulanmaya başlanmıştır. Bu reform düşüncesinin temelini toprak reformu ve kadınları içine alan seçim düzenlemesi oluşturmuştur.

Muhammed Rıza Şah, 1950-1960 arası dönemde İran'daki köylerde yaşayan ve gelir durumu çok kötü olan köy halkı ile ilgili yaptıklarını şöyle anlatmaktadır:

“1950 yılında büyük toprak ağalarının gücünü azaltmak ve mevcut tarımsal durumu değiştirmek için saltanata ait yaklaşık 2000 köy ve kasabadaki mülkleri köylülerin çalıştırması için devrettim. Büyük toprak ağalarının güçlü olması nedeniyle bu düşünce ilk olarak gerçekleşemedi. 1958 yılında yaklaşık 200000 hektar alan 25000 çiftçiye paylaştırıldı. Bu çiftçilere, 1952 yılında kurulan Bayındırlık ve Yardımlaşma Bankası

²⁶⁹ Kudoğlu, **a. g. m.**, s. 50.

²⁷⁰ Rahnema, 'The Rise...', s. 208.

²⁷¹ Rahnema, 'The Rise...', s. 276.

²⁷² Rahnema, 'The Rise...', s. 369.

tarafından traktör gibi tarım aletleri satın alındı, kuyular açıldı, köylerde evler yapıldı ve köylü gençler yeni tarım teknolojilerini öğrenmek için yurt dışına gönderildi. 1955 yılında yeni bir kanun çıkarıldı ve 1958 yılında uygulanmaya başlandı. Bu kanuna göre çiftçilerin bir kısmına 10 hektar sulu veya 15 hektar kuru tarım arazisi verildi. Bu kanunla 100000 çiftçi aileye toprak verildi.

Saltanat mülklerini köylülere dağıttıktan sonra, asıl önemli olan büyük toprak sahiplerinin kendi arazilerini aynı şekilde paylaşdırmak için girişimde bulunmalarını bekledim ancak birkaç kişi dışında herhangi bir girişim olmadı ve ağa ile köylü ilişkisi aynı şekilde devam etti. Bu durum yalnızca toplumsal adaletin ruhuna ve insan hakkına aykırı değil ayrıca ekonomik açıdan da ülkenin aleyhine idi. Büyük mülk sahipleri tarımda modern yöntemler için hiçbir yatırım yapmadıkları için ülkemiz gelişmiş ülkelere göre geride kalmış bir durumdadır. Tarımla uğraşan bir ailenin yıllık geliri 10 ile 15 bin riyal arasındadır. Her ailenin ortalama 5 kişiden az olmadığı düşünülürse her kişi için yılda 2 bin veya 3 bin riyal, ayda ise her kişi için 250 tümen nasıl yeterli olabilir?

Ben bütün kalbimle, ülkenin reisi olarak çok kötü durumda olan köylüleri bu ortaçağ karanlığından çıkarmaya karar verdim. Hükümetten yeni bir toprak reformu düzenlemesi yapmasını ve büyük mülklerin paylaşımı için yeni bir kanun yapmasını istedim. 1960 yılında böyle bir düzenleme yapılarak meclise sunuldu ancak bu düzenleme düşündüğümüz değişiklikleri yapmaktan yoksundu ve topraklardaki tasarruf hakkını toprak ağalarına bırakıyordu.

Bu düzenleme kabul edilebilir değildi çünkü amacımız çiftçiye büyük toprak ağalarının karşısında güçlendirmek, ağa- köylü düzenini değiştirmek ve güçsüz insanları daha iyi imkânlarla kavuşturmaktı. „²⁷³

Muhammed Rıza Şah, ‘Tarihe Cevap’ kitabında ise toprak reformu öncesindeki İran köy toplumunun yapısını şu şekilde anlatmaktadır:

“Toprak reformunun önemini iyi anlamak için şuna dikkat etmeliyiz ki, 1956 yılında İran toplumunun yaklaşık %71’i köylerde yaşıyordu ve tarım arazilerinin yarısından fazlası yaklaşık 30 kişi olan büyük toprak sahiplerine aitti, ayrıca her biri 40’tan fazla köye sahipti. %0,2’lik toprak sahipleri %33,8’den fazla tarım arazisine sahiptiler. Bu büyük toprak sahipleri ya Tahran’da ya da yurt dışında yaşıyordu. Bunların arazilerini kâhyalar yönetiyordu ve yeni tarımsal ilerlemelere engel oluyorlardı. „²⁷⁴

²⁷³ Pehlevi, ‘Engelabe...’, s. 40-43.

²⁷⁴ Pehlevi, ‘Pasokh...’, s. 94.

İki İranlı toplumbilimcinin araştırma sonuçlarına göre, tarım arazilerinin %50'si büyük mülk sahiplerine, %25'i gizli mülk sahiplerine, %20'si vakıflara ve yalnızca %5'i köylülere aitti. Tudeh Partisi'nin verilerine göre, köylülerin %60'ı hiçbir toprağa sahip değilken sadece 35 aile 20.000'den fazla köye sahipti. Bu kaynaklar, köylülerin %23'ünün 1 hektardan az, %10'unun 1 ile 3 hektar arası ve yalnızca %7'sinin 3 hektardan fazla araziye (küçük toprak sahibi olmak için gerekli olan en az toprak miktarıydı) sahip olduklarını gösteriyordu. Tarım Bakanlığı belgelerine göre 1957 yılında İran'da her biri altı sancağa ayrılan 39.409 köy vardı. Bu 39.409 köyden 812 köy (%2) krallık ailesine, 1444 köy (%4) devlete, 713 köy(%2) vakıflara, 4330 köy(%11) her biri bir köyün altı sancağından birine sahip olan toprak sahiplerine, 9234 köy(%23) bir köyün en az altı sancağına sahip olan büyük toprak sahiplerine ve 16525 köy(%40) tüccar, devlet memurları, ulema, ordu subayları ve saklı arazi sahipleri gibi küçük toprak sahiplerine aitti. Bu araştırmalar, arazilerin çok küçük bir kısmının çiftçilere ait olduğunu göstermektedir.²⁷⁵

Şah, ülkede suyun az olmasının önemli bir sorun olduğunu belirttikten sonra İran'ın yüzölçümünün 1.645.000 kilometrekare olduğunu ve toprakların yaklaşık %45'inin ekilebilir alanlar içerdiğini, mevcut durumda yaklaşık 7 milyon hektar sulak alan, yaklaşık 10 milyon hektar nadaslık alan ve yaklaşık 33 milyon hektar alanın ise birinci, ikinci ve üçüncü derecede faydalanılabilecek alan olmadığını ve bu arazilerin büyük kısmının yakın gelecekte ekilebilir alanlar olabilmesi ile ilgili bir düşünceye sahip olduğunu belirtmekteydi.²⁷⁶

1963 yılında İran'daki çiftçilerin %60'ından fazlası zirai topraklardan yoksundu. Büyük ağalar, ziraat alanlarının %65'ine ve ülkedeki köylerin %55'ine sahiptiler.²⁷⁷

Eski bir toprak sahibi zengin aileden gelen Ali Emimi, toprak sahibi olanların kendi topraklarını bu toprakları işleyenlere dağıtmaları konusunda uyarılarda bulunmuş, 1945 yılından 1960'lı yıllara kadar Musaddık'a toprak reformu ile ilgili danışmanlık yapan Tarım Bakanı Ersancani ise Ortaçağ'dan kalma bu sistemi devam ettirmenin artık

²⁷⁵ Abrahamian, 'İran ...', s. 466.

²⁷⁶ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 56.

²⁷⁷ Nahavandi ve Bomati, **a. g. e.**, s. 433.

mümkün olmadığını, bu düzenle meşruti meclisin elli yılının heder olduğunu ve şimdi de kırmızı ve beyaz devrimlerle karşı karşıya olduklarını belirtmekteydi. Eğer ülkenin durumu bu şekilde devam ederse sonunda bir gün büyük bir toplumsal patlama olacağını söylemekteydi.²⁷⁸ Şah ise ‘Beyaz Devrim’ adlı kitabında, bu dönemde zengin toprak ağalarının kırsal kesimlerde büyük zulümler yaptıklarını ve köylülere çok kötü davrandıklarını yazmaktaydı.²⁷⁹ Şah için toprak reformunu gerçekleştirmek ülkenin toplumsal ve ekonomik olarak inşası ve yenilenmesinin ilk adımıydı.²⁸⁰ Şah, toprak reformunun özgür, demokratik ve müreffeh bir toplumun temellerini attığını iddia etmiştir.²⁸¹

Şah, çok farklı amaçlar ile toprak reformunu yapmak istemekteydi. Öncelikle halkına ülkesinin refah gücünü arttırmayı düşünen bir reformcu olduğunu göstermek, toprak reformu ile kırsal kesimde yaşayan köylüleri kendisini destekleyecek bir kitleye dönüştürmek, Üçüncü Dünya ülkelerinde toprak reformuna çok fazla önem veren ABD başkanı Kennedy’nin takdirini kazanmak, mevcut tarımsal ilişkileri değiştirip üretimi arttırmak ve toprak reformunu kendi rejimini güvence altına alacak bir program olarak takdim etmeyi planlamaktaydı.²⁸²

Toprak reformu, Tarım Bakanı Ersancani tarafından 1962 yılında yapılan dört aylık çalışmadan sonra planlanan, daha sonraları toprak reformunun ilk aşaması olarak bilinen üç maddeyi içeriyordu: Birincisi, toprak sahipleri, tarım alanı olarak kullanılan ve bir köyden fazla olan topraklarını devlete satmak zorunda olacaklardı. İkincisi, arsa sahiplerine verilecek tazminat, daha önceki vergi ödemelerine göre hesaplanacak ve on yıl içinde ödenecekti. Üçüncüsü, devletin satın aldığı araziler, bu arazileri ekip biçen kişilere satılacaktı. Ersancani, toprak reformunun amacının bağımsız bir çiftçi sınıfı oluşturmak olduğunu vurgulamıştır.²⁸³

Garthwaite’a göre toprak reformu ile köylüler, tarım yapabilecekleri toprağa sahip olabilecek böylece sermaye, topraktan başka alanlarda üretime yöneltilerek tarımsal

²⁷⁸ Margaret Laing, **Mosahabe Ba Şah**, Çape dovvom, Tahran: Neşr-e Elborz, 1992, S. 230-231.

²⁷⁹ Pehlevi, ‘Engelabe...’, s. 39.

²⁸⁰ Nahavandi ve Bomati, **a. g. e.**, s. 434.

²⁸¹ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 555.

²⁸² Misagh Parsa, **Devlet, İdeoloji ve Devrim**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.57.

²⁸³ Abrahamian, ‘İran ...’, s. 520.

üretim arttırılacaktı. Bu uygulamalarla köylüler, belli bir toprağa sahip olup Şah'ı destekleyecek ve büyük toprak sahiplerinin gücü azalacaktı.²⁸⁴ 2 Mart 1962'de üç ev sahibi, Maraghe'deki mülklerinin bir kısmının mülkiyetini devlet yetkililerine devretmiş, bu da toprak reformunun uygulanmasının ilk adımı olmuştur. 13 Mart 1962'de Şah, İran ordusu başkomutanı üniformasını giyerek Maraghe'nin Varjuy semtinde törene katılmış ve 520 kadar topraksız köylüye toprak tapusu vermiştir.²⁸⁵

Tarım Bakanı Arsancani, toprak reformu ile İran'da feodalizmin sona ereceğini, iki yıldan kısa bir süre içinde tüm İranlı köylülerin topraklarına sahip olacaklarını belirtmiş, liberal bir demokrasi ile kapitalizmin temellerinin atıldığını vurgulamıştır.²⁸⁶

Toprak reformunu uygulamak üzere Toprak Reformu Kurumu kurulmuş, başkanlığına Albay A. Veliyan atanmıştır. Bu kurum, 1966 yılında Toprak Reformu Bakanlığı'na dönüştürülerek A. Veliyan, Toprak Reformu Bakanı olmuştur. 1971 yılında ise bu bakanlık, Köy ve Tarım Kooperatifleri Bakanlığı'na dönüştürülerek Veliyan, bu defa bu bakanlığa yeni bakan olarak atanmıştır.²⁸⁷

Toprak reformunun hayata geçirilmesine itiraz edip tepki gösteren üç kesim vardı. Bunlar; Şah'ın kraliyet ailesi, çok büyük miktarda toprakları elinde bulunduran toprak sahibi sınıf ve ülkenin toplumsal ve siyasal hayatında etkili bir gücü olan ve geniş topraklara sahip olan din adamları idi.²⁸⁸

Toprak reformu ile dağıtılan topraklar şöyle idi: 1350 kişi 200 hektardan fazla araziye, 44.000 kişi 50 ile 200 hektar arası, 150.000 ile 600.000 arası kişi 10 ile 50 hektar arası, 700.000 kişi 5 ile 10 hektar arası, 700.000 kişi 2 ile 5 hektar arası, 1.000.000 kişi 2 hektardan daha az araziye sahipti ve 700.000 ile 1.400.000 kişi arası hiçbir toprağa sahip değildi. Günlük ihtiyaçları temin etmek için bir köylünün en az 7 hektar araziye sahip olması gerekiyordu ve köylülerin çoğu bu miktarda bir araziye sahip değildi. Elleri belli bir miktarda arazi olan köylüler de bu arazileri ekip biçecek sermayeye sahip değillerdi. Daha önceleri bu sermaye büyük toprak sahipleri

²⁸⁴ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 228-229.

²⁸⁵ Rahnema, 'The Rise...', s. 469.

²⁸⁶ Rahnema, 'The Rise...', s. 470-471.

²⁸⁷ İvanov, **a. g. e.**, s. 448.

²⁸⁸ Parsa, **a. g. e.**, s. 57.

tarafından sağlanıyordu.²⁸⁹ Bu reformlar, birden çok köyde topraklara sahip olanları, tek bir köyle sınırlıyordu. Fazla olan araziler, kiracı olarak bu toprakları işleten ortakçılara satılacaktı. Toprak reformu programı, bazı eksiklikleri nedeniyle toprak sahiplerinin köylerdeki mülkiyetlerini bazı yakın akrabalarına devretmelerine, kendileri için ise fidanlık, orman arazisi, meyve bahçeleri, çiftlikler ve tarım alanlarını gizlemelerine imkân veriyordu.²⁹⁰

Yaklaşık 10 hektar araziye sahip olan biri öldüğünde, topraklarının varisleri arasında 2, 3 ve 4 hektar olarak paylaştırılması, varislerin kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini sağlamalarının zor olması nedeniyle bu durumu ortadan kaldırmak için toprak reformunun 19. maddesinde toprakların en az kaç parçaya ayrılabilceğine Tarım Bakanlığının karar vereceği ve bunun dışına çıkmanın yasak olduğu belirtilmişti. Buna göre bir kişi öldüğü zaman ona ait olan toprağı, varisleri kendi aralarında anlaşarak işleyebilecekler ya da bu toprakları başka birine satabileceklerdi. Eğer bu şartlar uygun değilse topraklar, o köyün kooperatif birliğine, mevcut kanunlara göre belli bir aidat karşılığında verilecekti.²⁹¹

Toprak reformu ile büyük mal sahiplerinin varlıkları çiftçiler arasında paylaştırıldı.²⁹² Toprak reformu, 1960'lı yıllar boyunca toprak sahibi ailelerin ve orta sınıf köylülerin sayısının belli bir oranda artmasına sebep oldu.²⁹³

Rahnema'ya göre toprak reformu, Şah'ın ulusal projesi haline gelmiştir. Petrolün millileştirilmesi projesi nasıl Musaddık'ın halk ile bağ kurmasını sağlamış ise toprak reformu ile yapılacak diğer reformlar ise Şah'ı ve halkı birbirine bağlayacaktı.²⁹⁴

Ulemanın sahip olduğu topraklar ile ilgili çok fazla bilgi sahibi olunmamasına rağmen Safeviler ve Kaçarlar döneminde ulemanın önemli bir miktarda toprağına sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin İsfahan'da toprak sahiplerinin büyük bir kısmı ulemadan

²⁸⁹ Şirhani ve Necad, **a.g.m.**, s. 75-76.

²⁹⁰ Abrahamian, 'Modern ...', s.175.

²⁹¹ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 53-54.

²⁹² Humatac Bazıyar, **Şah ve Engelabe Sefid-Eslahate Arzi**, Tahran: Şerkete Teavuni Rustayi-Şerkete Seham Zera, Kültür Sanat Bakanlığı Matbaası, 1971, s. 6.

²⁹³ Ahmed Eşref, "Az Engelabe Sefid Ta Engelabe Eslami", **Pejuheşnameye Metin**, Doreye 6, Şomare 22, Behar 1383, 109-141, s. 122.

²⁹⁴ Rahnema, 'The Rise...', s. 480.

oluşmaktaydı. Burada otuz iki büyük toprak sahibinin %47'si yani on beşi ulema, diğer %47'si yani on beşi aristokratlar, tacir ve yazarlar ve %6'sı da doktorlara aitti.²⁹⁵

2.3.1.1. Çiftçiler İçin Kooperatif Birliklerinin Kurulması

Toprak reformu uygulanmaya başladığında en önemli sorunlardan biri, arazi sahibi olan köylülerin bu arazileri nasıl ekip biçecekleriydi. Çünkü bu köylüler, ekonomik olarak kötü durumda olduklarından dolayı kendi topraklarını işleyebilecek durumda değillerdi.

Toprak reformundan önce köylülerin, bir yıllık emeklerini ağalara vermekten başka çareleri yoktu. Çünkü ağa, köylülere tohum ve diğer ihtiyaçlar için borç vermekteydi. Bunun sonucunda köylülerin, eli boş kalıyor, köylüler hiçbir şekilde iyi bir yaşam süremiyor, her zaman fakir ve borçlu kalıyorlardı. Geçmişte köylüler, yaşamlarını sürdürmek için borç almak zorundaydılar. Bu yüzden ağaların sömürüsü altında kalıyorlardı ve bellerini doğrultamıyorlardı. Köy Kooperatif Birlikleri ile köylünün ihtiyacı olan birçok şey karşılanacaktı. Köy Kooperatif Birlikleri, hisse sahibi kendi çiftçi üyelerine kredi verecekti. Birlik, yaşam malzemeleri olan elbise, ev araç gereçleri, şeker, çay, petrol ve diğer şeyleri birinci elden ve ucuz fiyattan hazırlayacak ve çiftçilere satacaktı. Birliklerin olmadığı geçmiş zamanlarda, çiftçiler bu tür şeyleri seyyar veya küçük satıcılardan satın alırlardı. Satıcılar, ceplerini doldurmaktan başka bir şey düşünmezlerdi. Bunlar iyi ve rağbet edilen ürünleri köylere getirmezlerdi. Getirdikleri ürünleri pazar fiyatının üstünde bir fiyata pahalı satarlardı. Bazı zamanlar da ürünleri veresiye verirlerdi ve iki katı fiyatına hesaplarlardı. O günlerde, köylülerin yaşamı hep ağaların, seyyar ve küçük satıcıların ipoteği altındaydı. Köylü, cebinde para olmadığından yaşamını hiçbir zaman düzgün bir şekilde sürdüremiyordu.²⁹⁶

Daha önceden zengin toprak sahipleri tarafından toprakları işletenler için tohum ile yiyecek ve giyecek teminleri yapılmaktaydı. Köylüler, toprak reformu ile arazi sahibi olduktan sonra bu ihtiyaçlarının karşılanması için Şah'ın desteğiyle Kooperatif birlikleri kurulmuştu. Devlet, köylülere ve çiftçilere bu kooperatiflerin önemini anlatmış, onlardan kendi köylerinde Köy Kooperatif Birlikleri kurmalarını istemişti. Bu

²⁹⁵ Muaddel, a. g. e., s. 191-192.

²⁹⁶ Bazıy, a. g. e., s. 8-10.

kooperatiflerin kurulmasının faydalı olacağını anlayan köylüler, bir araya gelip kooperatifler kurmuşlar ve kooperatifi yürütecek yönetimler oluşturmuşlardı. Kooperatif yönetimleri, çiftçilere, güçleri oranında kooperatife para verenlerin, kooperatifte hisse sahibi olabileceklerini ve üye kaydı yaptırabileceklerini söylemişlerdi. Kooperatif, topladığı bu paraları çiftçilere yardım etmek için kullanmıştı. Daha önceden tohum ve diğer ihtiyaçları karşılamak için toprak ağalarının eline bakan çiftçiler artık az bir faizle kooperatiftan kredi alabilecek ve borçlarını hasat sonunda ya da vadesi geldiğinde ödeyebilecekti.²⁹⁷

Kabul edilen toprak reformuna göre arazi sahibi olan herkes bir tarım kooperatifine üye olmak zorundaydı. Üyeler, kooperatife üye olmak için en az 500 riyal ödeme yapmalıydı. Kooperatife üye olduktan sonra yatırılan katkı payı miktarınca kooperatiflerin sundukları olanaklardan faydalanılabilecekti. 1963 yılında yayımlanan tarım kooperatifleri tüzüğü taslağına göre, üye olunan kooperatifler, topraklarını ekecek köylülere tarımsal alanda lazım olan tohum, tarım aleti, iş hayvanı ve su temin etmeye yardım edecekti. Böylece toprak reformundan önce toprak ağalarına çok ağır şartlarda bağlı olan köylülerin ihtiyacı olan tarımsal şeyleri bu birlikler sağlayacak ve toprak sahiplerine olan bağılıkları azalacaktı. Kooperatifler, tarım yapıp ürün elde eden bu köylülere ait ürünlerin korunması, nakliyesi ve satışı ile ilgili konularda yardım edecek, köylülere zararlı haşerelere karşı ilaçlar, kimyasal gübreler, ev ürünleri ve eşyaları, gıda, yakıt ve endüstri ürünleri sağlayacak, kooperatife üye olanlara uygun şartlarda kredi ve borç verecekti.²⁹⁸

Toprak reformu ilk olarak Merağ şehrinde uygulanmaya başlanmış ve 50.000 köy ile 17.000 mezrada uygulama tamamlanmıştır. 1967 yılının sonuna kadar 7.000'den fazla kooperatif birliği, 900.000 üyesi ile yaklaşık 16.000 köyde faaliyet göstermiş ve bu birliklerin sermayesi 800 milyon riyal olmuştur. Ülkenin çeşitli bölgelerinde 54 kooperatif birliği kurulmuştur.²⁹⁹

²⁹⁷ Bazıyır, **a. g. e.**, s.6-9.

²⁹⁸ İvanov, **a. g. e.**, s. 451-452.

²⁹⁹ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 47-49.

Ülkedeki Tarım Kooperatiflerini yönetmek amacıyla başkent Tahran'da Tarım Kooperatifleri Merkez Teşkilatı kurulmuştur. Bu teşkilatın yönetim kurulu, Köy ve Tarım Kooperatifleri Bakanlığı tarafından meydana getirilmiştir. Tarım Kooperatifleri, genel olarak köyde varlıklı kesimden oluşan bir yönetim tarafından idare edilirdi. Bu yönetim kurulu üyeleri, büyük miktarda toprağı, tarım aleti ve topraklarında ücretle işçi çalıştıran köylüler, köy muhtarları ve değirmencilerden oluşmaktaydı. Bu kooperatifler, üyelerine borç ve kredi sağlayarak 1973 yılına kadar toplam 47 milyar riyalden fazla kredi vermiştir. Kooperatiflerin bir diğer önemli işlevi ise köylüleri, aracı ve komisyonculardan kurtararak şehirlere yakın yerlerdeki köylülerin tarım ürünlerinin satılmasına yardımcı olmaktır. Tarım Kooperatiflerinin yaptığı iş, temelde mal temini, satışa yardımcı olma ve borç verme şeklindeydi. Köylülere, ihtiyaçları olan parasal destek, tüketim ürünleri ve ürünlerinin satışı noktasında yeterli derecede yardım ettiği söylenemezdi. Bundan dolayı bazı köylüler, tefeciler veya aracılar tarafından sömürülmekteydi.³⁰⁰

Muhammed Rıza Şah, toprak sahibi olan köylüleri desteklemek için yapılanları şöyle anlatmaktadır:

“Toprak reformunu gerçekleştirmek için 200 şubesi olan Tarımı Geliştirme ve Destekleme Bankası kuruldu. Bu banka, kuraklık ve doğal afetler nedeniyle zor durumda kalan çiftçilere ve hayvancılıkla uğraşanlara 1963-1968 yılları arasında 20 milyar riyalden fazla kredi verdi. Bu sayede tarım ile uğraşan çiftçi sayısı önemli ölçüde arttı. 1964 yılında köy kooperatif merkez kuruluşu 1 milyar riyal sermaye ile kuruldu. Amacı çiftçileri eğitmek, çiftçiler arasında birlik kurmak ve ihtiyaçlar için kredi sağlamaktır. Tarım hisseleri şirketlerinin kurulması ile çiftçiler, kendi arazilerinin değeri kadar hisse sahibi oldular ve arazilerini modern araçlar ve yeni modern yöntemler kullanarak ekip biçmeye başladılar.”³⁰¹

2.3.2. Orman ve Otlakların İyileştirilmesi ve Millileştirilmesi.

Ormanlar, yeryüzünün doğal tabiat varlıkları olarak insanların faydalandıkları önemli kaynaklar olmalarına rağmen korunmadıkları zaman insanlar tarafından çok kısa sürede tahrip edilip yok edilebilmektedir. Bu nedenle devletler, bu önemli kaynakları

³⁰⁰ İvanov, **a. g. e.**, s. 452.

³⁰¹ Pehlevi, ‘Pasokh...’, s. 95-96.

korumak için tedbirler almakta ve ormanları koruyan kanunlar çıkarmaktadırlar. Beyaz Devrim ile başlayan reformların ikinci maddesi de ormanların ve otlakların iyileştirilmesi ve millileştirilmesi ile ilgilidir. Bu konuda Muhammed Rıza Şah, ‘Beyaz Devrim’ adlı kitabında ormanları, milli servetin kaynağı, ekonomi ile sanayinin önemli kazançlarından biri olarak anlatmaktadır.³⁰²

1960’lı yıllara gelindiğinde İran’daki ormanların durumu şöyleydi: İran, orman bakımından çok zengin olmayan ancak ormanlık arazilerin nispeten geniş olduğu bir ülkedir. Hazar Denizi Bölgesi ve Astara’dan Kuzey Elborz Dağı eteklerine kadar yaklaşık 3.400.000 hektarlık ormanlık alan vardı. Bu alanlar güzel ve sanayide faydalanmak için iyi durumda olmalarına rağmen diğer alanlar geçmişteki kötü kullanım nedeniyle faydalanabilir durumda değildi. Bu asıl bölgeden başka İran’ın batı, doğu ve güney bölgelerinde de ormanlar vardı fakat bu ormanlar dar ve ağaç bakımından azdı. Bu bölgeler, fıstık ve badem ağaçları ile kaplı, sıcak ve çöl bölgelerdi ve dağlıktı. Bu ormanların iki veya üç milyon hektarı gerçekte orman sayılmazdı.³⁰³

Kaçarlar Dönemi’nde merkezi hükümetin zayıf ve dikkatsizliği veya yerel güçlerin ormanlardan faydalanması, ormanları İran’da günden güne istenmeyen bir hale getirmiş ve bu durum ormanların tehlike altında ve yok olmasına zemin hazırlamıştır. Ziraat Bakanlığı, 1920 yılında kullanılan ormanlar ile el değmemiş ormanları birbirinden ayırmak ve ormanların sınırlarını belirlemek için küçük bir kuruluş meydana getirmiş, bu kuruluş, liderliğini sonradan İran vatandaşı olan Avusturyalı birinin yaptığı dört kişi tarafından işleri yürütmüştür. Bu kuruluş, yine 1931 yılına kadar orman işleriyle uğraşmış ve ormanları koruyacak kişileri yetiştirmek için bir sınıf açmıştır. 1940 yılında Tahran’da müdürlüğünü Mühendis Kerim Sai’nin yaptığı Ormancılık İdaresi kurulmuştur. Bu idare 1942 yılında, yeni kurulan Tarım Bakanlığına bağlanmış, 1942 yılında ilk Orman Kanunu Meclise sunulmuştur. Aynı yıl ilk orman işleri ve ormancılık sınıfı açılarak mezun olanlar ülkenin kuzey bölgesine gönderilmişlerdir. 1951 yılında Ormancılık İşleri Uzman ve Mühendislik Şurası kurulmuş, 1958 yılında kuzeydeki ormanlardan doğru bir şekilde faydalanmak için bir plan oluşturulmuştur. Bu

³⁰² Pehlevi, ‘Engelabe...’, s. 62.

³⁰³ Pehlevi, ‘Engelabe...’, s. 63.

ormanlara eskiden beri sahip olduklarını iddia edenlerin bazıları ormanların korunması için yapılan çabalara engel olmak istemişler, yollara yakın olan ormanlık alanları yakmışlar veya ağaçlarını kesmişler, daha sonra da bu alanları kendi hallerine bırakmışlardır. Ormancılık işleri ile ilgilenen kuruluş, ormanların korunması ile ilgili işlerde ormanlık alanlara sahiplik iddiasında bulunan nüfuzlu kişilerin muhalefeti ile karşılaşmaktaydı.³⁰⁴

Muhammed Rıza Şah, ülkenin ‘Yeşil Altın Madeni’ olarak nitelediği ormanların yok olmasını engellemek için 1963 yılında toprak reformunun planlanarak ormanların korunması, ihya edilmesi ve faydalanılmasını Ormancılık Kurumunun yetkisine bıraktıklarını belirterek şunları söylemektedir:

*“Ormanlar, hiçbir çaba göstermeden, Allah’ın bize verdiği doğal bir yapıdır. Bu zamanda şunu söylemek isterim: ‘Orman, hiç kimsenin zahmet çekmeden, tabiatın meydana getirdiği Allah vergisi bir servettir. Bu nedenle tabiatın bir ülke için meydana getirdiği bir şeyin o ülkedeki bütün herkese ait olması mantığa daha uygundur.’ 1963 yılında altı maddelik devrimin ikinci maddesi olan ormanların millileştirilmesini halkoyuna sunduk ve halk oylamasından sonra ormanları, meraları, doğal ağaçlık alanları ve ülkedeki orman arazilerini devlete bağladık. Bu alanlarda mülkiyet hakkı olanlara bu kanuna göre adil fiyatlandırma yapıp para verilerek devlet adına bu alanlar satın alındı.”*³⁰⁵

26 Ocak 1963 tarihinde kabul edilen 14 maddelik Ormanların Millileştirilmesi ile ilgili kanun kısmı kabul edilerek uygulanmaya başlamıştır. Buna göre; faydalı ve verimli olan bu kaynakların korunması, canlandırılması ve geliştirilmesi Ormancılık Kurumunun yetkisinde olacaktır. Ormanlara ait sahiplik belgesi bulunanlara, kuzey ormanları için her hektar için beş yüz riyal, diğer yerlerdeki ormanlar ve ağaçlık alanlar için hektar başı yüz riyal ödeme yapılacaktır. Yine ağaçlı veya ağaçsız otlaklar için sahiplik belgesi olanlara kuzey bölgelerde her hektar için yüz riyal, İran’ın diğer bölgelerindekiler için her hektara elli riyal ödenecekti.³⁰⁶

Ormancılık konusunda bilgi ve tecrübe sahibi olmak için çok sayıda mühendis ve mühendis yardımcısı yabancı ülkelere gönderilmiştir. Tarım Bakanlığında yaklaşık

³⁰⁴ Pehlevi, ‘Engelabe...’, s. 66-69.

³⁰⁵ Pehlevi, ‘Engelabe...’, s. 70.

³⁰⁶ Layeh-e Kanune Melli Kerdan Cengelha, <https://www.ekhtebare.com/>-لایحه قانونی ملی کردن جنگلها-مصوب، ۱۳۴۱/۲، s. 1-2, (Erişim Tarihi: 23. 01. 2022).

1.500 mühendis yardımcısı ve ormancının yetiştirilerek görev yapmaya hazır durumda olduğu belirtilmiştir. Tahrip edilmiş ormanları ihya etmek için ise 560 noktada 18.000 hektarlık alanda çalışma yapılmıştır. Ülkedeki 26 noktada 9 milyon fidan dikilerek ormanları ihya edilmeye çalışılmış ve fidan üretimine başlanmıştır. Ormanlardan uyumlu bir şekilde faydalanmak amacıyla 78 adet Ormancılık plânı, 210.000 hektardan fazla alanda, İran'ın kuzeyinde uygulanmak üzere plânlanmış ve bu plânların 48'i gerçekleştirilmiştir. Bu plânın uygulanması ile ülkenin yıllık 300.000 metreküp ağaç ihtiyacı karşılanmış, buna ilaveten yıllık 200.000 ton kömür, kuzeydeki plânlamanın sonucu olarak ülkenin bütün noktalarına gönderilmiştir. Güney ve batı bölgelerdeki dar alanlarda bulunan ormanları korumak düşüncesi ile ormanlardan kömür elde etmek yasaklanmıştır. Bu bölgelerdeki halkın kömür ihtiyacının, kuzeydeki ormanlık alanların plânlı bir şekilde kullanılması ile karşılanacağı söylenmiştir. Petrol yakıtların kullanımının artması ormanların korunması açısından zikredilmeye değer görülmüştür. Buna ilaveten Ormancılık Kurumu, doğal ormanları korumak için Tahran'ın batı bölgesinde, Tahran ile Çalus otoyolunun arasında, Mazenderan bölgesinde yapay ormanlar oluşturmaya başlamıştır.³⁰⁷

Tarım Bakanı, referandumdan kısa bir süre sonra yaptığı açıklamada farklı yollarla ağaçları keserek toprak reformuna muhalefet edenlerin cezalandırılacağını söylemiştir.³⁰⁸

Otlaklar, özellikle hayvancılıkla uğraşan insanlar için önemli alanlardır. Bu alanlar, birçok yerde nüfuz sahibi kişilerin elinde bulunduğundan bu kişiler, bu alanları istedikleri fiyattan kiraya vermekteydiler. Şah yönetimi ise bu alanları hem kendi kontrolünde tutmak hem de daha fazla tahrip olmasını önlemek için çıkardığı yasayla korumak istemiştir.

1960'lı yıllarda İran'da otlakların genişliği henüz istatistiki olarak bilinmemesine rağmen eldeki veriler yaklaşık 8 milyon hektar iyi veya orta durumda, 10 milyon hektar ağaçlık, ormanlık otlak alan olduğunu göstermekte ve geri kalan otlaklık alanların ya tahrip olmuş ya da çok az yeşillığe sahip olduğunu göstermekteydi. İran'ın en iyi

³⁰⁷ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 71-72.

³⁰⁸ Ettelaat, 05 Şubat 1963, s. 1.

otlaklarının bir kısmı Hazar Denizi Bölgesi'nde ve geriye kalan kısmı da Batı ve Kuzeybatı İran'da bulunmaktaydı. İran'ın rağbet gören otlaklık alanları daha çok kuzey ve batı bölgelerde yani Elborz ve Zagros dağlarının yüksek yerlerinde bulunmaktaydı. İran hayvancılığı da daha çok bu bölgelerde yoğunlaşmaktaydı. Otlaklar millileştirilmeden önce otlakların büyük kısmı özel mülkiyet dahilindeydi ve yalnızca sınırlı sayıda otlak devlete aitti.³⁰⁹

2.3.3. Toprak Islahatlarının Finansı İçin Devletin Sahip Olduğu Fabrikaların Hisselerinin Satılması

Muhammed Rıza Şah'ın belirttiğine göre, devlete ait olan ve Ekonomi Bakanlığının sorumluluğundaki 55 tane şeker, dokuma, yapı malzemeleri, pamuk, kimya ve gıda ürünleri fabrikalarını, toprak reformunun gerçekleştirilmesine ekonomik destek sağlamak için, toprak reformundan dolayı evlerini satmak zorunda olanların elde ettikleri parayla bu fabrikalardan hisse satın alma imkânı verilecekti. Diğer bir amaç ise devlete ait olan bu fabrikalar satıldığında bu fabrikalara ortak olanlar, üretim ve ekonomik faaliyetlere daha fazla dâhil olacaklardı ki bu da yapılan inkılapların temel düşüncesini oluşturmaktaydı. Bu fabrikalar, yüzde 43 şeker, yüzde 38 dokuma, yüzde 9 pamuk, yüzde 7 yapı malzemeleri ve yüzde 3 ise kimya ve gıda maddeleri fabrikalarından oluşmakta, bu fabrikaların değeri 7.700 milyon riyal olarak 50.000 riyallık 104.000 hisseye ayrılmıştı. Bu hisse satışlarından sonra devlete ait olan 11 şeker fabrikasının yıllık üretimi 80.000 tondan 140.000 tona yükselmişti. Yine 2 milyar riyal sermayesi ve 7.000'den fazla işçisi ve çalışanı olan dokuma fabrikaları için 5 yıllık planlama hazırlanarak hisse sahiplerinin dikkate değer bir kâr elde etmeleri sağlanacaktı.³¹⁰

Özel sermaye için ülkenin geri kalmış ve uzak bölgelerinde, devlet, sanayinin gelişmesi için yerel kaynaklardan faydalanıp ekonomik faaliyetleri arttırarak bu bölgelerdeki gelirleri yükseltecek girişimlerde bulunacaktı. Devlet, sanayinin gelişmesi için sermaye sahiplerini teşvik etmek ve korumak için ihracat yapan ve yabancı sermayeye sahip olanlar için gümrük desteği, vergi muafiyetleri ve kredi ödeme

³⁰⁹ Pehlevi, 'Engelabe...', s. 73-74.

³¹⁰ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 79-81.

şartlarını kolaylaştıracak adımlar atacaktı. Sanayinin gelişmesine yalnızca büyük sermaye sahiplerini değil aynı zamanda küçük bir sermayeye sahip olanları da katmak hedeflenecekti. Borsanın ve kâr ortaklığına dayalı şirketlerin kurulup geliştirilmesi desteklenecekti. Bu nedenle zenginler, işçiler, çiftçiler, öğretmenler, memurlar ve diğer çalışanlar gibi ülkedeki bütün sınıflar, sanayinin gelişmesi ve sonuçlar elde edilmesinde hisse sahibi olmaları için gayret edilecek, toplumun orta tabakasının durumunun sanayinin gelişmesi ile yükselmesi, daha sağlıklı ve yüksek gelirli bir toplumsal yapı oluşmasına sebep olacaktı.³¹¹

2.3.4. Üretim Sanayisinin Hisselerinin Bir Kısımının İşçilere Satılması

Şah, ‘Beyaz Devrim’ adlı kitabında tarihin ilk dönemlerinden itibaren işçilerin tarihinin, acılar ve sıkıntılarla dolu olduğunu aktararak Mısır Piramitleri, Çin Seddi ve Takhte Cemşit gibi insanlık tarihinin en önemli yapılarında binlerce işçinin çalıştığını ve bu yapılar yapılırken çok sayıda işçinin ya yaralandığını ya da hayatını kaybettiğini aktararak işçi haklarına çok fazla önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir.³¹²

İşçi hakları ile ilgili İran’da birçok kanun çıkarılmıştır. 1945 yılında işçiler ile işverenler arasındaki sorunları çözmek için Çalışma İdaresi kurulmuş, sonra Çalışma ve Tanıtım Bakanlığı, ondan sonra da Çalışma Bakanlığı ve en sonunda da Çalışma ve Toplumsal İşler Bakanlığı olarak çalışmaya devam etmiştir. 1947 yılında ilk İş Kanunu çıkarılmış, bu kanuna göre işçilerin günlük çalışma saatleri 8 saat veya haftada 48 saat olarak belirlenmiş, 12 yaşın altındaki çocukların çalışması yasaklanmış ayrıca kadınların, kızların ve 16 yaşın altındaki çocukların gece işlerinde çalışmaları yasaklanmıştır. Ülkedeki muhtelif yerlerde çalışan işçilerin bir yıl için alacağı en düşük ücret Bakanlık heyeti tarafından belirlenecek ve Çalışma Yüksek Şurası tarafından uygulanacaktı. Ancak bu kanun birçok nedenden dolayı uygulanamamış, 1949 yılında devlet tarafından bazı değişiklikler yapılarak yeni bir kanun hazırlanmıştır. Bu kanunla kooperatif sandığı kurulmuş, hasta, zarar görmüş veya bedensel zararlar görmüş işçiler sigortalanmış, bu sandığın sermayesi işçi ve işverenlerden temin edilmiştir. Ancak bu kanun da önceki kanunlara göre bazı üstünlüklere sahip olmasına rağmen yeterince

³¹¹ Pehlevi, ‘Engelabe ...’, s. 81-83.

³¹² Pehlevi, ‘Engelabe ...’, s. 89-92.

uygulanamamıştır. Sonunda 1959 yılında başka bir kanun Çalışma Bakanlığı, Plânlama Teşkilatı, Ticaret Odası, önemli işçi sendikaları, sanayi kuruluşları ve uluslararası büro temsilcilerinin iş birliği ile hazırlanarak Meclise sunulmuş ve kanunlaşmıştır.³¹³

İşçiler, yapılan kanuni düzenlemelere rağmen sömürülmediklerinden emin olmak, yaptıkları işten pay sahibi olmak, sadece maddi olarak değil şahsiyetine, yaptığı işe ve çektiği eziyetlere önem verilmesini istemekteydiler. Bu anlamda çalışan işçilere daha fazla yardım etmek için İşçilerin Refah Bankası adıyla yeni bir banka kurularak işçilere zorunlu ihtiyaçlarını giderme ve kredi gibi konularda yardımcı olunması hedeflenmiştir. 1965'in ikinci yarısından itibaren 250 işçi kooperatif birliği kurulmuş ve bu birlik, yaklaşık 120.000 üyeye sahip olmuştur. Bu birlikler, işçilerin zaruri ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlar, 75.000'den fazla işçiye yaklaşık 500.000.000 riyal kredi verilmiştir. Aynı zamanda ev yapmak, tamir etmek, evleri tamamlamak için ya da borçlarını ödemeleri için işçilere son üç yılda işçi bankasından 1.300.000 riyal kredi verilmiştir. Yine işçileri eğitmek için üretim fabrikalarında profesyonel eğitim programları uygulanarak işçilere çeşitli alanlarda sertifikalar verilerek iyi bir şekilde yetişmeleri hedeflenmiştir. Ayrıca fabrikalarda çeşitli sınıflar düzeyinde okuma yazma kursları açılmış, işçiler ve işveren arasında çıkacak sorunlarda nasıl davranılması gerektiği ile ilgili 300'den fazla fabrikada özel sınıflar açılmıştır.³¹⁴

1976 yılının yaz ayında yürürlüğe giren kanunla en az beş yıllık büyük sanayi yerleri, hisselerinin en az %49'unu öncelikle işçilere ve çalışanlarına, daha sonra da diğer insanlara satmak zorundaydılar. Bu kanuna, Tudeh Partisi yanlıları ve gericiler muhalefet etmişler. Kanunun yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra işverenler, sanayide üretimin ve elde edilen kârın arttığını görmüşlerdir. Petrol ve gaz, petrokimya, demiryolları, silah, elektrik ve çelik fabrikaları dışındaki devlete ait sanayi kuruluşlarının 1979 yılında halka satılması kararlaştırılmıştır. Bu tarihten önce 153 büyük sanayi kuruluşunun hisseleri, ailelere veya çeşitli gruplara satılmış ve 163.000 işçi bu hisselerden satın almıştır. Yaklaşık 170 milyar riyal sermayeye sahip 320 tane büyük sanayi kuruluşunun hisselerinin satışı için de çalışma yapılmış, satılacak hisseler

³¹³ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 92-94.

³¹⁴ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 94-99.

için işçilere kredi verilecek ve 10 yıl boyunca elde edilen kârdan kredilerin geri ödemesi yapılacaktır.³¹⁵

Muhammed Rıza Şah, işçiler ile devlet arasındaki ilişki hakkında da şöyle söylemektedir:

“Bugün Bizim Beyaz Devrimimiz ile desteklenmiş İran toplumunda, işçi ve devlet birbirinden ayrı değildir, ayrıca toplumun genelinin menfaatlerini ön planda tutan devlet, işçi haklarını savunmak için sendikaların gerisinde durmuştur.”³¹⁶

2.3.5. Endüstride Kâr Paylaşımı

Şah’ın ve halkın devriminin dördüncü maddesi, 1964 yılında açıklanmış ve onaylanmıştır. Bu madde, devletin müdahalesi olmadan işçilerin ve sanayi kuruluşlarının kendi aralarında temsilciler ve birlikler aracılığıyla kazanılan kârdan gelir elde etmelerine imkân tanımaktaydı. 1978 yılında işçilerden 530.000 kişi gerek devlete gerekse de özel kuruluşlara ait yaklaşık 12 milyar riyal kâr olarak bir ya da iki aylık ücretlerine denk gelecek kadar bir ek gelir elde etmişlerdir. Bu maddenin uygulandığı 14 yıllık sürede elde edilen kazanç 128 kat artış göstermiştir.³¹⁷

2.3.6. Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatının Kurulması

Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatı Kurulması maddesi, 1965 yılında kabul edilerek uygulanmaya başlanmıştır. Bu teşkilat, ülkenin genç bilim adamları, tarım, inşaat, yol, elektrik-mekanik ve diğer alanlarda öğrenim görmüş mühendislerden oluşmaktadır. Bu teşkilatta görev alanlar, vazifelerinin bir kısmını köylerde yerine getirerek köylülerin yaşam düzeylerini arttırma, yeni tarımsal teknikleri köylülere öğretme, tarım ve hayvancılıkta üretim konusunda köylüye yardım etme, köylerin endüstriyel olarak gelişmesi için rehberlik etme gibi konularda köylülere yardımcı olmaktaydılar. Bu teşkilatta görevli her kişi, ekonomik, toplumsal, kültürel, eğitim ve tarım ile ilgili konularda yaşanacak sorunlarla ilgili çözümler bularak programlarını uygulamak zorundaydılar. Bu teşkilatın üyeleri, çiftçiler ve çocuklarının meyve ve sebze ekimi, kimyasal gübrelerden faydalanma, afetlerden korunma, hayvancılık

³¹⁵ Pehlevi, ‘Pasokh...’, s. 121-123.

³¹⁶ Pehlevi, ‘Engelabe ...’, s. 100.

³¹⁷ Pehlevi, ‘Pasokh...’, s. 119.

konusunda rehberlik, köylülere ve çiftçilere hayvancılıkta tedavi yöntemleri gösterme, el sanatları ve diğer konularda yeteneklerini geliştirecek şekilde rehberlikte bulunma gibi sorumluluklara sahiptirler.³¹⁸

Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatı Kurulması maddesinin kabulü ile zorunlu askerlik yaşına gelmiş, tarım veya teknik eğitimi alan kişiler, askerlik hizmetini, köylerin kalkınması ve modern tarım tekniklerinin tanıtılması için kurulan birlikler bünyesinde çalışarak geçireceklerdi. Buna göre birlik üyeleri, köylülere modern teknikleri tanıtmaya, zararlı böceklerle mücadele, tarımsal gübre ve makine kullanımının öğretilmesi, üretim açısından örnek olarak gösterilebilecek fidanlık, tarla ve bahçe kurmak gibi görevlerle köylere gönderilmişlerdir. Bu üyeler ayrıca köylerin imarı, yol ve köprü yapımı, su kanallarının açılması, kuyu ve hamam inşası gibi konularda köylülere destek olmakla görevlendirilmişlerdir. Bu görevleri yerine getirirken Şah rejimi lehine köylülere propaganda yapmaları gerekmektedir.³¹⁹

Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatı'nda çalışanlar, her köyün kültürel, ekonomik, tarımsal ve coğrafi özellikleri ile ilgili bilgiler toplayarak köyler ve köylere bağlı nahiye ve ilçelerde Tarım ve Bayındırlık Bakanlığı tarafından çalışmalar yapılmasını planlamakla görevliydi. Bu teşkilatın diğer bir görevi, tarımdaki yeni metotları köylülere göstererek topraklardan en üst düzeyde verim alınmasının sağlanması ve yine hayvancılık ile ilgili bilimsel bilgiler ışığında köylülerin hayvancılıkla uğraşmalarına yardımcı olmaktı. Bu teşkilat, 660.754 köyde, köylülere tarım ve hayvancılık için su ulaştırma, köylülere sağlık alanında yardımcı olma, kütüphane, okul, hamam yapma, telefon ve telgraftan yararlanmaları için hat çekilmesi gibi çalışmalar yapmıştır.³²⁰

2.3.7. Su Kaynaklarının Millileştirilmesi

İran, tarih boyunca sürekli suyunun az olması ile karşı karşıya kalmıştır. Dünyada yıllık yağış ortalaması 860 milimetre iken bu oran İran'da 231 milimetreyi geçmemektedir. İran'ın su kaynaklarının toplamı, 280-520 milyar metreküp arasında olmakla beraber ortalama 378 milyar metreküptür. Bu suların %73'ü ormanlar, otlaklar

³¹⁸ Mohammad Reza Pehlevi, **Be Suy-e Temeddone Bozorg**, Neşr-e Elborz, 2009, s. 143-144.

³¹⁹ İvanov, **a. g. e.**, s. 453.

³²⁰ Pehlevi, 'Pasokh...', s. 102-103.

ve tarım yapılmayan arazilerde olup, bir kısmı da denizler veya göllere dökülmektedir. Bu suların yaklaşık %27'si yani 102 milyar metreküpü nehirler aracılığıyla insanlar tarafından kullanılmaktadır. 1968 yılında yaklaşık 66,8 milyon metreküp su, şehirlerde, sanayide ve tarımda ihtiyaç olarak kullanılırken bu rakamın 26,2 milyon metreküpü yalnızca tarımda kullanılmaktaydı. Bu rakamlar, yaşanabilecek bir kuraklıkta veya yağışın çok az olması durumunda nasıl bir facia ile karşı karşıya olunduğunu göstermekteydi. Aynı zamanda hızlı nüfus artışı, şehirlerin gelişmesi, demir-çelik sanayisinin büyümesi, petrokimya, elektrik üretimi ve kullanımı su kaynakları ile ilgili bir siyaset ortaya koymayı zorunlu kılmaktaydı. 1964'ten önce İran'da beş büyük baraj yapılmıştı. Bu tarihten sonra sekiz büyük baraj daha inşa edilerek bu barajlarla hem tarım arazileri sulanmakta hem de elektrik üretimi yapılmaktaydı. Diğer bir plânlama, deniz suyundan tatlı su elde etmek için Deniz Suyu Tatlandırma Merkezi tarafından çalışma yapılarak elde edilen suyun, şehir ve köy evlerine verilmesi, özellikle kuraklığın çok fazla olduğu güney kıyılarına ulaştırılması sağlanacaktı. Bu çalışmalarla ekilebilir alanları 2,7 milyon hektarlık araziden 15 milyon hektara çıkarmak hedeflenmişti.³²¹

Su Kaynaklarının Millileştirilmesi, Beyaz Devrim'in 10. Maddesi olarak 1969 yılında uygulanmıştır. Bu madde ile göl, nehir, dere, çeşme, maden ve yer altı suları milli servet olarak sayılmıştır. Her geçen gün suyun ekonomi ve sağlık üzerindeki önemi daha fazla hissedilmiştir. Geçen altı yıla göre yer altı sularından faydalanmak için geniş araştırmalar yapılmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir. Yüzey sularını tutmak için 8 tane baraj inşa edilmiştir.³²²

2.3.8. Köylerin ve Şehirlerin Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatının Yardımıyla İmar Edilmesi

Şehirler, ekonomik ve sanayileşme nedeniyle kısa sürede gelişmiş bundan dolayı ev, su, elektrik, sağlık ve birçok konuda ortaya çıkan sorunların çözülmesi önem arz etmiştir. İran'da konut, okul, parklar, tiyatro, kütüphâne, ve eğlence merkezleri çok sınırlıydı. Şehirlerde yaşayan insanların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak zaruriydi. Bu kanun, Tahran ve diğer 72 şehri kapsamaktaydı. Buna göre belediyeler, şehirlerin

³²¹ Pehlevi, 'Pasokh...', s. 108-110.

³²² Pehlevi, 'Be Suy-e...', s. 102-104.

yenileştirilmesi ve farklı yerlerde plânların uygulanmasından sorumluydu. Şehirlerin yeniden imar edilmesi çalışmaları köyleri geri plâna atmak demek değildi aksine bayındırlık ve yeniden imar köylerde de görülmekteydi. Ev ve Şehirleri İmar Bakanlığı verilerine göre işçi ve memurlar için 31.000 adet ucuz konut 14.4 milyar riyalle yapılmış ve 40.000'den fazla ucuz konutun da tahmini olarak 67.4 milyar riyale yapılması plânlanmaktadır. Eğitim, üniversite, hastane, eğitim kurumları, tedavi merkezleri, hoteller ve plajlar, asansör fabrikaları, gaz müesseseleri gibi 2.115 proje gerçekleştirilmiş ve 879 konut projesi de tamamlanma aşamasına gelmiştir. Şehirlerde 2.056 ve köylerde ise 6.892 adet bayındırlık projesi gerçekleşme aşamasındadır.³²³

2.3.9. Enflasyon ve Pahalılıkla Mücadele

1957-1963 arası dönemde enflasyon yaklaşık olarak %35'in üzerine çıkmıştı.³²⁴ Beyaz Devrim'in hedeflerinden iki tanesi rüşvet ve pahalılıkla mücadele idi. Rüşvet ve pahalılıkla yapılan mücadelede, kendi menfaatlerini tehlikede gören zengin ve nüfuz sahibi kimseler muhalefete başlamışlardı. Bunlara karşı Beyaz Devrim'in 14 ve 19. maddeleri olan enflasyon ile pahalılık ve rüşvet ile mücadeleye vurgu yapılmıştı. 1976 yılında açıklanan 14. madde, düzensiz enflasyonun önlenmesi ve tüketicilerin menfaatlerini korumak için fiyatların tespitini ve belirlenmesini içermektedir.³²⁵

2.3.10. Bütün İranlıların Sigortalı Olması

Beyaz Devrim'in on yedinci maddesi olan bütün İranlıların sigortalı olması, İran halkının bütün bireyleri özellikle de köylüler için çok önemli maddelerinden biridir. Devrimin on yedinci maddesinin temel hedefi, her İranlı ferdin hayatının bütün aşamalarında toplumsal bir koruma altında olmasını sağlamaktır. Toplumsal Koruma Kanunu, doğumdan önce ve hamilelik süresince hamilelere ödeme yapılmasını kapsamaktaydı. Yani her İranlı doğmadan önce sigortalı olabilecekti. Bu sigorta, hastalıklar, ihtiyarlık, iş görememezlik, organ eksikliği, hastalık süresince ücret alma ve evlilik yardımı gibi konuları kapsamaktaydı. 1963 yılında sigortalı olan insan sayısı yaklaşık 1 milyon iken bu kanun uygulandıktan sonra sigortalı olanların sayısı 8 milyon

³²³ Pehlevi, 'Be Suy-e...', s. 145-149.

³²⁴ Kirgezlo, **a. g. e.**, s. 15.

³²⁵ Pehlevi, 'Pasokh...', s. 148-149.

kişiyi ulaştırmıştır. Sanayi ve üretim kollarında çalışan işçilerin hepsi sağlık sigortasından faydalanmaktadır. Mevcut durumda 600.000 köylü sağlık sigortasından faydalanmaktadır. Ülkede bu kanunun uygulanmasından sonra yaklaşık 12 milyon insan bütün sigortalardan faydalanmaktadır. Ülkede işçiler, devlet memurları, devlet memuru olmayanlar, iş sahipleri ve köylülerden oluşan çeşitli grupların %35'i hastalıklara karşı sigortalıdır.³²⁶

2.3.11. Ev ve Arsa Fiyatlarının Yükselişini Durdurma

1978 yılında açıklanan Ev ve Arsa Fiyatlarının Yükselişini Durdurma maddesine göre devlet, ev ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını gidermek için çalışmalara başlayacaktı. Buna göre devlet, özel sermayeyi teşvik etmek için çeşitli şirketlere ev kredisi verecekti. İran bankaları, konut yapım programları hazırlayacak ve bu sayede konut yapımını teşvik edip yaygınlaştıracaktı. Mevcut istatistiklere göre Bayındırlık ve Konut Bakanlığı, 1979 yılının sonuna kadar 31 bin adet ucuz fiyatlı kurum binası ve işçiler için konut yapıp, teslim etmiş ve yaklaşık 40 bin konutun yapımına başlamıştı. Büyük sanayi kuruluşları, kendilerine yakın yerlerde, devlete ait araziler üzerinde kendi işçi ve çalışanları için konutlar inşa edecek ve böylece işçiler, işyerlerine yakın evlerde kalabilecek ve ulaşım sorunları da olmayacaktı. Bu süre zarfında gençler için 2.115 adet kültürel ve sağlık planlaması yapılarak okul, üniversite, hastane, sağlık, spor ve eğlence merkezi inşa edilmiştir. 879 adet plânın uygulanmasına devam edilmekteydi. Bu plânlar için devlete ait olan 12 milyon metrekare arazi, ev kooperatif şirketlerine verilmiş ve on yıllık süre boyunca 544.000 kişi 103 milyar riyallik uzun süreli ödemesi olan konut kredisi almıştır.³²⁷

2.3.12. Rüşvet ile Mücadele

Rüşvet ile Mücadele maddesine göre çalıştıkları yerlerde, makam ve yetkilerini kullanarak çıkar elde edenlerin önlenmesi amaçlanmıştır. Buna göre devletin üst kadrolarında çalışanlar, kendileri, eşleri ve çocuklarının mal varlıklarını beyan etmek zorundaydılar. İnsanlar çalışmaları karşılığında kazandıkları paraların ister milyon isterse de milyar olsun kanunen vergilerini devlete ödemeliydi. Eğer rüşvet ve gayrı

³²⁶ Pehlevi, 'Be Suy-e...', s. 173-176.

³²⁷ Pehlevi, 'Pasokh...', s. 109-110.

meşru yollarla servet edinilirse şiddetli bir şekilde devlet tarafından takip ve kontrol edilecektir.³²⁸

2.4. TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN REFORMLAR

2.4.1. Eğitim Teşkilatının Kurulması

Dünya üzerindeki ülkeler için gelişmenin ve medeni bir toplum olmanın en önemli şartlarından biri eğitilmiş bireyler yetiştirmektir. Eğitimle beraber toplumlar daha müreffeh bir seviyeye gelebilecek ve istenilen hedeflere ulaşmak kolaylaşacaktır. Bu nedenle insan eğitimi, günümüzde devletler açısından en önemli meselelerden biri olarak görülmektedir.

Kadim bir tarihe sahip olan İran toplumunda eğitim alanında gelişmeler daha çok XIX. ve XX. yüzyılda meydana gelmiştir. 1851 yılında ilk yerli okul olan Darülfünun ile 1882 yılında ilk modern ilkokullar kurulmadan önce yabancıların ve misyonerlerin kurdukları okullarda modern müfredata göre eğitim verilmekteydi. Fransa Aliyansı ile Universal İsrail Aliyansı İran'da Avrupalı tarzda ilk kız okulları açmışlardı. Özellikle Muhammed Şah (1834-1848) zamanında köy okulları sayı olarak artmış ve yaklaşık 530 öğrencinin ders gördüğü 24 okul açılmıştır. 1839'da Fransız Bore, Dar'ul İlm-i Şinasayi-i Milel Okulunu Tebriz'de kurmuş ve bu okula Müslüman öğrencileri de kabul etmiştir. 1911 yılından önce İran'da yerli okulların sayısı 10 ve bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı 1.500 iken yabancılara ait okulların sayısı 140 ve bu okullarda eğitim gören öğrenci sayısı 5.000'den fazla idi. Bu okulların çoğu Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapanmıştı.³²⁹

1911 yılında bütün İranlı çocuklar için ilkokul zorunlu hale getirilmiş, 1920'li yıllarda okul işleri devlet denetimi altında yapılarak 1928'den sonra devlet burslarıyla fen, tabiat, matematik, tıp, mühendislik ve talim terbiye gibi çeşitli alanlarda daha iyi bir eğitim için çok sayıda öğrenci yurt dışına gönderilmiştir. Öğretmen yetiştirmek için Yüksek Daru'l Muallimin Merkezi kurulmuş, ders kitapları, bütün ülkede tek bir şekilde olması için Kültür Bakanlığının kontrolüne verilip bastırılmıştır. 1933 yılında bütün

³²⁸ Pehlevi, 'Be Suy-e...', s. 169-170.

³²⁹ Sabour, Kabiri, "İran Modernleşmesi Bağlamında Sosyolojinin Doğuşu ve Kurumlaşması", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2019, s. 43-47.

devlet okullarında eğitim parasız yapılmış, 1934 yılında ise ilk üniversitenin temeli atılmıştır. 1935 yılından itibaren birçok ilkokulda, kız ve erkekler aynı yerde eğitim görmüş, bu yıldan sonra üniversite kız öğrencilerinin Yüksek Öğretmenlik Okulunu okumalarına izin verilmiştir. Bu yıldan sonra devlete ait ilkokullarda okuma yazma bilmeyen yaşlılar için gece okulları açılmış, özel kitaplar basılmış ve bu sınıflarda yüzbinlerce insan okuma yazma öğrenmiştir. Bu girişimlerin etkisi ile 1941 yılında ülkedeki öğrenci sayısı 400.000, öğretmen sayısı 12.000'e ulaşmıştır. 1942 yılında yaşları 7 ile 13 arasında olan çocukların yaklaşık %50'si eğitim öğretimden mahrum idi. Beyaz Devrim'den önceki istatistikler, 6-12 yaş aralığında olan çocukların Kürtlerin yaşadıkları şehirlerde %16'sı, Belucistan'da %20'si okuma yazma araçlarının olmamasından dolayı okuma yazma bilmemekteydiler. Beyaz Devrim'e kadar olan süreçte ilkokula giden bütün öğrenciler içinde şehir merkezlerinde olanların %74'ü, köylerdekinin ise %24'ünün eğitime ihtiyacı vardı. 1963 yılından önce köylerde ve şehirlerdeki yeni öğrenci sayısı ile ilgili istatistikler, köylerdeki nüfusun şehirdekinden üç kat fazla olmasına rağmen, köylerdeki yeni öğrenci sayısının ise sürekli olarak şehirdeki yeni öğrenci sayısından %35-40 daha az olduğunu göstermekteydi.³³⁰

1911 yılına ait bir rapora göre ülkede ilkokul, ortaokul ve dini okullarda eğitim görenlerin tamamı 16.000 kişi idi ki bu da eğitim oranının 1.000 kişide 1'in altında olduğunu göstermekteydi. Yıllık istatistiklerde, 1918 yılında okullarda eğitim görenlerin sayısı 26.000 iken 1924-25 yılında bu rakam sadece dört yıllık süreçte 73.000 olmuştur.³³¹

Muhammed Rıza Şah, 1920 ile 1960'ların sonuna kadar olan zaman dilimini eğitimdeki gelişim açısından birbirinden farklı dört dönem olarak sınıflandırarak şunları söylemektedir:

“1. Dönem: 1920-1941 arası İran eğitim öğretiminin temelini oluşturan dönem. 1940-1941 yılı istatistiklerine göre bu yıllarda İran'da, 2331 ilkokul, 321 lise, 29 hazırlık koleji, 6 tane profesyonel okul vardı ve bu okullarda 300.000'den fazla kişi

³³⁰ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 123-126.

³³¹ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 130-131.

eğitim görüyordu ki tahsil görenler bu dönemin ilk yıllarına göre beş kattan fazla artmıştı.

2. Dönem: 1941-1953 arası dönemdir. Bu dönemde, çeşitli buhranlar ve büyük sorunlar eğitim öğretim yolunda büyük engeller ortaya çıkardı. Bu dönemde nispeten bir ilerleme sağlandı. 1953 yılında ülkedeki eğitim merkezlerinde -1941 yılında 27.000 idi- yaklaşık 6.700 artış oldu ve bu merkezlerde 87.000'den fazla insan eğitim gördü.

3. Dönem: 1953-1963 arası dönemdir. Bu dönem, eğitim öğretim çalışmaları için yeni dönem olarak bilinir. Bu on yılda, ülkedeki güvenlik, siyasi istikrar ve eğitimdeki geniş imkanlar nedeniyle eğitim öğretim açısından ilerlemelerin olduğu yıllardır. Bu dönemin son yılında yani 6 Behmen inkılabında, ilkokul, lise ve meslek okullarının sayısı 14.000'den fazla olmuş, tahsil görenlerin sayısı iki milyonu geçmiş, üniversite eğitimi görenlerin sayısı ise 25.000'e ulaşmıştı. Bu on yıllık sürede ülkedeki okullar, bilimsel ve uzmanlık açısından profesyonellik için her türlü teçhizatla donatılmıştı. Bu dönemde ilkokul öğrencileri %135, lise öğrencileri %223 artmış, fen ve uzmanlık okullardan mezun olanlar %1000'den fazla olmuştu. Şehirlerde ilkokula giden çocuk sayısı %74'e ulaşmış fakat maalesef bu rakam köylerde yalnızca %24 olmuştu.

Son Dönem: 1963 yılı reformları ile başlayan dönemdir. Bu dönemde, İran Devrim'i yüzünü köylere çevirmiş ve uzakta olan, eğitim öğretimden mahrum yerlerde eğitim düzeyini arttırmak için çaba gösterilmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da yalnızca son üç yılda köylerdeki öğrenci sayısı %83'ten fazla artmıştır. Bu ilerleme sadece köy merkezlerine münhasır değil, bununla beraber ilkokullar, liseler, teknik ve uzmanlık okulları, üniversitelerde bütün ülkede düzenli olarak artış sağlamıştır. Elimizde olan son verilere göre son dört yıllık zamanda ilkokullarda %48, ortaokullarda %51, teknik ve uzmanlık okullarında %65, yüksek okullardaki üniversitelerde %18'lik öğrenci artışı olmuştur. İçinde bulunduğumuz bu yıl tahsil gören öğrenci sayısı üç milyonu geçmiş, bu süre zarfında Bilim Ordusu'nu hesaba katmazsak ilkokul öğretmenlerinin sayısı %27, lise

öğretmenlerinin sayısı % 30 ve yüksek okullardaki hoca sayısı ise %53 artış göstermiştir.”³³²

Muhammed Rıza Şah, ‘Sepahe Daneş’ olarak adlandırılan Bilim Ordusu’nun kuruluş amacının eğitim faaliyetlerini mükemmel bir şekilde yerine getirmek olduğunu, İran Devrimi (Beyaz Devrim) yüzünü, Bilim Ordusu’ndan başka hiçbir şeyin daha iyi göstermediğini ve İnkılâbın(Beyaz Devrim’in), İran halkına en büyük armağanının şüphesiz okuma yazma bilmeyenler için verilen mücadele olduğunu belirtmektedir.³³³ İran’ın en ücra köşelerine bile okuma yazma bilmeyenlere, okuma yazma öğretmek için gönderilen tahsilli insanlar, gittikleri yerlerde zor şartlar altında çalışmışlar, sadece eğitim ile ilgili değil o yerlerde var olan aksaklıkların giderilmesi için de çok fazla gayret göstermişlerdir.

Muhammed Rıza Şah, diploma sahibi İranlı gençlerin hizmet sürelerinin bir kısmını ilkokula gidemeyip okuma yazma bilmeyenlere ders vermeleri için ülkenin çeşitli köylerinde eğitim vermeleri gerektiği sonucuna vardığını, İran’ın kadim, kültürel ve manevi tarihine bakarak İran’daki okuma yazma bilmeyenlerin diğer dünya ülkelerine göre insani hukuk açısından farklı bir durumda olmasının kabul edilemeyeceğini, 1963 yılı referandumunun kabul edilmesiyle beraber 4 aylık eğitim sürecine başlayan ilk grup Bilim Ordusu’nu köylere göndermeye başladıklarını belirttikten sonra Bilim Ordusu’nda görev yapacak fertlerin amacını, Eflatun’un ‘Ellerindeki meşaleyi diğerlerine ulaştırsınlar.’ sözünden hareketle açıklamaktadır.³³⁴

Bilim Ordusu’nun işe başlamasından beri geçen beş yılda Bilim Ordusu’nda yaklaşık 32.000 kişi 9 grup olarak faaliyet göstermiş, bunlardan 8.300’den fazla kişi Eğitim Öğretim Bakanlığında istihdam edilmiş ve öğretmen olarak bu köylere veya çeşitli yerlere görev yapmaları için gönderilmişlerdir. Bu sürede yaklaşık 450.000 erkek çocuk, 120.000 kız çocuğu, 240.000 yaşlı erkek ve 11.000 yaşlı kadın bu eğitimciler tarafından gündüz veya akşam sınıflarında, köylerde eğitim görmüş ve okuma yazma

³³² Pehlevi, ‘Engelabe ...’, s. 131-133.

³³³ Pehlevi, ‘Engelabe ...’, s. 126-130.

³³⁴ Pehlevi, ‘Engelabe ...’, s. 127-137.

öğrenmişlerdir. Bilim Ordusu, bu sınırlı süre zarfında sadece eğitim öğretim yapmakla kalmamış aynı zamanda köylerde toplumsal ve kalkınma eksenli çalışmalar da yapmıştır. Gerçekte onlar, köylere sadece İran inkılâbının maddelerinin bir kısmını değil aynı zamanda bütün inkılâbı kendileriyle köylere götürmüşlerdir. Eğitim öğretim Bakanlığının istatistiklerine göre 1967 yılının ortalarına kadar bu Bilim Ordusu köylülerin de yardımıyla 10.000'den fazla ilkokul yapmış ve 6.000'den fazla okulu da onarmıştır. Yaklaşık 7.000 mescit onarılmış, 900 yeni mescit ve 4.600 hamam, 55.000 km'den fazla ek yol, 20.000'den fazla geçit yapılmış veya onarılmış, yaklaşık 8.000 su yolu açılmış, 7.000'den fazla alan çiftçilik için hazır hale getirilmiş, 1,5 milyon fidan ekilmiş, 7.500 ev ve okul meclisi oluşturulmuş ve kendi köylerinde 3.000'den fazla posta kutusu yapılmıştır. Adalet Evleri'nin oluşturulmasından sonra bunların bütün sorumluluğu Bilim Ordusu'na verilmiştir. Sadece 1966-1967 yılında normal ve Bilim Ordusu'na bağlı köy ilkokullarında yaklaşık 1.320.000 öğrenci öğrenim görmekteydi. Bilim Ordusu eğitime başlamadan önce bu sayı köylerde 675.000 idi, bu da 645.000 yeni öğrencinin bu sürede Bilim Ordusu tarafından eğitildiğini göstermiştir. Bu istatistiklere göre köylerde öncelikle kız öğrenciler ilk defa eğitime başlamıştı. Bilim Ordusu kurulmadan önce şehirlerde, her 1.000 erkek öğrenciye karşılık 438 kız öğrenci eğitim görmekteydi. Köylerde ise her 1.000 erkek öğrenciye karşılık 225 kız öğrenci ilkokula gitmekteydi. Yani kız öğrencilerin yaklaşık %77'si anne ve babaların cehaleti ve çeşitli sebeplerle eğitimden mahrum idiler. Bilim Ordusu'nun işe başlamasından sonra şehirlerde okul okuyan kız öğrenci sayısı %8, köylerde %26 artış göstermişti. Böyle bir ilkokul eğitiminin artışı İran tarihinde benzersizdi.³³⁵

Naser Kırgezlo'ya göre 1956 yılında toplumun %85'i okuma yazma bilmemektedir. 1956 yılında İran'da kadınların yalnızca %7,3'ü okuma yazma biliyorken bu oran 1966'da %17,9'a ve 1976'da %35,5'e yükselmişti. 1956-76 yılları arasında kadınların okuma yazma oranı %28,2 artış göstermişti.³³⁶

³³⁵ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 128-130.

³³⁶ Kırgezlo, **a. g. e.**, s. 14-16.

Beyaz Devrim'den itibaren geçen 15 yılda köylerdeki okullarda Bilim Ordusu'nun eğittiği insan sayısı %692 artmış, Bilim Ordusu, köylerde 10.700 yeni okul yapmış ve 7.200 okulu da onarmıştır.³³⁷

Muhammed Rıza Şah, UNESCO'ya üye olan diğer ülkelerin Eğitim Öğretim Bakanlıklarına, İran'da Bilim Ordusu'nun eğitim öğretim ile ilgili 2 yıllık tecrübesinden faydalanmaları ve Tahran'da bir toplantı düzenlenmesi için mesaj gönderdiğini, bu davetin UNESCO'ya üye ülkeler tarafından samimi ve sıcak bir şekilde karşılandığını ve kabul edildiğini belirtmektedir. Yine 1966 yılında okuma yazma bilmeyenler ile ilgili mücadele amacıyla ilk defa bir toplantının Tahran'da düzenlendiğini, İran'ın cehaletle mücadelede yaptıklarıyla öncü bir ülke olduğunu ve iftihar edilecek bir duruma geldiğini, cehalet ile mücadele için, içinde bulunulan yılın güvenlik ile ilgili 700 bin dolarlık bütçesini Mecliste onaylanır onaylanmaz okuma yazma öğrenimi için aktarılacağını ve aktarılan bu paranın UNESCO'nun inisiyatifine verileceğini söylediklerini, 1967 yılında Paris'teki 14. UNESCO toplantısında bu parayı takdim ettiklerini, İran Devrimi'nin 6. maddesi olan Bilim Ordusu'nun kurulmasıyla bu girişimin İran sınırlarını aştığını ve kısa sürede cehaletle mücadelede uluslararası bir duruma geldiğini vurgulamaktadır.³³⁸

2.4.2. Sağlık Teşkilatının Kurulması

Muhammed Rıza Şah, 1943 yılında toplumsal, ekonomik ve siyasi hedefler arasında saydığı beş temelden biri olan 'herkes için sağlık' düşüncesini gerçekleştirmek için İran'ın en uzak bölgelerini de içine alacak şekilde sağlık hizmetlerini bütün halka ulaştırmak amacıyla Sağlık Ordusu'nu kurmuştur.

Sağlık Ordusu, kurulduktan sonra gördükleri eğitim ile öğrendikleri doktorluk tecrübelerini ilk olarak ülkenin uzak yerlerinde sağlık ile ilgili ihtiyaçları olan geniş kitlelere ulaştırmaya başlamıştır. Sağlık Ordusu, doktorlar, diş doktorları, eczacılar, mühendisler, hemşireler, lisans, yüksek lisans belgesi olanlar ve dört aylık askerlik süresince uzak köylerde eğitim gören diploması olanlar, bu bölgelerde hastaların tedavisi, hastalıkları önleme, sağlıklı bir ortam oluşturma ve rehberlik yapmak için,

³³⁷ Pehlevi, 'Pasokh ...', s. 101.

³³⁸ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 140-144.

köylerde çalışmalara başlamışlardır. Sağlık Ordusu, ilk olarak Eylül 1964'te hizmete başlamış, ilk üç dönemde 1.100 kişi görevlerini tamamlamış, dördüncü ve beşinci dönemde 1.100'den fazla kişi köylerde çalışmalar yapmış ve altıncı dönem için 1.200 kişinin yıl sonuna kadar köylerde çalışmalara başlayacakları plânlanmıştır. Yaklaşık 500 gezici doktor, diş doktoru, tahlil laboratuvarı, sağlık eğitimcisi, sağlık teknisyeni köylerde hizmet vermekte olup her gezici sağlık grubu, gerekli olan ilaç ve diğer sağlık malzemelerini 15.000 kişilik köylerde kullanmışlardır.³³⁹

Sağlık Ordusu, gezici ve sabit gruplarda, yaklaşık 14 bin köyde yaklaşık 5 milyon kişinin sağlık ihtiyaçlarını gidermiş, bir köyden on iki köye kadar olan kısımda, laboratuvar, diş doktoru, sağlık teknisyeni bulunan sağlık teçhizatlarıyla donatılmış yerlerde ise kalp, kulak, göz, çocuk hastalıkları ile ilgili ameliyatlara yapmıştır. Ayrıca köylerde, 1965 yılında veba aşısı olanların sayısı yaklaşık üç milyon kişiye ulaşmıştır. Sağlık Ordusu, çalıştığı süre içerisinde 17 bin kez sağlık ile ilgili köylülerle konuşma yapmış ve bin beş yüz sağlık ile ilgili film gösterimi yapmıştır. Bu süre zarfında Bilim Ordusu'nda çalışan köylülerin de yardımıyla yaklaşık 4.000 su kuyusu, 1.000'den fazla çeşme, 150'ye yakın tedavi merkezi ya yapılmış ya da tamir edilmiş, yaklaşık 1.000 hamam sağlık şartlarına uygun olarak yapılmış ve 27 köye de su boruları çekilmiştir.³⁴⁰

Sağlık Ordusu'nun kurulmasından itibaren geçen sekiz yılda sağlık hizmeti alan köylülerin sayısı 1 milyondan 8 milyona yükselmiş, 1974 yılında köylerdeki bütün sağlık hizmetlerinin Sağlık Ordusu'na devredilmesi için köy tedavi ve sağlık merkezi ile Sağlık Ordusu Kuruluşu teşkil edilmiştir. 1978 yılında köylerde, 1.422 yüksek sağlık ve tedavi merkezi, 1.240 doktor çalışmaktaydı. Köylerde, sabit ve gezici halde 400 tahlil laboratuvarı bulunmaktaydı. Sağlık Ordusu, yaptığı çalışmalar ile köylülerin modern tıbaa güven duymalarını sağlamış, hastalık tedavisinde bu kuruluşa başvuranların sayısını arttırmıştı. Bundan sonraki sağlık alanındaki program, sağlık ve diğer haberleşme hizmetleri için 30 milyar dolarlık bir uydu ağı kurmaktır.³⁴¹

³³⁹ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 148-150.

³⁴⁰ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 150-152.

³⁴¹ Pehlevi, 'Pasokh ...', s. 103-105

Muhammed Rıza Şah, Sağlık Ordusu'nun yapmış olduğu hizmetlerin önemine “İran Devrimimizin en büyük hediyesi, Sağlık Ordusu'nu İran toplumunun hizmetine vermesidir.” şeklinde vurgu yapmıştır.³⁴²

2.4.3. Eğitim ve İdari Kararlar Alınması

Muhammed Rıza Şah, eğitim politikalarının temel hedefinin; gelecekte İran toplumu için güçlü, bilinçli ve yeterli kabiliyetlere sahip kadın ve erkekler yetiştirerek o dönemin yeni medeniyetinin getirdiği sorunları çözecek kapasiteye sahip olmalarını sağlamak, kadın ve erkekleri vatansever, özgüveni yüksek ve ahlaklı bireyler haline getirmek olduğunu vurgulamaktadır.³⁴³

Devlet idarelerinin insanların hizmetinde olmaları gerektiği, devlet kurumlarında çalışanların insanların sorunlarını hızlı bir şekilde çözmelerinin çok önemli olduğuna sürekli bir şekilde inanılmalıdır. Nüfusun her geçen gün hızlı bir şekilde artması, yine milli ekonominin gelişmesiyle yeni kuruluşların günden güne artarak ortaya çıkması zor da olsa devletin idari kurumlarının ıslah edilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle idari ve eğitim devrimleri birbiriyle zorunlu olarak irtibatlıdır. Eğitim devriminin amacı, eğitim ile ilgili bütün yerlerde ve her boyutta İran insanının belli bir bakışa sahip olmasını, gerekli tedbirleri almasını ve bu sayede ülkedeki idari işlerin güzel bir şekilde yerine getirilmesine sebep olmasıdır.³⁴⁴

Muhammed Rıza Şah, Bilim, Sağlık, İmar ve Kalkınma Ordularının kuruluş amaçlarından birinin köylerde ağır şekilde yürüyen idari işlerin hızlandırılması olduğunu, eğitim devrimi ile bütün İranlıların bilinçli, bilgili ve kendi işlerini kendileri yapacak seviyeye gelmelerinin önemini vurgulamaktadır. İdari devrimleri gerçekleştirmek için merkezi bir şura oluşturulmuş, bu şuradakiler, bütün devlet kuruluşlarında gerekli idari değişiklikleri ve düzeltmeleri yapmak için görevlendirilmiştir.³⁴⁵

³⁴² Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 153.

³⁴³ Pehlevi, 'Pasokh ...', s. 129.

³⁴⁴ Pehlevi, 'Pasokh ...', s. 142-143.

³⁴⁵ Pehlevi, 'Pasokh ...', s. 143.

2.4.4. Parasız ve Zorunlu Eğitim

Beyaz Devrim'in 15. maddesi olan parasız ve zorunlu eğitim ile 7.400.000 kişi parasız eğitim görmüş, bu öğrencilerin ayrıca 6.000.000'u ücretsiz beslenmeden de faydalanmıştır. Üniversite öğrencilerinin çoğuna ayrıca devlet tarafından eğitim bursu da verilmiştir.³⁴⁶ Bu maddeye göre her kim üniversiteyi zamanında bitirirse kendi alanında istihdam edilecektir. Bu maddenin temeli ve felsefesi, her İranlı gencin eşit şartlarda en üst derecelere yükselmesini sağlamaktır. Yani ailelerin kökenlerinin veya servetlerinin öğrencilerin başarılarında hiçbir etkisinin olmamasıdır. Bu kanunun uygulanması ile beraber eğitim gören öğrenci sayısı 7.400.000 kişiye ulaşmıştır.³⁴⁷

2.4.5. Okul Öğrencileri ve Bebekler İçin Ücretsiz Beslenme

Beyaz Devrim'in 16. Maddesi olan Okul Öğrencileri ve Bebekler için Ücretsiz Beslenme ile günlük bir öğün, sabah vaktinde ve ders saatlerinde süt, bisküvi ve kalorisi iyi hesaplanmış meyve verilerek 6 milyondan fazla öğrencinin bu uygulamadan faydalanması sağlanmıştır. Bebekler ve anneleri de beslenme programından ücretsiz olarak yararlanmaktaydı. Bu uygulamadan önce de eğitim görenlere kazalara karşı sigorta, doktor muayene hizmeti, bulaşıcı hastalığı olanların sigortalanması, hasta olanlara ilaç desteği gibi değişik hizmetler verilmekteydi.³⁴⁸

2.5. SİYASAL ALANDA YAPILAN REFORMLAR

2.5.1. Kadınları İçine Alan Seçim Düzenlemesi

Beyaz Devrim ile yapılan reformların en önemlilerinden biri toprak reformu ise bir diğeri de kadınlarla ilgili yapılan seçim düzenlemesidir. Bu madde ile İran toplumunda sosyal ve siyasal olarak çok da iyi bir durumda olmayan kadınların konumu bir nebze de olsa düzeltilmeye çalışılmıştır.

Şah'a göre Beyaz Devrim'den önceki seçim kanunu, İran'da çile çeken toplumsal tabakaların menfaatine olan bir kanun değildi ve ıslah edilmesi gerekiyordu.³⁴⁹ 54 yıllık Pehlevi iktidarı boyunca-1925-1941 Rıza Şah ve 1941-1979 Muhammed Rıza Şah-

³⁴⁶ Pehlevi, 'Pasokh ...', s. 137-138.

³⁴⁷ Pehlevi, 'Be Suy-e...', s. 133-134.

³⁴⁸ Pehlevi, 'Be Suy-e...', s. 134.

³⁴⁹ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 105-106.

İran’da kadınların statülerini etkileyen üç önemli gelişme olmuştur: Birincisi, 1935 yılında Rıza Şah’ın çador denilen örtünün giyilmesini yasaklaması, ikincisi, 1963 yılında Muhammed Rıza Şah tarafından İranlı kadınlara oy kullanma ve kamusal alanda çalışma hakkı verilmesi ve üçüncü olarak da 1967 yılında çıkarılan Aile Koruma Kanunu ile erkeklerin birden çok evlilik yapmalarının sonlandırılmasıdır.³⁵⁰

İran basını, kadınların eşit siyasi haklar için mücadele etmeyi amaçladıklarını ve kabinenin oy hakkını onlara genişletmeye karar verdiğini bildirmiştir. 17 Şubat 1963'te Humeyni ve sekiz üst düzey din adamı, hükûmetin kararına karşı bir bildiri yayınlamış, bu bildiride, kadınlara oy kullanma hakkının verilmesinin insanları meşgul etmenin bir yolu olduğunu ve bunun ancak “talihsizlik, sapıklık/yolsuzluk ve fuhuş/kötülük” (bad bakhti ve fesad ve fahsha) ile sonuçlanacağını öne sürmüşlerdir. İslam'ın, kadınların "iffet ve faziletini" (effat ve takva) tehlikeye atan bu tür bir girişime karşı olduğu sonucuna varmışlardır. Onlara göre hükûmet politikaları Şeriat'a ve Anayasa'ya aykırıydı. Din adamları, kadınların oy kullanma hakkının yasadışı olduğuna karar vermişlerdir. Yayımlanan bildiri şu şekilde sonuçlanmıştır: "İnşallah Allah hükûmetlerimizi gaflet uykusundan uyandırır ve onları Müslümanlara ve İslam ülkesine acımaya yönlendirir." ³⁵¹

27 Şubat 1963'teki bir konuşmada Şah, kadınların gelecekteki seçimlere katılacağını duyurarak “Toplumsal rezaletin bu son kalıntısını da ortadan kaldırarak, sınıf ayrımcılığına son verdik” demiştir. Aynı günün ilerleyen saatlerinde, yaklaşık on beş bin kadın Şah'a teşekkür etmek için Mermer Saray'da toplanmış, 2 Mart 1963'te hükûmet, kadınların Meclis ve Senato seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkına sahip olduğuna karar vermiştir. Kadınların oy hakkı konusundaki hararetli tartışmalar sırasında Humeyni, Şah'ı kişisel olarak hedef almış, 13 Mart 1963 Çarşamba günü rejime karşı iki bildiri yayınlayarak eleştiri dozunu arttırmıştır. Ayetullah Humeyni, bu

³⁵⁰ Gholam Reza Vatandoust, "The Status of Iranian Women During the Pahlavi Regime", https://www.academia.edu/7846942/Status_of_Iranian_Women_during_the_Pahlavi_Regime_by_Dr_Gholamreza_Vatandoust, s. 107, (Erişim Tarihi: 20. 04. 2022).

³⁵¹ Rahnama, 'The Rise...', s. 595.

bildirilerde, hükümetin kadınları askere alma niyetini kınamış ve bunu “ıffetli Müslüman kadınları genelevlere göndermek” olarak nitelendirmiştir.³⁵²

Referandumdan yaklaşık 10 gün sonra 6 Şubat 1963'te Etteaat Gazetesi'nde yer alan haberde, İran Kadınlar Topluluğu, Bakan Timsar Sepehbed'e bir mektup yazarak Seçim Yasası'na göre kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını istemişlerdir. Üyelerini farklı kadın topluluklarına bağlı olan ve olmayan kadınlardan oluşan Yeni Yol Topluluğu, Tarım Bakanı Ersancani'ye tek gelir kaynakları küçük mülkleri olan kadınlar için yeni gelir kaynakları bulunmasını, eşleri ölen kadınların mirasla ilgili sorunlarının çözülmesi ile ilgili adımlar atılması gerektiğini iletmışlerdir.³⁵³

1963 yılındaki reformlardan sonra kadınlar birçok alanda çalışmaya başlamışlardır. Örneğin bir kadın, sivil alanda iş bulabiliyor, hükümette bakan olabiliyor ve polis teşkilatında görev yapabiliyordu. Yine kadınlar, özel sektörde ve fabrikalarda işçi, büro çalışanı ve sekreter olarak iş bulabiliyordu. Kadınların, ortaöğretim ve yükseköğretime katılımı ve yurtdışında okuma imkanları artmış, eğitim düzeyleri arttıkça da köylerini ve küçük kasabalarını bırakarak daha büyük şehirlere göç etmişlerdir. Geleneksel olarak reddedildikleri, ev dışındaki yerlerde özgürce güzel bir yaşam sürmeye başlamışlardır.³⁵⁴ Bu dönemde kadınların evlenme yaşı, 15'e çıkarılmış, peçe takmak tamamen yasaklanmamışsa da devlet kurumlarına peçeyle girilmesine olumsuz bakılmıştır. Yine bazı kuruluşlar, kadınları doğum kontrolü konusunda bilinçlendirmek için çalışmalara başlamışlardır.³⁵⁵

1967 yılında çıkarılan Aile Koruma Kanunu kadınlara, çocuklarının velayeti, evlenme ve kocasından boşanma gibi konularda önemli yenilikler getirmiştir.³⁵⁶ Buna göre çok eşlilik iki eşle sınırlı hale getirilmiş, erkek ancak eşi kısır ya da hasta olursa ve eşinin rızası ile ikinci evliliğini yapabilecekti. Koca, karısından istediği zaman keyfi

³⁵² Rahnema, 'The Rise...', s. 596.

³⁵³ Ettelaat Gazetesi, 06 Şubat 1963, s. 1-7.

³⁵⁴ Seyede Nasrat Shojaei, "Women in Politics: A Case Study of Iran", **Journal of Politics and Law**, Vol 3, No 2, 2010, s. 260.

³⁵⁵ Abrahamian, 'Modern ...', s. 178.

³⁵⁶ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 229.

olarak boşanamayacak, ancak mahkeme kararıyla boşanabilecek ve çocukların velayeti konusunda nihai kararı mahkeme verecekti.³⁵⁷

Yapılan kanuni düzenlemeler, üst tabakada bulunan bazı kadınların sosyal ve siyasal konumlarını arttırmalarına neden olmuş fakat kadınların karar alma mekanizmalarına geniş çapta katılımını sağlayamamıştır.³⁵⁸ Seküler eleştiriler, yapılan reformların kadınların sosyal, siyasal ve yasal haklarını, üst sınıfa mensup çok az kadın dışında sınırlandırdığını, İslamcı eleştiriler ise Pehlevi rejiminin ahlaki yozlaşmaya sebep olduğunu ve sömürgeci güçlerin İran'ı sömürmek istemesinden sorumlu tutulması gerektiğini vurgularlar.³⁵⁹ İranlı kadınların büyük bir kısmı, dini ve geleneksel bir yaklaşıma sahip olduklarından dolayı çoğu bu kanunlardan etkilenmemiş ve kadınların çok az bir kısmı bu dönemde yapılan seçimlere katılmışlardır.³⁶⁰ Beyaz Devrim ile yapılan reformlar, kadınlara birçok hak getirmesine rağmen miras hakkı ve Pasaport Yasası ile ilgili herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Pasaport Yasası, kadının ülkeden ayrılması için kocası tarafından noter onaylı bir belge verilmesi zorunluluğunu içeriyordu.³⁶¹

2.5.2. Yerel Adalet Mahkemelerinin Kurulması

Beyaz Devrim ile yapılan reformların en önemlilerinden biri de Adalet Evleri ve Hakemlik Şuralarının kurulmasıdır. Bu reformla amaçlanan şey, merkezden uzak yerlerde yaşayan insanların hem zaman hem de ekonomik açıdan yaşadıkları zorlukları azaltmaktır. Şehirlerden uzak köylerde yaşayan insanlar, yaşadıkları herhangi bir sorun ile ilgili şehirlerdeki mahkemelere başvurmaktaydılar. Köylerde, Adalet Evleri kurularak şehirlerdeki mahkemelerin dava yüklerinin azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu reformla, İran'ın yeni adalet anlayışı insanlara gösterilmek istenmişti.

Adalet Evleri, köylüler arasında meydana gelebilecek sorunlar, anlaşmazlıklar ve davaları çözmek için yerel kamu mahkemeleri olarak nitelendirilebilir. Bu evlerin

³⁵⁷ İvanov, **a. g. e.**, s. 468.

³⁵⁸ Shojaei, **a. g. m.**, s. 260.

³⁵⁹ Afsaneh Najmabadi, "Hazards of Modernity and Morality: Women, State and Ideology in Contemporary Iran", **Women, Islam and State**, Temple University Press, 1991, s. 49-50.

³⁶⁰ Çevik, **a. g. m.**, s. 63.

³⁶¹ Çevik, **a. g. m.**, s. 65.

kurulması, 1963'te yasa ile kabul edilse de 1965 yılının bahar aylarında gerçekleşmeye başladı. Buna göre Adalet Evleri, üç asil, iki yedek üyeden oluşacak, bölge halkı tarafından üç yıl süreyle, o bölgenin etkili ve saygın kişileri arasından seçilecekti. Seçilecek üyeler, 25 yaş üstü, halkın güvendiği, dindar ve halkın iyi biri olarak tanıdığı evli kişiler olması lazımdı. Adalet Evleri üyelerini seçecek kişilerin, o köyde yaşamını sürdürmesi, herhangi bir yargılama geçirmemiş olması, toplum tarafından iyi biri olarak bilinmesi ve 20 yaş üstü İran vatandaşı olması gerekiyordu. Seçimler, ilçe hâkimi tarafından görevlendirilen toplumda etkili olan iki kişi ile beraber ilçe başkanı tarafından yürütülecekti.³⁶²

Muhammed Rıza Şah, 'Beyaz Devrim' adlı kitabında Adalet Evleri ve Hakemlik Şuraları ile ilgili çok geniş açıklamalar yaparak şunları söylemektedir:

'1963 yılından önce adliyelerdeki davalarda kararları mahkemeler veriyordu. Fakat haklı olan ne kadar hakkını alabiliyordu? Mesela toprak ağası, bir konuda emri altındakilerin bilgisizliği ve cehaletine karşı kendi menfaatlerini düşünürse adaletin gerçekten yerine getirildiğini söyleyebilir miyiz? Eski Ağa hizmetçi sistemi adaletsiz bir yapı değil miydi? Köylerde, şehirlerde, ağalar, zenginler, fakirler, cahiller, okumuşlar arasında adaletsizliği ortadan kaldırmak için sadece kâğıt üzerinde değil, gerçekte herkes eşit olmalıdır. Bir köylünün mesela yaşadığı bir sorun ile ilgili mahkeme için şehre gidip gelmesi, masraf etmesi, günlük yapacağı işlerden uzak kalması onun için sıkıntılı bir hal oluşturunuyordu. Böyle bir sorunu çözmek için köydeki yaşlı birisi konuyu çok iyi bir şekilde anlayabilir ve muhtarla birlikte iki kişi aralarındaki sorunu konuşarak ve anlaşarak çözebilirlerdi. Bu şekilde sorunların, köylüler içinden seçilenler tarafından çözülmesinin, köylüler açısından daha uygun olacağını düşündük. Çünkü köylü, zamanını ve parasını boşa harcamayacak, bütün gücünü kendi köyündeki işlere verecek, ülkedeki yargı işleri hafifleyecekti. Bu söylenenleri yerine getirmek için Adalet Evleri kuruldu. Bu şekilde köylerde, daha sağlıklı, daha basit olarak insanlar arasında sorunlar, çok vakit almadan ve daha az masrafla çözülmeye başladı. Bu önemli işi yapmak için 1965 yılında İran devriminin dokuzuncu maddesi olarak Adalet Evleri'ni ilan ettim. Bu işin, İran yargı tarihinde

³⁶² İvanov, a. g. e., s. 454.

bir benzeri yoktu ve geçmiş toplumsal yapıda böyle bir şeyi gerçekleştirmek mümkün değildi. Çünkü geçmiş feodal sistemde, arazilerin bir sahibi vardı ve çiftçi, yalnızca bunlara sahip olanın yanında çalışan bir işçiydi. Böyle bir sistem, toplumsal ve üretimsel ilişkileri sekteye uğratiyordu. Adalet Evleri ile yapılan hakemlik, ağa ile köylü arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırmış ve özgürlük ile eşitliğin olduğu yeni bir sistem getirmiştir. Köylerdeki bu yeni hakemlik sistemi, çok fazla göze çarpmakta ve gerçek demokrasiyi ifade etmektedir. Ahali arasındaki sorun ve ihtilafları çözmeye çalışan Adalet Evleri'nin birkaç farklı özelliği vardır. Adalet Evleri'nde hüküm verenler, devlet tarafından değil kendilerine oy verenler tarafından seçilecektir. Diğer açıdan Adalet Evleri'ne başvuru ücretsizdir ve herhangi bir harç ücreti alınmayacaktır. Adalet Evleri heyeti, kendilerine gelen ihtilaflarda tarafları dinleyip, âdil ve sulh olacak şekilde karar vereceklerdir.

Adalet Evleri, gerçekte bir köyün adli mahkemeleridir. Bu mahkeme, üç yıllığına seçilen beş güvenilir kişiden oluşuyordu. Adalet Evleri'nde Bilim Ordusu çalışanları da görev alıyordu. Şikayetçi şikayetini önce Bilim Ordusu çalışanına şifahen ya da yazılı olarak iletiyor, dosya şikâyet konusu ile ilgili alınan ifadelerle düzenlenip Adalet Evleri'ne gönderiliyordu. İlk Adalet Evleri, Aralık 1963'te İsfahan'ın Mahyar köyünde kuruldu ve bu tarihten sonra bütün şehirlerde diğer Adalet Evleri kurulmaya devam etti. Adalet Bakanlığı verilerine göre bugüne kadar 800'den fazla Adalet Evi İran'ın çeşitli köylerinde kuruldu. Adalet Evleri, ülkedeki yargı işlerini hafifletmiş, istatistiklere göre 1965 yılında 261 Adalet Evi'nde yaklaşık 18 bin dava incelenmiş, yalnızca 1966 yılının ilk beş ayında görülen dava sayısı yaklaşık 12 bin olmuştur.

Köylerde kurulan Adalet Evleri'nden ilham alınarak şehirlerde de Hakemlik Şuraları oluşturuldu. Bu Şuralar, Adalet Evleri'nin köylerde yaptıklarına benzer olarak çalışacak ve yargıdaki işleri hafifletecekti. Haziran 1966'da Hakemlik Şurası, her şehirde, o mahallenin güvenilir beş üyesinden teşkil edilerek kuruldu. Bu üyeler, üç yıllığına o yerin sakinleri tarafından seçilecek ve Adalet Bakanlığı tarafından atanacak bir müşavir, bu şuraya katılacak, hüküm vermede üyelere yardımcı olacak ancak karar verme yetkisi Şura üyelerinde olacaktı. Şuraya dava için başvuru ücretsiz olacak ve masraflar hiçbir şekilde iki tarafa da ödetilmeyecekti. Bu şuraların asıl görevi, davalar resmi mahkemelere intikal etmeden önce taraflar arasında var olan sorunları çözmektir. Eğer burada sorun çözülmezse o zaman resmi mahkemelere başvuru yapılacaktı. Şehirlerdeki

*Hakemlik Şurası ve köylerdeki Adalet Evleri, mahkemelerin iş yükünü hafifletmek ve küçük ihtilafları çözmek hususunda büyük bir iş ortaya koymuştur.*³⁶³

³⁶³ Pehlevi, 'Engelabe ...', s. 164-172.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYAZ DEVRİM'İN ETKİLERİ

Beyaz Devrim'in uygulandığı yaklaşık 15 yıllık süreç içerisinde ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan çok farklı sonuçlar elde edilmiştir. 1979 İran İslam Devrimi öncesindeki süreç ve Devrim'in dinamikleri, yapılan bu reformların etkileri ile değerlendirilerek düşünülmelidir. Çünkü yapılan bu reformlar, kadim bir tarihe sahip olan İran'ın sosyal-ekonomik ve siyasal dokusunda önemli değişimler meydana getirmiştir. Bu bölümde İran toplumunda büyük değişimlere neden olan Beyaz Devrim ile yapılan reformların etkileri ele alınacaktır.

3.1. BEYAZ DEVRİM'İN EKONOMİK ETKİLERİ

Beyaz Devrim ile ekonomik alanda yapılan en önemli reformlardan biri toprak reformudur. Bu reform hem İran'daki toprak sahibi-ortakçı ilişkisini hem de ulemanın elinde var olan ve uzun yıllardır ulema için büyük bir gelir kaynağı olan vakıf arazilerinin devlet tarafından alınarak topraksız köylülere satılması sonucunu doğurmuştur.

Toprak reformunun en önemli ekonomik sonuçlarından biri, tarımsal arazilerin küçük parçalara ayrılması ve paylaştırılması, toprak sahibi- toprağı işleyen ilişkisinin bozulmasıyla tarımsal üretimin azalması, daha üst tabakada ise tarımsal üretim rolünün milli ekonomi üzerindeki etkisinin azalması olarak vurgulanabilir.³⁶⁴

Toprak reformunun uygulanması ile beraber büyük ve küçük toprak sahipleri arasında arazilerin büyüklüğü ve su kaynaklarına ulaşmak gibi birçok farklılık meydana gelmiş ve bu da ekonomik hayatı önemli ölçüde etkilemiştir. Devlet tarafından desteklenen büyük toprak sahipleri, topraklarının ekilip biçilmesi için genelde devlet tarafından verilen uzun süreli ve düşük faizli krediler alabiliyorken, küçük topraklara sahip olanlar ise Köy Kooperatif Birlikleri tarafından verilen kısa vadeli, yüksek faiz oranlı ve düşük miktarlardaki kredilerle tarım yapmak için gerekli ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaktaydılar. Bundan dolayı küçük toprak sahipleri, tefecilerden yüksek oranda faiz almak zorunda kalmışlardır. Büyük toprak sahipleri, modern

³⁶⁴ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 75.

araçlarla, küçük toprak sahipleri ise geleneksel yöntemlerle ve insan gücü ile tarım yapmaktaydılar. Petrol fiyatlarının ani yükselişi ve köylerden şehirlere büyük göçler olması nedeniyle tarımsal alanlarda çalışacak insan sayısında büyük bir azalma olmuş, bu da tarımsal üretimde büyük bir azalmaya sebep olmuştur.³⁶⁵

Toprak reformunun köylülere bir özsaygı, hak, aidiyet ve haysiyet duygusu verdiği gerçeği yadsınamaz. Ayrıca, toprak reformundan yararlanamayan köylüler arasında da beklentileri artmış, toprak sahibi olma ihtimali Şah'a sadakat oluşturmuştur. Toprak alan köylülerin hayalleri ve atalarının hayali Şah tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğal olarak, toprak reformu ile ilgili tüm siyasi kazanç Şah'a tahakkuk etmiş ve ona geleneksel destek direklerinden farklı olarak önemli bir sosyal taban sağlamıştır.³⁶⁶

İran'da 1964 ile 1979 yılları arasında köylerden şehirlere yapılan göçlerin üç sebebi vardı: Toprak reformu, petrol gelirlerinin yükselmesi ve ekonomik büyüme, gelişme ve kalkınma programlarının tam uygulanamaması.³⁶⁷

Toprak reformunun amaçlarından biri köylerden şehirlere olan göçü önlemektir. Köylüler, ya toprak sahiplerinin zulmünden, ya fakirlikten ya da işsizlikten şehirlere göç etmekteydiler. Toprak reformu, köylerden şehirlere olan bu göçleri önleyememekle kalmamış aksine var olan göçleri daha da arttırmıştır. Toprak gelirlerinin düşük olması nedeniyle köylüler, kooperatiflerden ve bankalardan aldıkları kredileri ödeyemediklerinden dolayı ellerindeki toprakları da kaybetmekteydiler. Köylülerin yaklaşık %45'i aldıkları kredileri kendi günlük ihtiyaçları için kullanmaktaydılar.³⁶⁸

Toprak reformunun uygulanmasından sonra köylüler, köylerini, arazilerini ve ekili alanlarını terk edip şehirlere göç etmişler, inşaatlarda ve üretim dışındaki işlerde çalışmaya başlamışlar ve artık üreten değil ithal ürünler tüketen, yeni tüketici bir grup oluşturmuşlardır.³⁶⁹

³⁶⁵ Muhammed Taki Emami Khoyi ve Nergez Zeyayi, "Eslahate Erzi ve Tesirate Egtesadiye An Bercamee Keşaverzi İran", **Meskuye Daneşgahe Azad Rey**, Payiz 1385, Şomare 4, s. 15.

³⁶⁶ Rahnema, 'The Rise...', s. 479-480.

³⁶⁷ Hoseyn Abadyan, "Eslahate Erzi ve Tebate Ectemai Mohaceret Rustayiyen Be Şehre Tehran", **Tehkikate Tarikhe Ectemai**, Sale Heştom, Şomareye Dovvom, Payiz ve Zemestan 1397, s. 6.

³⁶⁸ Khoyi ve Zeyayi, **a. g. m.**, s. 18-19.

³⁶⁹ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 75.

1972 yılından 1973 yılına kadar olan süreçte köylerden şehirlere göç edenlerin sayısı 4.277.000 kişi idi. 1957-67 yılları arasında bu oran yalnızca 2.000.000 idi. Tahran bu göçlerde ilk sırayı almaktaydı.³⁷⁰

Bazı araştırmacılar, toprak reformunun köylüleri önceki durumlarına göre daha fazla fakirleştirdiğini, bundan dolayı şehirlere büyük göçler meydana geldiğini ve bunun da 1979 Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli bir unsur olduğuna inanmaktadırlar.³⁷¹

Toprak reformunun ekonomik yönden bir diğer zararı, özellikle toprak reformu ile tarımsal anlamda istenilen farklı sonuçların elde edilememesi ve bölgesel, toplumsal, kültürel ve hukuk düzeni açısından dikkate değer bir ilerleme sağlanamamasıydı. Diğer yönden Şah'ın, toprak reformuyla uyguladığı diğer beş madde de toprak reformunun olumsuz etkisini iki katına çıkarmaktaydı.³⁷²

Toprak reformunun uygulanmasından 1972 yılına kadar geçen sürede köyde yaşayan ailelerin yaklaşık %33'ü toprak sahibi olmuş, köylerde bundan önce ailelerin %25'i küçük toprak sahipleri iken toprak reformundan sonra köylerde toprak sahibi olan aileler, %85 oranında küçük toprak sahibi aile haline gelmişlerdir. Buna rağmen yaklaşık 9 milyon hektar yani %40'lık topraklar halen büyük toprak sahiplerinin tasarrufunda idi.³⁷³ Bir başka çalışmada ise 1960 ve 1970'li yıllarda sahip olunan topraklar şu şekilde açıklanmıştır: Hiç toprağı olmayan veya az toprağına sahip olanlar 1961'de %55 iken 1975'te %52,4 olmuş, 2 ile 5 hektar araziye sahip olanlar 1961'de %20,8 iken 1975'te %18,1'e düşmüş, 5 ile 10 hektar araziye sahip olanlar 1961'de %10,5 iken 1975'te %14,3'e yükselmiş, 10 ile 15 hektar araziye sahip olanlar 1961'de %13,2 iken 1975'te %14,3'e yükselmiş ve 50 ile üzeri hektar araziye sahip olanlar 1961'de %0,5 iken 1975'te %0,9 olmuştur.³⁷⁴

³⁷⁰ Khoyi ve Zeyayi, s. 22-23.

³⁷¹ Abadyan, **a. g. m.**, s. 6.

³⁷² Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 75.

³⁷³ Gulam Reza Kharkuhi, "Engelabe Sefid ve Ğarete Erazi Golistan", **Fesnameye 15 Khordad**, Doreye Sevvom, Sale Pencom, Şomare 18, Zemestan 1387, s. 89.

³⁷⁴ Atefeh Foroughi, Hossein Masoudnia, vd., "Berresi Peyamedhaye Eslahate Erzi Der İran Ber Zendegiye Keşaverzan Der Romanhayе Seyasi ve Ectemai Dehehayе 1340 ve 1350 Şemsi", **Tarikhe İran**, Dore 11, Şomare 2, Payiz ve Zemestan 1397, s.126.

Devlet, toprak reformu ile birlikte köylülerin %93'ünün toprak sahibi olmasını büyük bir başarı olarak ortaya koyarken, bu reformlara muhalif olanlar, köylülerin elde ettikleri topraklara bakarak bunun doğru olmadığını ve 700.000 kişinin 2 ile 5 hektar arası, 1.000.000 kişinin 2 hektardan az, 700.000 ile 1.400.000 arası kişinin hiçbir toprağa sahip olmadığını belirttikten sonra köyde yaşayan bir ailenin günlük ihtiyaçlarını temin etmek için en az 7 hektar araziye sahip olması gerektiğini, köylülerin çoğunun bundan yoksun olduğunu, toprağı ekmek, biçmek ve hasadı toplamak için yeterli ekonomik güce sahip olmadıklarından daha da fakirleştiklerini belirtmektedirler. Toprağı ekip biçmek için gerekli olan sermaye önceleri, toprak sahipleri tarafından toprağı işletenlere verilmekteydi.³⁷⁵

Toprak reformunun ikinci ve üçüncü merhalelerinin uygulandığı Gülistan vilayetinde 1963'ten 1972 yılına kadar olan süreçte yalnızca 345 köyde 228,462 hektar tarım arazisi 1868 çiftçi arasında paylaştırılmıştır. Köylülerden bir grup, yarım hektar araziye dahi sahip olamamışlar, büyük ve küçük toprak sahiplerine bağımlı olarak yaşamaya devam etmişlerdir.³⁷⁶

1960 yılından 1970'li yıllara gelindiğinde bu yıllarla ilgili yapılan tarım ölçümlerine göre geçen yaklaşık on yılda büyük toprak sahiplerinin her çiftlik için 50 hektar veya daha fazla ekilebilir araziye sahip oldukları çiftlik sayısı yaklaşık iki katına yani 12.400'den 23.000'e, toplam sahip oldukları ekilebilir topraklar da 1.554.700 hektardan 3.238.000 hektara çıkmıştır. Toprak reformu, çok fazla kâr getirmeyen küçük tarım topraklarının oranını %39'dan yaklaşık olarak %48'e, büyük çiftliklerin oranını ise %0,7'den %1'e çıkarmıştır. Bu da toprak reformuyla büyük çiftliklerin ekilebilir arazilerdeki oranını, İran'daki toplam ekilebilir toprakların %13,7'sinden %20'sine yükseltmiştir.³⁷⁷ Bu da bize İran'da tarımsal üretimde varlıklı kesimin payının toprak reformunun uygulanması sonucunda bile kayda değer bir oranda olduğunu göstermektedir.

³⁷⁵ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 75-76.

³⁷⁶ Kharkuhi, **a. g. m.**, s. 89.

³⁷⁷ İvanov, **a. g. e.**, s. 451.

Toprak reformu ile yalnızca köylüler geçim sıkıntısı çekmemiş ayrıca tarım ekonomisi de ciddi şekilde zarar görmüştür. Foran'a göre İran'da üretimde tarımın payı 1940'lı yıllarda %50'den 1959'da %33'e, 1969 yılında ise %23'ten 1977-78'de %9,2'ye düşmüştür. Buğday, arpa, pirinç, tütün, pamuk ve diğer önemli ihraç ürünlerinin üretiminde bu dönemde büyük bir azalış meydana gelmiştir. Yıllık tarımsal büyüme oranı %2-3 iken yıllık tüketim oranındaki artış %12'ye ulaşmıştı ve gerçekte ülke buğday, arpa, pirinç, et ve süt ürünleri üretiminde büyük bir düşüşle karşı karşıya kalmıştır. Tarımsal ürünlerin ithalatı 1963 yılında 100 milyon dolar iken 1972 yılında bu oran 211 milyon dolara, 1975'te 1-1,5 milyar dolara, 1977'de 2,6 milyar dolara ulaşmış yani İran'ın gıda ihtiyacının %14'ü ülke dışından ithal edilmiştir.³⁷⁸

Toprak reformunun uygulanması tarımsal üretim ve verimlilik açısından çok da önemli sonuçlar meydana getirmemiştir. Dünya Gıda ve Tarım Örgütü istatistiklerine göre İran, buğday üretimindeki verimlilik açısından diğer dünya ülkeleri arasında en düşük üretim düzeyinde idi. Toplam ekilebilir alanlar 1961-1962'de 6,6 milyon hektardan 1972'de 8,2 milyon hektara çıkmış bu da brüt olarak üretilen hasadı arttırmıştır. Verimli tarımsal bir üretim olmadığından İran, ülkesi için gerekli olan tahıl ihtiyacını yeterince karşılayamamıştır. Ayrıca hayvancılık da sektör olarak istenilen düzeye gelememiştir.³⁷⁹

Toprak reformunun uygulanması ile büyük toprak sahipleri ve toprak sahibi saraylılar zarar görmemiş, asıl zararı küçük ve orta ölçekli topraklara sahip olanlar görmüşlerdir. Parası olan ve üst makamlarda bulunanlar ya kendi arazilerini arttırmışlar ya da var olan arazilerini korumuşlardır.³⁸⁰

Devlet, bazı çiftçileri kendilerine lazım olan sermayeden mahrum bırakmış, bu da toprak reformunun başarıya ulaşarak ekonomik ve siyasi olarak istenilen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir.³⁸¹

³⁷⁸ Foran, **a. g. e.**, s. 479.

³⁷⁹ İvanov, **a. g. e.**, s. 454.

³⁸⁰ Kharkuhi, **a. g. m.**, s. 97.

³⁸¹ Khoi ve Zeyayi, **a. g. m.**, s. 20.

İvanov'a göre toprak reformu, İran'daki feodal ve yarı feodal yapıyı ortadan kaldıramamış, toprak ağaları ve yeni doğmakta olan köy burjuvazisinin tarımsal alanda kapitalistleşmesine yol açmıştır. Eski feodal sömürü düzenin yerini bu sefer kapitalist ilişki biçimi almış, köylüler, geçmişte olduğu gibi bu toprakları ekip biçmek ve masrafları karşılamak için tekrar borçlanmışlardır. Belli bir araziye sahip olmayan 'Hoşneşin' olarak adlandırılan köylüler ve tarım işçilerinin yaşamlarında fazla bir değişim gerçekleşmemiş, 1971-72'de kırsal yerlerde yaşayanların yıllık ortalama gelirleri 100 dolar civarında olmuştur. Toprak reformunun ilerici olarak görülecek yönü ise büyük toprak sahiplerinin arazilerinin azalması, bir kısım toprakların köylülere taksitle satılması ve ülke genelinde toprak ağalarının köylüler üzerindeki güçlerinin siyasal ve ekonomik olarak düşmesidir.³⁸²

Toprak reformunun uygulanmasından sonra en önemli konu, gıda maddelerinin temininde yaşanan güçlülük. İran, temel gıda maddelerinin temini hususunda sıkıntı çekmekteydi. Nüfus artışı ve tarımsal üretimin düşmesi İran'ı önemli ölçüde gıda ithalatı yapan bir ülke konumuna getirmekteydi.³⁸³

Garhwaite'a göre İran devleti, ülke dışından gıda ithalatı yapmak için desteğini arttırırken hem çarşı esnafı hem de kırsal bölgelerdeki tarımsal üretime büyük bir darbe vurmuştur.³⁸⁴ 1960'larda yurt dışına büyük miktarlarda gıda ihraç eden İran, 1970'lerde tarım ithalatı için 1 milyar dolar harcamaya başladı. Ekonomik büyüme modern araçlara erişebilmeyi arttırmasına rağmen hem zenginler ile yoksular arasındaki uçurumu hem de başkent ile diğer şehirler arasındaki ekonomik durumu daha da derinleştirmişti.³⁸⁵

Kharkuh'a göre toprak reformu sadece tarımsal gelişmeyi ve büyümeyi geriletmekle kalmamış aynı zamanda çiftçilerin ve köylülerin ekonomik yapılarını da bozmuştur. Her geçen yıl çiftçilerin ekonomik durumu kötüleşmiş ve köylülerin kendi maişetlerini temin etmeleri güçleşmiştir. Çiftçilerin milli gelirdeki payları 1960'ta

³⁸² İvanov, **a. g. e.**, s. 455.

³⁸³ Kharkuhi, **a. g. m.**, s. 99.

³⁸⁴ Garthwaite, **a. g. e.**, s. 231.

³⁸⁵ Abrahamian, 'Modern ...', s. 186.

%36,6'dan her yıl azalarak 1978'de %8,6'ya düşmüştür. Bu da tarımsal üretimdeki çöküşü göstermektedir.³⁸⁶

Ekonomik büyüme, şehirlerdeki modern yapılarda yaşayanlara, televizyon, telefon, otomobil gibi teknolojik ürünler ile yansırken zenginler ile yoksullar arasındaki uçurumu artırmakla kalmamış ayrıca başkentte yaşayan insanlarla çevre şehirlerde yaşayanlar arasındaki dengesizliği de büyük ölçüde arttırmıştır. Mesela Tahran'daki her on kişiden biri otomobil sahibiyken başka şehirlerde bu rakam doksan kişide bir idi. Birçok yabancı gözlemci, Tahran'da eğitim, sağlık, iş alanları, basın-yayın olanakları daha fazla olduğundan kırsal kesimden insanların büyük sosyal ve ekonomik zorluklara rağmen Tahran'a göç etmek istemelerine şaşırılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.³⁸⁷

Bazılarına göre ise Şah, toplumsal ve ekonomik alanlarda yenileşme gerçekleştirmiş ve sonuçta yeni orta sınıf ve sanayideki işçi sınıfı genişlemiş ancak siyaset gibi diğer alanlarda yenilikler getirememiş bu da toplumsal yapıyı bozmuştur. Halk ile siyasi düzen arasındaki irtibat yolları kapanmış, modern toplumsal güçler ile hâkim güçler arasındaki uçurum artmış, hepsinden daha da önemlisi önceden geleneksel toplumsal güçler olan pazar esnafı ve dini ulema ile az da olsa var olan irtibatı ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle 1978 yılında özellikle ekonomik buhran, Şah rejimini telaşa düşürmüştür.³⁸⁸

1974 yılından itibaren başlayan enflasyon ile beraber rejim, pazarlarda esnafı sıkı bir şekilde denetlemiş ve baskı altında tutmuştur. SAVAK'ın kontrolü altında olan yargı, esnaflara büyük miktarlarda cezalar kesmiş, 800'e yakın esnaf iki ay ile iki yıl arasında hapis cezası almıştır. Pazar esnafından birisi yabancı bir gazeteciye, Şah'ın Beyaz Devrimi'nin kızıl bir devrime dönüştüğünü söylemiştir. Bir diğer esnaf, Amerikalı bir gazeteciye verdiği röportajda, pazarın, Şah ailesi ve bozulmuş sistemin olumsuzluklarını örtmede bir araç olarak kullanıldığını söylemektedir.³⁸⁹

³⁸⁶ Kharkuh, **a. g. m.**, s. 107.

³⁸⁷ Abrahamian, 'Modern ...', s. 186-187.

³⁸⁸ Abrahamian, 'İran ...', s. 524-525.

³⁸⁹ Kirgezlo, **a. g. e.**, s. 43.

Şah'ın reformlarla yapmak istediği modernleşme, kapitalizmi egemen üretim biçimi haline getirmiş, tarımsal üretim devletin sanayileşmeyi desteklemesinden dolayı büyük düşüş yaşamış ve bu da kırsal bölgelerde yaşayan köylüleri kızdırmıştır. Bu reformlardan faydalananlar, özel banka sahipleri, modern iletişim merkezleri, sanayi sektörü ve bazı şirketlerle ilişkili yaklaşık 1000 aristokrat aileyi kapsamaktaydı. Şah, ulema ile büyük bir etkiye sahip olan çarşı esnafının gücünü azaltmak için vergileri attırmış ve süpermarketlerin sayısının artmasını desteklemiştir. Bu da yaklaşık 1 milyon aileye sahip çarşı esnafını ekonomik olarak olumsuz etkilemiş ve çarşı esnafı, rejime karşı muhalefete katılmıştır.³⁹⁰

Beyaz Devrim'in ekonomik etkilerine bakıldığında aşağıda belirtilen hususların öne çıktığını görebiliriz:

1-Beyaz Devrim'in toprak reformu programı, İran'da çok fazla miktarda tarımsal arazilere sahip olan büyük toprak sahiplerinin etkisini azaltmış ve İran toplumunun geleneksel üst tabakasını yok etmiştir.

2-Toprak reformunun uygulanması ve tarımsal arazilerin el değiştirmesi, Beyaz Devrim'in en önemli etkilerinden biridir.

3-Beyaz Devrim'in en önemli ekonomik etkilerinden biri de üçüncü ve dördüncü kalkınma planlarının, birinci ve ikinci planlara göre daha ciddi ve üzerinde durularak uygulanmasıdır. Milli Kalkınma Planı'nın süresi, ekonomik genişleme ve planlamayı gerçekleştirmek için yedi yıldan beş yıla düşürülmüştür.

4-Tarımsal üretim oranı, 1960 ve 1970'li yıllar süresince şiddetli bir şekilde azalmış ve böylece İran, ithalata ve Batı'ya bağımlı hale gelmiştir.

5-Çiftçiler arasında arazi paylaşımı ve dağıtımı adil ve dengeli olmamış ve Toprak Reformu Kanunu, 50.000 İran köyünden yalnızca 8649 köyde uygulanmış, devlet sonraki aşamalarda kanuni uygulamalarla fakir olup bir şey elde edemeyen köylüleri tarımsal üretimle kâra geçirip bir değişim yapmak istemiştir.

³⁹⁰ Autosa Elizabeth ve Kojoori-Saatchi, "The Culture of Revolution: Revolotunary Transformation in İran", Las Vegas Bachelor of Arts University of Nevada, 2005, 70-109, s. 75.

6-Reformlar gerçekte, köylerde kapitalist sermayenin yayılmasını, büyümesini ve siyaseten güçlenmesini sağlamış, şüphesiz köylerde, kapitalist ilişkilerin genişlemesi de reformların en önemli etkileri olmuştur. Bu da geleneksel ekonomik güçlerin şiddetli bir şekilde zayıflamasını sağlamıştır.

7-Köy pazarları, artık şehirlerden ve yurt dışından gelen ürünlerle dolmuş, köydeki el dokumacılığı da önemini kaybetmiş ve reformlar, şiddetli bir şekilde köylerdeki üretimi değiştirmiş, köyler artık üretim olarak eski önemlerini kaybetmişlerdir.

8-Toprak reformu, yalnızca İran'ın kuzeyindeki Gilan ve Mazenderan'da doğal su kaynaklarının çok fazla olmasından dolayı buralardaki çiftçilere üretimde büyük bir katkı sağlamıştır. İran'ın diğer çeşitli bölgelerinde köylüler, su kaynaklarının az olması nedeniyle tarımsal arazilerden yeterince faydalanamadıklarından dolayı bu arazileri satmak zorunda kalmışlardır.

9- Milli ekonomide tarımsal rol çok fazla azalmıştır.³⁹¹

3.2. BEYAZ DEVRİM'İN TOPLUMSAL ETKİLERİ

Toprak reformunun ekonomik etkilerinin yanında toplumsal birçok etkisi de olmuştur. Toprak reformundan önce büyük toprak sahiplerinin sultası altında olan köylüler, iş bulma ümidiyle şehirlere göç etmişlerdir. Bunlar birkaç grup olarak sınıflandırılabilir: Birinci grup; hiç toprağa sahip olmayanlar, ikinci grup; günlük yaşamlarını devam ettirmek için yeterli toprağa sahip olmayanlar, üçüncü grup; arazileri ekip biçmek için yeterli paraya sahip olmayanlar ve dördüncü grup ise kendi arazilerini satmak isteyip şehre göç edenlerdi. Bu nedenle toprak reformundan sonra köylerden şehirlere göç, birkaç kat artmış ve toplumsal dengeyi alt üst etmiştir.³⁹²

Köylerden şehirlere göç eden köylülerin büyük bir kısmı sağlık, iş görememezlik ve işsizlik sigortalarından faydalanamamaktaydılar. Bundan dolayı köylüler ne şehir standartlarında yaşayabiliyor ne de köydeki gibi yaşamlarını devam ettirebiliyorlardı.

³⁹¹ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 77-78.

³⁹² Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 76.

Şehre göç eden bu köylüler ne yasal bir korumaya ne de aşiretsel ve ailesel bir himayeye sahip değillerdi. Bunlar sadece kültürel açıdan toplumun dışına itilmekle kalmamış aynı zamanda toplumsal yaşamda da şehrin kirli ve uzak bölgelerinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu da sadece toplumsal dengesizlikleri arttırmakla kalmamış aynı zamanda toplumsal dejenerasyon ve adam öldürme gibi durumları arttırmıştır.³⁹³

Şehirlere gelen köylüler, uygun bir iş bulup çalışmakta zorlanmışlar, çoğunlukla inşaat işçiliği gibi düşük ücretli işlerde çalışmışlar ya da üretim yapılmayan başka yerlerde ücretli çalışmaya başlamışlardır. Bu da büyük şehirlerde gecekondulaşmayı ve büyük sınıfsal farklılıkları beraberinde getirmiştir.³⁹⁴

Kırsal bölgelerde nüfus üç kesimden meydana gelmekteydi: Birinci katmanda kâhyalar, eski köy kethüdaları ve öküze sahip olan ortakçılar vardı ki bunlar toprak reformundan en fazla kazanç sağlayan kesimdi. İkinci katman, 10 hektarın altında araziye sahip olan 1.100.000 ortakçıdan oluşmaktaydı. Bunlar da küçük arazilerini devlet kooperatiflerinin vereceği hisselerle karşı takas etmek zorundaydılar. Üçüncü katman ise ortakçı olamayan fakir köyülerdi. Bunlar hiçbir toprağa sahip değillerdi ve rençper, çoban, aylıkçı ve gündelikçi işçilerden oluşmaktaydı. Toplumsal nüfustaki bu farklılık ve dengesizlik, Abrahamian'a göre yapılan reformların, kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun büyük bir bölümünü toprak sahibi yapmadığı için başarısızdı.³⁹⁵

Beyaz Devrim özellikle de toprak reformu, İran geleneksel toplumunu sarsıntıya uğratmış, toplumsal sınıflar arasında değişimler meydana getirmiştir. Bu da hem toplumsal hem de siyasi açıdan çok önemlidir. Toplumsal ve siyasi güç sahibi olan, toplum üzerinde önemli etkileri olan, toprak ve mülk sahibi büyük köy ağalarının gücünün yok olması önemli toplumsal ve siyasi etkiler yaratmıştır. Beyaz Devrim'in kültürel yönünü de ifade eden kadınların siyasete katılımı ve seçim kanununun ıslahı,

³⁹³ Abadyan, **a. g. m.**, s. 6- 7.

³⁹⁴ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 76-77.

³⁹⁵ Abrahamian, 'Modern ...', s. 182-183.

Batı kültürünün toplumda yayılmasını sağlamış ve kadınları, ahlaki ve fikri açıdan dezenformasyona sürüklemiştir.³⁹⁶

Toprak reformu ile var olan tarım arazileri çok küçük parçalara ayrılmış ve bundan dolayı tarımsal üretim büyük oranda düşmüştür. Özellikle petrol gelirlerinin büyük oranlara ulaşması devlet tarafından sanayileşme ve fabrikaların artışına yönelik girişimleri arttırmıştır.³⁹⁷

Beyaz Devrim, toplumsal kutuplaşmaları arttırmış ve orta sınıf, toplumda yayılmıştır. Büyük toprak sahipleri ile toprağı işletenler arasındaki ilişkinin bozulması, toplumun devrimci bir yöne evrilmesi ve toplumsal yapının değişimi Beyaz Devrim'in en önemli etkilerinden biri olarak söylenebilir. Beyaz Devrim, pasif toplumsal kitleleri büyük bir şiddetle sarsmış ve bu kitleleri, var olan büyük sorunların çözümü için İran tarihinde ilk defa köylerde ve şehirlerde sokaklara dökmüştür.³⁹⁸

Tahran, İsfahan ve diğer başka birçok büyük şehrin yakınlarında fabrikalar ve büyük sanayi merkezleri kurulduğundan dolayı bu yerlerde çalışmak için köylerden büyük göçler olmuştur. Böylece şehirler genişlemiş köyler ise nüfus bakımından büyük oranda insan kaybına uğramıştır.³⁹⁹ Fabrika sayısının artması, hava kirliliğı ve trafiğın yoğun olması da caddelerde insanların yaşamını olumsuz olarak etkilemekteydi. 1967'den 1977'ye kadar olan süreçte tek odalı bir evde yaşayan aile sayısı %36'dan %43'e yükselmiştir. Tahran'da ailelerin yaklaşık %42'si uygun olmayan evlerde yaşamak zorunda kalmıştır. Tahran nüfusu ise 4 milyondan fazla olmuş, altyapı, metro ve taşımacılık yeterince gelişemediğinden büyük zorluklar ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁰

James Bill'e göre Şah, reform programını yukarıdan aşağıya doğru uygulayarak İran'daki köylülerin, orta sınıfın aleyhine mücadele etmesini amaçlamış, bu orta sınıfın desteğini kaybetmiştir.⁴⁰¹

³⁹⁶ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 79.

³⁹⁷ Foroughi, vd., **a. g. m.**, s. 127.

³⁹⁸ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 79.

³⁹⁹ Foroughi, vd., **a. g. m.**, s. 127.

⁴⁰⁰ Kirgezlo, **a. g. e.**, s. 32.

⁴⁰¹ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 79.

Abrahamian'a göre Beyaz Devrim ile yapılan reformlar üç türlü toplumsal gerilim ortaya çıkarmıştır:

1-Aydınlar ve kentli işçi sınıfının tepkisinin nedeni, kendilerini temsil eden meslek odaları, bağımsız gazeteler, siyasi partiler ve sendikaların devlet tarafından ellerinden alınmasıydı.

2-Zenginliğin damlayarak yukarıdan aşağıya ineceğini öngören 'damlama teorisi', zenginler ile fakirler arasındaki uçurumu arttırmıştı. Devlet, petrol ile elde edilen paraları, saraya yakın kimselere; tarım işletmeleri, fabrikalar ve büyük şirketler kurmaları için aktaracaktı ve böylece zenginlik, yukarıdan aşağıya doğru damlayarak inecekti. Servet, yukarıdan aşağıya bir türlü yansımadı.

3-Özellikle petrol gelirlerinin artmasının halkın beklentilerini karşılayamaması bir diğer önemli etkeni. Beyaz Devrim ile sağlık ve eğitim alanlarında çok fazla mesafe alınmasına rağmen 1970'lerde bebek ölümleri ve doktor sayısı bakımından durum çok kötüydü. Yine eğitim alanında yetişkin olanların %68'i okuma yazma öğrenememiş, çocukların %60'ı ilkokulu bitirememiş ve üniversiteye başvuranların ancak %30'u yerleşmeye hak kazanmıştı. Yurt dışına giderek oraya yerleşip, İran'a dönmek istemeyenlerin sayısı her geçen gün artmıştı.⁴⁰²

Beyaz Devrim'in bir diğer etkisi, toplumda hâkim konumda olan büyük toprak sahipleri ile ulemanın yerine gücü, büyük kapitalistlere vermesiydi.⁴⁰³

1964-1978 yılları arası dönemde eğitim alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu on dört yıllık dönemde ülkede eğitim alanında ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite okuyan öğrenci sayısında üç kattan fazla bir artış olmuştur.⁴⁰⁴

Özellikle eğitim alanında yapılan reformlar, Ayetullah Humeyni öncülüğündeki ulemanın eleştirilerine neden olmuştur. Okuma yazma öğretiminin, Şah'ın İran'ı Batılılaştırma çabalarından biri olduğu vurgulanmış ve toplumsal muhalefet açısından Humeyni'nin rejime karşı eleştirilerini arttırmasına sebep olmuştur.

⁴⁰² Abrahamian, 'Modern ...', s. 183-186.

⁴⁰³ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 79.

⁴⁰⁴ Kirgezlo, **a. g. e.**, s. 22.

Beyaz Devrim'e karşı Ayetullah Humeyni'nin yaptığı muhalefet, Şah rejimi ile ulema arasında büyük çatlaklar meydana getirmiş, özellikle şehirlerde yaşayan bilinçli Müslümanlar arasında Şah rejimini İslam karşıtı olarak görmeye itmiştir.⁴⁰⁵

Tahran Üniversitesi'nde okuyan öğrenciler, Beyaz Devrim'in başarısız olduğu konusunda hemfikir idiler. 1967 yılında öğrenci protestoları yayılmış, her geçen gün artmıştır. İran Öğrenci Birlikleri, 1960 ve 1970'li yıllarda Şah rejimine karşı muhalefetlerini arttırmışlardır. 1960'lı yıllarda muhalif İranlı öğrencilerin çoğu Avrupa ve Amerika'da rejim aleyhine propaganda yapmaktaydılar ve dünya kamuoyunun dikkatini İran'daki hukuksuzluklara çekmek istemekteydiler. SAVAK ise bu muhalefet nedeniyle yurtdışında daha etkili bir şekilde çalışmaya başlamıştır.⁴⁰⁶

1964- 1978 arası dönemde yeni okullar, sağlık imkanları ve sanayi fabrikaları daha çok büyük şehirlerde fazla olduğundan bu yıllar arasında ekonomik ve toplumsal gelişmeler, şehir toplumu üzerinde çok derin etkiler meydana getirmiştir. Bu yıllar arasında şehirlerdeki nüfus büyük oranlarda artmıştır.⁴⁰⁷

Beyaz Devrim ile yapılan reformlar, o dönemde yazılan birçok romana da konu olmuştur. 1966 yılında Taki Müderrisi'nin 'Şerifcan, Şerifcan', Celal Ali Ahmed'in 1968'de 'Nefrin Zemin', Mahmud Devletabadi'nin 'Kilider' adlı romanları yayımlanmıştır. Bu romanlarda, özellikle toprak reformu ile beraber yapılan uygulamaların ekonomik ve toplumsal olarak ne tür sonuçlar doğurduğu işlenmiştir. Köylerde yaşayan insanların, kendilerine yakın büyük şehirlere göç etmeleri, küçük ve büyük toprak sahiplerinin bir kısmının ekonomik faaliyetlerde bulunmak ve yatırım yapmak için şehirlere gitmeleri bu romanlarda konu edinilmiştir.⁴⁰⁸

Üniversitelerde rejim aleyhine yapılan protestolar, sadece ekonomik nedenlerden değil, aynı zamanda rejime karşı olan toplumsal rahatsızlıklar ve siyasi kısıtlamalar nedeniyle silahlı eylemlere de dönüşmüştür.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 80.

⁴⁰⁶ Yarahmedi, **a. g. m.**, s. 13.

⁴⁰⁷ Kırgezlo, **a. g. e.**, s. 22.

⁴⁰⁸ Foroughi, **a. g. m.**, s. 129-142.

⁴⁰⁹ Yarahmedi, **a. g. m.**, s. 14-15.

Beyaz Devrim ile yapılan reformlar toplumsal olarak üç büyük etki meydana getirmiştir:

1-Ellerinde günlük geçimlerini temin etmek için gerekli olan toprağa sahip olamayan köylülerin, köylerden şehirlere göç etmeleri. Bu köylüler, şehirlerde montaj sanayinde, hizmet sektöründe ve inşaatlarda iş bulup çalışmaya başlamışlardır.

2-Büyük toprak sahipleri ve ağaların köylerdeki hâkimiyeti azalmıştır. Bunların yerine gücü, devlete ait yeni yapılar ele geçirmiştir. Adalet Evleri, Bilim Ordusu ve Sağlık Ordusu gibi bu yeni yapılar, köylerde devletin yeni yüzü olmuşlardır. Bu yapılar köylerdeki sorunların çoğunu çözememiş, toplumsal ve ekonomik problemler iki katına çıkmıştır. Köylüler bu yapılara olumlu bir gözle bakmamışlar, mevcut sorunlar çözülemediği ve bu da köylülerin ve çiftçilerin sorunlarını arttırmış, ekim ve ziraata büyük bir darbe vurmuştur.

3-Özellikle gençler arasında Batı kültürünü, basın yayın araçlarıyla yayarak İslam kültürünü bozmuştur.⁴¹⁰

3.3. BEYAZ DEVRİM'İN SİYASAL ETKİLERİ

Beyaz Devrim, ekonomik reformlar olarak görünmesine rağmen siyasi bir hareketti. Hedefi, Şah iktidarına büyük bir tehdit oluşturan büyük toprak sahiplerinin gücünü ortadan kaldırmaktı. Toprak reformu ile devlet, köylerde büyük bir güce sahip olan toprak sahiplerinin gücünü kırarak kendi siyasi gücünü tahkim etmek istemiştir. Bu anlamda devlet, köylerde Bilim Ordusu, Eğitim Ordusu, Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Teşkilatı gibi kuruluşlarla hem kendi merkezi gücünü göstermek hem de bu gücü tahkim etmek için çalışmalar yapmıştır.⁴¹¹

Ali Rahnema'ya göre 1953-1968 arası dönemin yıkıcı ve yapıcı olmak üzere iki farklı yüzü vardır: Birincisi Şah'ın yıkıcı siyasi despotik yönetimi, ikincisi ise yapıcı ekonomik, sosyal ve kültürel modernleşmedir.⁴¹²

⁴¹⁰ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 80-81.

⁴¹¹ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 67-68.

⁴¹² Rahnema, 'The Rise...', s. 30.

Muhammed Rıza Şah, 1964-1978 arası dönemde siyasi alanda yenilikler yapmak yerine gücünü babası gibi silahlı güçler, saray ve bürokrasiden müteşekkil üç gruba dayanarak sağlamlaştırmak istemiştir. Bu sürede Şah, silah alımı ve askeri yıllık bütçede herhangi bir sınırlama getirmemiştir. 1977 yılında İran, Ortadoğu’da fars Körfezi’nde en gelişmiş deniz kuvvetlerine ve dünyanın beşinci büyük deniz donanmasına sahip bir ülke haline gelmiştir.⁴¹³

Beyaz Devrim, Şah’ı güçlü, iyiliksever, ilerici ve aydın biri olarak tüm dünyaya tanıtmış, çiftçileri desteklemiş ve Şah’ın iktidarının güçlenmesinin önünde en büyük engel olarak duran büyük toprak sahipleri ile nüfuz sahibi muhafazakârların gücünü büyük oranda sınırlamıştır. Geçmişte devlet işlerine müdahale eden ve özgürlük ile demokrasi isteyen rejime muhalif olan güçleri destekleyen geleneksel yapıyı oluşturan çarşı esnafı, tüccar ve dini liderlerin gücünü sınırlamıştır.⁴¹⁴

Muhammed Rıza Şah, 1960’lı yıllarda rejim için üç önemli dayanak olan bürokrasi, ordu ve saray güçlerine 1975’te dördüncü bir güç olarak tek partili devlet anlayışını yerleştirmek için Hizb-e Restakhiz’i eklemiştir.⁴¹⁵

Rahnema’ya göre toprak reformunun siyasi alanda göze çarpan en önemli sonucu, uzun vadede Şah rejimini güçlendirmesiydi. Bu reformlarla rejime karşı sürekli bir şekilde ayaklanma riski olan köylü sınıfının sadakati ve desteği kazanılmaya çalışılmış, İran komünist tehditten uzak tutulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde var olan muhalefetin cazibesi zayıflarken, dini sınıfı temsil eden ulemanın elini de güçlendirmiştir.⁴¹⁶

Toprak reformu ile meydana gelen değişimin iki kurbanı vardı: Birincisi, aşiretler ve kabilelerdi ki 1963-1964 yıllarında devletin ülkenin güney bölgelerine asker göndererek o bölgelerdeki aşiret ve kabilelerin hâkimiyetlerini ortadan kaldırılması, ikincisi de köylerde yaşamlarını sürdüren köylülerdi.⁴¹⁷

⁴¹³ Kırgezlo, **a. g. e.**, s. 24-25.

⁴¹⁴ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 68.

⁴¹⁵ Kırgezlo, **a. g. e.**, s. 25.

⁴¹⁶ Rahnema, ‘The Rise...’, s. 480-481.

⁴¹⁷ Abadyan, **a. g. m.**, s. 8.

Şah'ın Beyaz Devrim'ine dikkatle bakıldığında rejimin gücünü ve hâkimiyetini tahkim etmek için dinin, dini güçlerin ve bu güçlerin topluma olan etkisinin yayılmasının önlenmesinde seküler programların uygulanması ve rejime karşı olan her çeşit muhalefetin kontrol altına alınması olarak görülebilir.⁴¹⁸

Toprak reformu, Şah'ın kendisi ile halkı arasında yok edilemez bir sevgi ve ruhani bağa sahip olduğunu iddia etmesini sağlamıştır. Toprak reformu, ayrıca Şah'a siyasi plânlarını gerçekleştirmesi için fırsatlar vermiştir. Şah, muhalefetin siyasi eleştirilerine karşı koymak için ekonomik gelişmenin önemine vurgu yapmış ve ekonomik yönden gelişme olmadan siyasi olarak demokrasinin anlamsız olacağını belirtmiştir. Şah, kendisinin 'Tanrı'nın iradesinin bir aracı' olduğunu açıkça beyan etmiş, demokratik yönetimin geleceğini belirleme anlamında 'ilahi bir misyon' ortaya atmıştır. Şah, 1962'den itibaren ekonomik demokrasiyi, siyasi demokrasiye karşı dengeleyici bir kavram olarak kullanmaya çalışmıştır.⁴¹⁹

Şah'ın uygulamaya koyduğu Beyaz Devrim adı altındaki reformlara toplumun birçok kesimi tarafından muhalefet edilmiştir. Bu muhalefette özellikle Ali Şeriati ve Ayetullah Humeyni gibi iki isim ön plana çıkmıştır. Ali Şeriati, 1933 yılında İran'ın doğusunda yer alan Mezinan köyünde dünyaya gelmiştir. Babası bir din adamı idi. Şeriati önce babasından, sonra da Meşhed'de bulunan alimlerden geleneksel dini eğitim almıştır. Yirmili yaşlarda çeviriler yapıp, babasının kurduğu İslam İlimlerini Yayma Merkezi'nde konferanslar vermeye başlamıştır. Şah aleyhine yazdığı bir yazı nedeniyle babasıyla beraber tutuklanarak hapse atılmış ve iki ay burada kalmıştır. Edebiyat Fakültesini bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yapmıştır. 1960 yılında Paris Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmaya başlamıştır. Cezayir devrim hareketine verdiği destekten dolayı 1964 yılında İran'a döndüğünde tutuklanıp altı ay hapiste kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra ders vermek için Tahran Üniversitesi'ne başvurmuş, bu başvurusu kabul edilmeyince Meşhed Üniversitesi'nde ders vermeye başlamıştır.

⁴¹⁸ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 68.

⁴¹⁹ Rahnema, 'The Rise...', s. 481-482.

1965'te faaliyete başlayan Hüseyiniye İrşad'da ders vermiştir. Bu derslere katılanların sayısı 1973 yılında 6.000'e çıkmıştır.⁴²⁰

Ali Şeriatî, Tahran'daki Hüseyiniye-i İrşat denilen konferans salonunda uzun süre dersler vermiş, bu derslerde temel vurgu olarak feodalizm, kapitalizm ve emperyalizme karşı devrimci bir şekilde karşı çıkmak gerektiğini, Şiiliğin özünün her türlü baskıya ve sömürüye karşı tavır almak olduğunu belirtmiştir.⁴²¹ Ali Şeriatî'nin konuşmalarında, düşüncesinde ve eserlerinde en önemli kavramlar, Allah, İslam, Şia ve toplumsal adalet gibi kavramlardır.⁴²² Ali Şeriatî'nin İran'da ünü yayılmış, bunun üzerine Şah rejimi Hüseyiniyye'yi kapatmış, önce babasını ardından da Şeriatî'yi tutuklamıştır. Cezaevinde bir buçuk yıl kaldıktan sonra dışarı çıktığında yazı yazması ve ders vermesi yasaklanmıştı. 1976'daki bu olay onu manevi olarak çöküntüye uğrattı. Bunun üzerine yurt dışına çıkmaya karar vermiş, önce Belçika'ya, sonra da Fransa ve İngiltere'ye gitmiştir. 19 Haziran 1977'de İngiltere'deki evinde ölü bulunmuştur. Ölümünden SAVAK sorumlu tutulmuştur. Cenazesi Şam'da Hz. Zeynep'in türbesinin yanına defnedilmiştir.⁴²³

Ayetullah Humeyni, 1900 yılında İran'daki Humeyn kasabasında dünyaya gelmiştir. Altı aylık iken müçtehid olan babasını kaybetmiştir. 17-18 yaşına kadar Humeyn'de Şii din eğitimi almıştır. 1919 yılından itibaren Hairî'nin Arak'daki ilahiyat okuluna devam etmiştir. 1920'de Kum'a gitmiş, Hairî'nin yanında 1925 yılında içtihat yapacak düzeye gelmiş, hocası Hairî'nin okulunda felsefe ve ilahiyat alanında dersler vermeye başlamıştır. Hocası Hairî, 1937 yılında öldüğünde Humeyni Kum şehrinin sayılı ilahiyatçılarından biri durumuna gelmiştir. 1942 yılında Keşfu'l Esrar adlı kitabını yayımlamıştır. İslam'da Devlet adlı kitabında siyaset ile ilgili bakış açısını yansıtmıştır. 1950'de Ayetullah ünvanını alan Humeyni, 1962 yılında Kaşani'nin ölmesinden sonra İranlı Şiiilerin dini lideri olmuştur.⁴²⁴

⁴²⁰ Başer, a. g. e., s. 327-29.

⁴²¹ Abrahamian, 'Modern ...', s. 188-189.

⁴²² Kirgezlo, a. g. e., s. 105.

⁴²³ Başer, a. g. e., s. 329-330.

⁴²⁴ Başer, a. g. e., s. 374-375.

Ayetullah Humeyni ise 1960'lı yılların başında vefat eden merci-i taklit olan Ayetullah Burucerdî'nin ardından önemli bir figür olarak ortaya çıkmış, daha çok geleneksel kesim ve ulema üzerinde etki yapmıştır. Şah'ın 1963 yılından itibaren uyguladığı reformların en önemlilerinden olan özellikle toprak reformu ve kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren düzenlemelere yönelik çok ciddi eleştiriler yapmış, Şah'ı, toplumu, İslam'dan uzaklaştıran ve Batı kültürüne teşvik eden biri olarak suçlamıştır. Ayetullah Humeyni 1963 yılında Feyziyye Medresesinde yaptığı konuşmada, Şah'a büyük eleştiriler getirmiş, öğrencilerin protestolarına sert bir şekilde müdahale eden Şah'ı 'Sefil Bir Adam' olarak nitelemiştir.⁴²⁵ Yine bu konuşmada Humeyni, Şah'a kendi babasından ibret almasını, küfrünü ispatlayan bir fetva ile kendisini halkın elleri ile kulaklarından tutup layık olduğu yere fırlatacağını söyleyerek büyük bir ultimatoma vermiştir.⁴²⁶

Ayetullah Humeyni'nin Muhammed Rıza Şah'a ilk muhalefeti, 1961 yılındaki Mahalli İdareler ile ilgili seçim sisteminde meydana getirilen değişikliklere karşı çıkması ile başlamaktadır. Bu tarihte İran Meclisi, il ve ilçe idare heyeti seçimlerinde aday olmak isteyen kişilerde Müslüman olmak, erkek olmak ve Kur'an'a yemin etmek şartlarını aramayacaktı. Bu kanun ile mahalli idarelerin başına gayri Müslimleri de getirmek amaçlanmaktaydı. Haber gazetelerde yayımlandıktan sonra müctehidler, bu kanun ile yapılmak istenen düzenlemeleri kabul etmediklerini halka ilan ettiler. Bütün şehirlerde ulemayı destekleyen gösteriler yapılmaya başladı. Bu protestolar yaklaşık 2 ay sürdü. Humeyni, bu gösterilerin başını çekmekteydi. Muhammed Rıza Şah, 2 aylık gösterinin ardından kanunu geri çekmek zorunda kaldı.⁴²⁷

Ayetullah Humeyni'nin rejime birçok kez sözlü saldırıda bulunmuştur. Esedullah Alam başbakan olduktan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 3 Eylül 1962'de Humeyni, rejime karşı eleştirilerini birkaç açıdan yapmıştır. Bunlar, Şah'ın İsrail yanlısı ve İslam karşıtı dış politikasından gençliği "yozlaştıran" kültür politikalarına ve Batı medeniyetinin ve komünist propagandanın yayılmasına kadar uzanıyordu. Humeyni, "modernite" adına

⁴²⁵ Akyıldırım, a. g. e., s. 188.

⁴²⁶ Kerim, a. g. e., s. 57.

⁴²⁷ Kerim, a. g. e., s. 56.

dini kurumun zayıflamasından ve rejimin İsraililer ve Bahailere verdiği destekten yakınmıştır.⁴²⁸

Ayetullah Humeyni, hem Beyaz Devrim'e karşı çıkmış hem de Şah rejimini, 1953 yılındaki darbenin aktörü olarak isimlendirmiştir. Humeyni ayrıca İran'ın doğal kaynakları üzerinde ABD'nin söz sahibi olmasına ve ABD'nin İran'daki sivil ve askeri elemanlarına diplomatik dokunulmazlık hakkı verilmesinden dolayı 1963 yılı Haziran ayında halkı rejime karşı ayaklanmaya çağırmıştır.⁴²⁹ Beyaz Devrim'in siyasi etkilerinden belki de en önemlisi, 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlayan reformlara eleştirel olarak yaklaşan Ayetullah Humeyni'nin siyasi bir figür olarak ortaya çıkması ve kitleleri çok hızlı bir şekilde Şah rejimine karşı muhalefete yönlendirmesidir.

Ayetullah Humeyni, diğer birçok din adamı ile beraber Beyaz Devrimin ilk altı maddesine dine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Humeyni, bu devrimi yabancılar için yapılan, İran halkına karşı ve tarım düşmanı bir devrim olarak niteleyerek muhalefet etmiştir. Ayrıca Şah'a da anayasaya bağlı kalmasını söylemiştir.⁴³⁰

Muhammed Rıza Şah'ın Hizb-e Restakhiz'i kurmasından sonra İran'daki ulema bu duruma çok fazla tepki göstermiştir. Feyziyye Medresesi, protesto amacıyla tatil edilmiş, 250 öğrenci tutuklanmıştır. Tahran Ulemasından Ayetullah Hasan Ğafari, yaptığı konuşmalar nedeniyle tutuklanmış, İsfahan ulemasından Hüccetül İslam Şems Genat Abadi yeni takvim aleyhinde yaptığı konuşmadan birkaç gün sonra öldürülmüş, yerel ulema İsfahan pazarında grev yapılmasını organize etmiştir. Ayetullah Humeyni'ye göre bu parti, sadece bireysel hukuku, anayasa ile güvence altına alınan özgürlükleri ve uluslararası hukuku ayaklar altına almakla kalmamış aynı zamanda İslam'ı yok etmek, tarımı ortadan kaldırmak, ülkenin kaynaklarını gereksiz silahları almak için kullanan ve İran'ı ABD emperyalizmine teslim etmeyi hedeflemekteydi.⁴³¹

⁴²⁸ Rahnema, 'The Rise...', s. 591.

⁴²⁹ Başer, **a. g. e.**, s. 375-376.

⁴³⁰ Kerim, **a. g. e.**, s. 57.

⁴³¹ Kirgezlo, **a. g. e.**, s. 28-29.

Anayasa hareketinden beri ilk defa ulemeden bir müçtehid monarşik rejimi bu denli sert bir şekilde ve uzlaşmaz bir hareketle suçlamaktaydı. Humeyni, İran'ın yaşadığı iç ve dış bütün sorunların kaynağı olarak Şah'ı görmekteydi ve bütün eleştirilerini Şah'a yöneltmekteydi.⁴³²

Beyaz Devrim ile yapılan reformlar, siyasal ve sosyal olarak üst tabakadaki kadınların bu yeniliklerden faydalanmalarını sağlamış ancak orta ve alt sınıftaki kadınlar, ekonomik şartların kötü olmasının da etkisiyle bu iyileştirmelerden aynı şekilde faydalanamamışlardır.⁴³³ 1967 yılında çıkarılan Aile Koruma Kanunu ile kadınlar önemli haklara sahip olmuşlardır. Bu tarihten önce bir erkek kadından boşanmak istediğinde 2 şahit huzurunda isterse boşanabiliyor ve kadın da sınırlı bir şekilde haklarını kullanamıyordu. 1967 yılından sonra çıkarılan kanun ile boşanmalar mahkeme önünde ve belli şartlara bağlanmıştı. Yine yapılan düzenlemelerle beraber kadınlar sosyal ve çalışma hayatında daha fazla yer almışlardır. 1957'de kadınları sadece %9'u ücretli işlerde çalışırken, bu oran 1972'de %12'ye yükselmiştir. İran Kadın Teşkilatı'nın son sekreteri Newyork Times'a verdiği röportajda asıl görevlerinin kadınları doğrudan ekonomik hayata katmak olduğunu belirtmektedir.⁴³⁴ Bu da gösteriyor ki kadın ve aile ilgili yapılan reformlar, toplumsal ve ekonomik yapıda önemli değişimleri beraberinde getirmektedir.

Naser Kırgezlo'ya göre Şah, ekonomik ve toplumsal alanlarda yenileşme başlatmış, bu yeniliklerin sonucunda yeni orta sınıf ve sanayi işçi sınıfı toplumda büyümüş, siyaset gibi diğer alanlarda bu yenileşme sağlanamadığından toplumsal yapı ve birlik bozulmuş, siyasi yapı ile insanlar arasındaki irtibat yolları kapanmıştır. Ülkedeki hakim gruplar ile modern toplumsal gruplar arasındaki yarık büyümüştür. Hepsinden daha önemlisi ise çok az da olsa geçmişte siyasi yapı ile irtibatı olan Pazar esnafı ve önde gelen din adamları gibi geleneksel güçler ile olan diyalog köprüleri

⁴³² Kerim, **a. g. e.**, s. 59.

⁴³³ Rahimova, **a. g. m.**, s. 40-41.

⁴³⁴ Eliz Sanasarian, **Conbeşe Hukuke Zenan Der İran Tuğyan, Uful ve Serkub Ez 1280 Ta Engelabe 57**, Noşin Ahmedi Horasani (çev.), Tehran: Neşre Akhtaran, 1384, s. 147- 153.

yıkılmıştır. İslam Devrimi, sadece gelişememe durumundan değil belki de yapılan reformların kapsayıcı olmaması nedeniyle meydana gelmiştir.⁴³⁵

Adalet Evleri, genelde fiili olarak görev yapamamış ve kâğıt üzerinde kalmıştır.⁴³⁶ Adalet Evleri, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanların sorunlarını yerel düzeyde, uzun mesafe kat etmeden ve zaman harcamadan çözülmesi düşüncesi ile kurulmasına rağmen var olan sorunların çözümünde zengin ve güçlü olanların hâkim güç olması nedeniyle istenen etkiyi yaratamamıştır.

Beyaz Devrim'in siyasal etkilerine bakıldığında birçok noktaya vurgu yapılabilir:

1-Önemli bir toplumsal tabakayı oluşturan büyük toprak sahiplerinin güçleri kırılmış ve bu toprak sahipleri de Şah rejimine karşı ulema ile iş birliği yapmıştır.

2- İran'ın Amerika, İsrail ve Batı'ya bağlı hale gelmesi Ayetullah Humeyni öncülüğünde rejime karşı muhalefeti arttırmıştır. Ayetullah Humeyni, bir konuşmasında Şah'ın İran'ı siyasi, güvenlik, kültürel ve ekonomik açıdan mahvettiğini ve birçok açıdan Batı'ya ve Doğu'ya bağımlı hale getirdiğini belirtmiştir. Yine Şah'ın İran'ı İsrail'in açık bir pazarı haline getirdiğini ve İsrail'in petrol ihtiyacını temin ettiğini belirterek İranlı Müslümanların bu nedenlerle Şah'a karşı protestolarda bulunduklarını vurgulamıştır.

3-Beyaz Devrim'in en önemli etkilerinden biri de 15 Khordad olayları olarak bilinen 1963 yılındaki ayaklanmadır. Bu ayaklanma görünürde başarılı değildi ancak ülkenin siyasi meselelerinde insanların bilinçlenmesine ve uyanışına vesile olmuş, Şah rejiminin İslam karşıtı yüzünü insanlar görmüş ve Şah'ın efsaneleştirilen gücü ile SAVAK'ın bir devrimle alaşağı edilebileceği ümidi yeşermiştir.

4- Amerika yanlısı burjuva sınıfın petrol gelirlerinden önemli miktarda pay alması İran toplumunda büyük rahatsızlıklar meydana getirdi.

5- Dini güçlerin Şah rejimine karşı büyük bir muhalefet oluşturmaya sebep olmuştur. Beyaz Devrim adı altında yapılan reformlar ile ilgili referandum oylaması ve

⁴³⁵ Kirgezlo, a. g. e., s. 19.

⁴³⁶ İvanov, a. g. e., s. 454.

bu reform maddelerinin uygulanmaya başlaması dini güçleri Şah rejimine karşı harekete geçirmiştir. Ulemanın da yönlendirmesiyle insanlar, Şah rejimine karşı ayaklanmanın gerektiğine inanmışlar ve 15 Khordad olayları meydana gelmiştir.

6-Beyaz Devrim ile Şah kendisini ilerici, güçlü, iyiliksever ve aydın bir önder olarak lanse etmiştir. Bu şekilde Şah'ın halk nezdinde gücünü arttıracak ve muhalifleri susturacak düşünölmüş ancak istenilen bu düşünce gerçekleşmemiş, rejime karşı olan muhalefet her geçen gün artmıştır.

7-Şah, Beyaz Devrim ile yapacağı reformlarla dünyaya, ölkesinde demokratik, özgür ve refah düzeyi yüksek bir düzen olduğunu mesaj olarak vermek istemekteydi.

8-Beyaz Devrim, toplumdaki bütün toplumsal-siyasi grupların özellikle de dini grupların muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu muhalefet 15 Khordad ayaklanması ile ortaya çıkmış ve toplumun reformlara ne denli karşı çıktığını göstermiştir.⁴³⁷

Bazılarına göre Şah'ın yapmak istediğı reformlara muhalefet edenler, bu reformları anlayamamışlar, bu reformlara karşı çıkan İran'daki geleneksel yapılar, ölkesini gelişmiş diğer ölkeler seviyesine çıkarmak isteyen Şah'ın asıl niyetini görememişlerdir. Burada hatalı olan Şah değil, geleneksel bir yapısı olan pazar ile ulemadan oluşan toplumsal yapı idi.⁴³⁸

Naser Kırgezlo'ya göre İran İslam Devrimi, Muhammed Rıza Şah'ın siyasi rejiminin tıkanmasına doğrudan, son yirmi yıllık reformların çıkmazlar oluşturmalarına dolaylı ve tarihi bir cevap olarak değerlendirilebilir.⁴³⁹

1906 Meşrutiyet Devrimi'nin zeminini ulema öncölüğündeki halk protestoları ve bütün boykotu oluştururken, 1979 İran İslam Devrimi'nin temelini de 1963 yılındaki yine ulema öncölüğünde rejime karşı protesto gösterileri şeklinde yapılan 15 Khordad olayları oluşturmuştur denebilir. Bu iki devrimde de lokomotif güç ve kitleleri etkileyip yönlendirenlerin başında kuşkusuz ulema gelmektedir.

⁴³⁷ Şirhani ve Necad, **a. g. m.**, s. 81-83.

⁴³⁸ Kırgezlo, **a. g. e.**, s. 52.

⁴³⁹ Kırgezlo, **a. g. e.**, s. 55.

3.4. TÜRK BASININDA BEYAZ DEVRİM

Yakın komşumuz olan İran ile ilgili önemli haberler Türk Basınında yer almıştır. 1925 yılında İran'da Pehlevi Hanedanlığının kuruluşu Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile aynı döneme denk gelmiştir. Rıza Şah'ın yapmak istediği modernleşme hamleleri, Türkiye'de Mustafa Kemal'in Batılılaşma ve modernleşme adımlarıyla benzerlikler oluşturmaktaydı. Nitekim Rıza Şah, 1934 yılında Türkiye'ye bir seyahat düzenlemiş ve Mustafa Kemal'in modernleşme ile ilgili tecrübelerinden faydalanmıştır. Bu da Türkiye'de birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. 1941 yılında Muhammed Rıza Şah'ın babasının yerine tahta oturmasıyla çok az da olsa modernleşme hamleleri devam etmiştir. 1960'lı yılların başından itibaren İran'da yapılan reformlar da yer yer Türkiye basınında haber olmuştur.

Beyaz Devrim adıyla yapılan reformlar, bazı Türkiye gazetelerinde çok az da olsa yer almıştır. Milliyet gazetesinin 13 Aralık 1962 tarihli sayısında 'İran Şahı 1630 Köylüye Toprak Tapusunu Verdi.' şeklinde haber yer almış, haberin devamında ise 'İran'ın Kuzey Doğusunda bulunan ve derebeyliğin kalesi adı verilen Meşhed bölgesinde İran Şahı 1630 köylüye topraklarının tapusunu verdi.' denilerek toprak reformu ile ilgili haber verilmiştir.⁴⁴⁰ (Ek: 19) 26 Ocak 1926 tarihindeki reformlar için İran'da yapılan referandumla ilgili olarak Milliyet gazetesi, 27 Ocak 1963'te ' İranlı Kadınlar Mollaları Yendi' başlığı ile ilk sayfada bir haber vermiş, bu haberin devamında 'İlk defa oy kullanan İranlı kadınlar, mollaları mağlûp ederek Şah'ın yapmak istediği reformları desteklediklerini açıklamışlardır.' şeklinde açıklamalara yer vermiştir.⁴⁴¹(Ek: 20)

Cumhuriyet gazetesinin 28 Ocak 1963 tarihli sayısında İran'da reformlar ile ilgili yapılan referandum ilk sayfada 'İran'da halk reformlar için yapılan referanduma, %80-85 "Evet" dedi.' şeklinde verilerek haberin devamında 'Büyük arazinin topraksız köylüye dağıtılması, öğretim mecburiyeti, fabrikaların kâr tevzii gibi reform konularında yapılan referandumda, mollaların aleyhte gayretleri sonuç vermedi,

⁴⁴⁰ Milliyet gazetesi, 13. 12. 1963, s.1.

⁴⁴¹ Milliyet, 27. 01. 1963, s. 1.

neticenin müspet çıkmasında kadınların büyük rolleri oldu.’ denilerek açıklama yapılmıştır.⁴⁴²(Ek: 21)

29 Ocak 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ise Türk-İran Dostluk Derneği adına Türkiye’den İran’a bir iyi niyet ziyaretinin yapılması ‘İran Şehinşahının Türk Dostluk Heyetine demeci’ şeklinde haberleştirilmiş, bu haberin hemen altında ise ‘İran’da yapılan referandumun neticeleri dün resmen açıklandı.’ denilerek yapılan referandumla ilgili ‘Seçmenlerden 4.911.871’i lehte ve 3.824’ü aleyhte oy vermişlerdir. Aleyhte oyların çoğu Tahran ve Doğu Azerbaycan eyaletinde kaydedilmiştir.’ bilgileri verilmiştir.⁴⁴³(Ek: 22)

7 Mart 1963 tarihli Milliyet gazetesinde Beyaz Devrim reform maddelerinden biri olan kadınlara seçme ve seçilme hakkı veren düzenleme ile ilgili ‘Kadınlar Şah’a Teşekkür Etti.’ şeklinde ilk sayfadan haber olarak verilmiş devamında ise ‘İran’da yapılan referandum Sırasında Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesi Üzerine İranlı Kadınlar Şah’ı Her Gördükleri Yerde Tezahürat Yapmaktadırlar.’ denilerek İranlı kadınların bu düzenlemeyle ilgili olumlu yaklaşımları aktarılmıştır. Yine aynı sayfada ‘Huzursuz İran’ adıyla bir yazı kaleme alınmış, bu yazıda ‘İran sosyal yapısındaki aksaklıklar İran’ı Ortadoğu’nun huzursuz ülkelerinin başında tutmaktadır.’ denilmiştir. (Ek: 23)

8 Mart 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ‘İran’da toprak reformuna muhalefet eden bir aşiret ayaklandı, âsilere karşı askeri birlikler sevk edildi.’ başlığı ile ilk sayfada haber verilerek ‘ Mühendis Malik Abdi’nin toprak ağaları tarafından öldürüldüğü bölgede bulunan âsi Gaşgay aşiretini İran Hava Kuvvetlerine mensup 8 tepkili uçak bombaladı.’ açıklamasına yer verilmiştir.⁴⁴⁴(Ek: 24)

15 Mart 1963 tarihli Milliyet gazetesinde İran’daki büyük toprak sahiplerinin toprak reformundan sonraki durumlarını mizahi bir şekilde anlatan bir karikatür

⁴⁴² Cumhuriyet gazetesi, 27. 01. 1963, s. 1.

⁴⁴³ Cumhuriyet, 29. 01. 1963, s. 1.

⁴⁴⁴ Cumhuriyet, 08. 03. 1963, s. 1.

'İran'da Ağalar Dağa Çıkıyor. Senin Anlayacağın Bundan Sonra Halkı Dağda Soyacağız.' şeklinde haber olarak verilmiştir.⁴⁴⁵(Ek: 25)

Beyaz Devrim ile ilgili yapılan reformların 26 Ocak 1963'te referandumla kabul edilmesinden sonra Ayetullah Humeyni liderliğinde İran'da rejime karşı büyük protestolar başlamıştır. Bu protestolara öğrenciler, pazar esnafı, ulema ve halktan insanlar katılmıştır. 7 Haziran 1963 tarihli Milliyet gazetesinin ilk sayfasında bu olaylar manşetten 'İran'da Hükûmet Duruma Hâkim Oldu.' şeklinde verilmiştir. Haberin devamında 'Tahran'da Kanlı Nümayişlerin Devamı Üzerine Şah ve Melike Yazlık Saraylarına Çekildiler.' ve 'Çarpışmalar Sırasında Yüze Yakın İnsanın Öldüğü Anlaşıyor.' denilerek olaylar aktarılmıştır.⁴⁴⁶(Ek: 26)

Beyaz Devrim reformlarına karşı ulemanın öncülüğünde yapılan protestolar ile ilgili çıkan olaylar 7 Haziran 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesinde 'İran'da gericilerin gösterisinde 200 ölü var.' denilerek haberin devamında 'Tahran'da gericiler peçe kullanmayan 3 kadını öldürdüler. Şiraz ve Kum şehirlerinde de kanlı gösteriler yapıldı.' şeklinde verilmiştir. Haberin alt başlığında ise 'İran'da gerici mollaların ve toprak ağalarının teşvik ve tahrikiyle dün Tahran, Şiraz ve Kum şehirlerinde hükûmete karşı ayaklanan binlerce gericinin yaptıkları nümayişler bugün de devam etmiştir.' denilmiştir.⁴⁴⁷ (Ek: 27)

9 Haziran 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ilk sayfada 'İran'da mollalar milleti isyana teşvik ediyorlar.' haberi verilerek 'Mollalar hükûmete karşı çarpışanları polislerin burun ve kulaklarını kesmeye, peçesiz kadınları ise öldürmeye dâvet ediyorlar.' şeklinde aktararak İran'da devam eden rejim aleyhtarı gösteriler haber olarak verilmiştir.⁴⁴⁸(Ek: 28)

12 Haziran 1963 tarihli Milliyet gazetesinin ilk sayfasında Ayetullah Humeyni'nin resmi ile beraber 'Mollalar Genel Grev İlân Etti.' şeklinde haber verilerek sayfa 7'de önceki hafta meydana gelen kanlı olaylar nedeniyle mollaların genel grev

⁴⁴⁵ Milliyet, 15. 03. 1963, s. 1.

⁴⁴⁶ Milliyet, 07. 06. 1963, s. 1.

⁴⁴⁷ Cumhuriyet, 07. 06. 1963, s. 1.

⁴⁴⁸ Cumhuriyet, 09. 06. 1963, s. 1.

çağrısında bulunduğu yazmaktadır. Yine aynı tarihli bir başka haberde sayfa 7’de Türkiye’de yaşayan bir grup öğrencinin yaptığı yürüyüş ‘Şehrimizdeki İranlı Öğrenciler’ başlığı ile ‘İranlı bir grup öğrenci, dün İran’da meydana gelen olaylarla ilgili yürüyüş yapmıştır.’ şeklinde verilmiştir.⁴⁴⁹(Ek: 29)

12 Haziran 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesinde ‘İran’da muhalefetin grev çağrısı muvaffak olmadı.’ şeklinde verilerek açıklamada ‘Hükümet kanlı ayaklanmaların tekrarını önlemek amacıyla huzuru bozacaklar için ‘Vur’ emri verdi.’ denilmiştir. Bir diğer başlıkta ise Türkiye’de yaşayan İranlı öğrenciler ile ilgili olarak ‘13 İranlı öğrenci dün nümayiş yaptı. Öğrenciler Şah aleyhindeki dövizleri konsolosluga bıraktılar.’ haberi verilerek ‘Şehrimizde yüksek öğrenimlerine devam eden İranlı öğrencilerden 13’ü dün Cağaloğlundaki Konsolosluk binası bahçesinde toplanarak Şah idaresini protesto etmişler ve ellerinde bulunan pankartları bina duvarına bırakmışlardır.’ açıklaması yapılmıştır.⁴⁵⁰(Ek: 30)

⁴⁴⁹ Milliyet, 12. 06. 1963, s.1-7.

⁴⁵⁰ Cumhuriyet, 12. 06. 1963, s. 1.

SONUÇ

20. yy. köklü bir medeniyete sahip olan İran için önemli dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu süreçte 1925 yılında Pehlevi Hanedanlığını kuran Rıza Şah, İran'ı seküler, laik ve milliyetçi bir eksenle dönüştürmeye çalışmıştır. Rıza Şah, tahta geçtikten sonra yaklaşık 16 yıl boyunca ülkesini sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan güçlü bir devlet yapmak için çaba göstermiştir. Şah, devletini modernleştirmek ve merkezileştirmek için önemli kararlar almıştır. Persia olan ülkesinin adını İran olarak değiştirmiş, İslam öncesi döneme ait bir lisan olan Pehlevi ismini hanedan adı yapmış, Batı tarzı kıyafet giyme zorunluluğu getirmiş, kadınların peçe takmalarını ve çador denilen giysileri giymelerini yasaklamış, laiklik uygulamalarını yakından görmek için 1934 yılında Türkiye'yi gezmiş, Mustafa Kemal ile bir araya gelerek Türkiye'deki modernleşme hamleleri ile ilgili tecrübelerinden faydalanmıştır.

Dünya konjonktürünün Batı ve Doğu bloku şeklinde iki kutuplu hale gelmesi, ABD'nin İran'ı kendi yanında tutmak istemesi ve komünist etkinin yok edilmesi gerektiği reformların dış dinamiklerini oluşturmuştur. İçerde ise Tahran ile sınırlı merkezi otoritenin, İran'ın kırsal ve başkentten uzak yerlerinde zayıf olması, ileride doğabilecek devrimsel hareketlerin bu yerlerde daha da güçlenebileceği ihtimali Şah'ı korkutmuştur. Şah, özellikle toprak reformu ve kadınlara seçme, seçilme hakkı veren yasal düzenlemelerle önemli değişiklikler yapmıştır.

Şah, toplamda 19 maddeyi kapsayan reformlarla İran'ı çağdaş, modern ve laik bir ülke haline getirmeyi amaçlamıştır. Ancak kadim bir kültüre sahip olan İran'da bu düşüncüyü gerçekleştirmek kolay olmamıştır. Çünkü İran'ın toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatında önemli etkiye sahip unsurlar mevcuttur. Ulema, pazar esnafı, büyük toprak sahipleri gibi kesimler toplumu istedikleri gibi yönlendirebildiklerinden dolayı Şah, bu reformları yapmakta büyük bir zorluk yaşamıştır.

Ulemanın İran toplumu üzerindeki en önemli etkilerinden birisi, Muhammed Rıza Şah'ın 1963 yılında reformlar yapmaya başlamasına taklit mercii olan Ayetullah Humeyni'nin büyük bir tepki vermesi ve kanlı 15 Khordad olaylarının meydana gelmesi olmuştur. Humeyni, Şiiler için önemli bir yere sahip olan Kerbela olayına atıfla Şah'ı Yezid ile bir tutarak halkı rejime karşı muhalefet etmeye çağırıştır. Humeyni'nin bu

muhalefeti, toplumda karşılık bulmuş ve sonuçta 1979 yılında İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir.

Pazar esnafı da İran'da önemli bir konuma sahiptir. Çarşı adı da verilen esnafların en önemli özelliği, toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ulemayı ekonomik olarak desteklemesidir. Pazar esnafı, gelirlerinin bir kısmını ulemaya ve dini eğitim veren medreseler gibi kurumlara vermişlerdir. Böylece pazar esnafı ve ulema arasında önemli bir ittifak oluşmuştur. Çarşı esnafı, ulemanın yönlendirmesiyle rejime karşı yapılan protestolarda kepenk indirmiş, bu da toplumda önemli bir karşılık bulmuştur.

İran'ın kırsal kesimlerinde hâkim bir konumda olan büyük toprak sahipleri, önemli arazileri elinde tutmuş, bu arazilerde düşük ücretlerle köylüleri çalıştırmışlardır. Başkentten bu kırsal bölgelere gidildikçe Şah rejiminin merkezi gücünün azaldığı ve büyük toprak sahiplerinin buralarda önemli bir nüfuza sahip olduğu görülmektedir. İşte toprak reformu, bu büyük toprak sahiplerinin gücünü kırmak ve merkezi otoriteyi bu bölgelerde güçlendirmek için yapılmış ancak yeterince başarılı olunamamıştır. Çünkü köylülere verilen topraklar genelde hem çok küçük parçalar şeklinde olduğundan bu alanlar kullanılmamış hem de köylüler, bu arazileri ekip biçecek yeterli paraya sahip olmadıklarından şehirlere göç etmişlerdir.

Beyaz Devrim, İran toplumunda ekonomik anlamda önemli etkiler meydana getirmiştir. Öncelikle yapılan reformlar, toplumun refah düzeyini arttırmaya yetmemiş, buğday, pirinç, arpa, tütün ve pamuk gibi tarımsal ürünlerin üretiminde 1940'larda yaklaşık %50'li gibi bir paya sahip olan İran'da, bu oran 1977-78 yılında %9,2'ye düşmüştür. Dışarıya tarım ürünleri ihraç eden İran, artık tarım ürünleri ithal eden bir ülke konumuna düşmüştür.

Toprak reformu ile kendilerine belli miktarda toprak verilen köylülerin çoğu yeterli maddi güce sahip olamadıklarından ya bu toprakları bırakıp şehirlere göç etmişler ya da bu toprakları ekip biçmek için zengin toprak sahiplerinden faizle para almışlardır. Bu da köylerde tefeciliği arttırmıştır.

Şah'ın yaptığı reformlardan en büyük faydayı sağlayanlar, sanayi kesimi, özel bankalar ve yeni gelişen iletişim sektörü olmuştur. Ayrıca büyük şirketlerle irtibatlı aristokrat ailelerden gelenler de bu reformlardan önemli ölçüde faydalanmaktaydı. Şah,

ulemaya ekonomik olarak büyük bir destek veren pazar esnafının gücünü azaltmak için vergileri yükseltmiş, vergi memurları göndererek birçok işyerine büyük miktarlarda para cezası vermiş ve süpermarketlerin sayısını artırarak pazarın ekonomideki yerini azaltmak istemiştir. Şah'ın bunları yapması pazar esnafının ulema ile yaptığı ittifakı arttırmış ve rejime karşı muhalefet her geçen gün artmıştır.

Reformlarla beraber ekonomide meydana gelen büyüme, şehirlerde yaşayan insanların telefon, televizyon ve otomobil gibi teknolojik ürünleri kullanmalarını sağlarken kırsal bölgelerde yaşayan insanlar bu ürünlerden yeterince faydalanamamıştır. Bu da ekonomik gücün, şehirlerde kırsal bölgelere göre çok fazla olması nedeniyle toplumda büyük bir dengesizlik meydana getirmiştir.

Beyaz Devrim ile arazi paylaşımı adaletli olmamış, toprak reformu ile toprakların dağıtımı 50.000 İran köyünden sadece 8649 köyde yapılmış, bu da devletin arzu ettiği sonuçlara ulaşmayı engellemiştir. Köylerde tarım ile uğraşamayacak durumda olan köylüler şehirlere göç etmişlerdir.

Kırsal bölgelerde kurulan köy pazarlarında, büyük şehirlerden gelen fabrikasyon ürünler ve yurt dışından ithal edilen mallar yer edinmiş, köylerde önemli bir üretimi olan el dokumacılığı artık eski kadar yapılmamış, köyler büyük oranda gündelik ürünler temini noktasında büyük şehirlere bağımlı hale gelmiştir.

Beyaz Devrim ile yapılan reformlar, İran toplum hayatında önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu reformların en önemli toplumsal sonuçlarından biri, köylülerin köylerden şehirlere büyük oranda göç etmeleridir. Böylece göç eden bu köylüler, büyük şehirlerde sanayide, inşaatlarda ve hizmet gerektiren iş yerlerinde çalışmaya başlamışlardır.

Yapılan reformların toplumsal sonuçlarından biri de kırsal bölgelerde büyük toprak sahipleri ile ağaların köylüler üzerindeki gücünü azaltmasıdır. Köylüleri bilinçlendirmek ve ihtiyaçlarını gidermek için kırsal bölgelerde faaliyet gösteren Eğitim ve Sağlık Teşkilatları ile Adalet Evleri, önemli görevler yerine getirmiş, ancak köylülerin bu yapılara olan olumsuz bakış açısını değiştirememiştir.

Şah'ın İran'ı çağdaş bir ülke haline getirmek amacıyla yapmış olduğu bu reformların toplumsal bir diğer sonucu, basın yayın yoluyla Batı kültürünü toplumda

yayması ve İslam kültürünü dezenformasyona uğratmasıdır. Bu da özellikle Ayetullah Humeyni'nin Şah rejimine yönelttiği en büyük eleştirilerden biri olmuş ve toplumda önemli bir karşılık bulmuştur.

Beyaz Devrim'in İran toplumunda meydana getirdiği en önemli sonuçlar, siyasal anlamda olmuştur. Şah, reformları yaparken İran halkının büyük bir desteğini alacağını düşünmüş ancak elde edilen sonuçlar istediği gibi olmamıştır. Beyaz Devrim ile yapılan reformların en önemli siyasal sonuçlarından biri hiç şüphesiz Ayetullah Humeyni'yi siyasi bir figür olarak İran toplumunda ön plâna çıkarmasıdır. Özellikle 1963 yılında 15 Khordad olayları, Humeyni'nin halk nezdinde güçlenmesini sağlamıştır. Humeyni, yapılan reformlar üzerinden Şah rejimini sürekli eleştirmiş, toplumu rejime karşı muhalefet etmesi için yönlendirmiş, sonuçta bu da 1979 yılında Şah rejiminin yıkılmasına neden olmuştur.

Muhammed Rıza Şah, reformlarla kırsal bölgelerde rejimin gücünü tahkim edeceğini düşünmüş ancak büyük toprak sahipleri bu bölgelerde gücünü önemli oranda korumuştur. Köylerden şehirlere göç eden insanlar, şehirlerde gecekondulaşmayı arttırmıştır. İşsiz kalan bu insanların büyük bir kısmı rejime öfke duymuş, ulemanın da yönlendirmesiyle rejime karşı yapılan büyük protestolara katılmışlardır.

Beyaz Devrim'e yöneltilebilecek en büyük eleştirilerden biri, Şah'ın ekonomik ve toplumsal alanlarda birçok yenilik yapmasına rağmen siyasal alanda despotik bir yönetim sergilemesi ve siyasal katılımın önünü sürekli kapatmasıdır. Şah, 1957 yılında kendi kurdurduğu Hizb-e Merdom (Halk Partisi) ve Hizb-e Milliyun (Milliyetçi Parti) partileri ile halk arasında alay konusu olmuş, yine 1975 yılındaki kurdurduğu Hizb-e Rastahiz (Diriliş Partisi) ile bütün gücü elinde tutmak istemiştir. Bu da toplumun çok değişik kesimleri tarafından Şah rejiminin diktatörlükle suçlanmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak denebilir ki Şah'ın ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda yapmış olduğu reformlar, istenilen sonuçları vermemiştir. 1963 yılından itibaren rejime karşı büyük bir muhalefet başlamış, Ayetullah Humeyni ve Ali Şeriatî gibi topluma öncülük eden şahsiyetler bu muhalefeti artıracak düşünceler öne sürerek önemli etkiler meydana getirmişlerdir. Bunun sonucunda da 1979 yılında İran tarihinde önemli bir yere sahip olan İran İslam Devrimi gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

- Abadyan, Hoseyn, “Eslahate Erzi ve Tebate Ectemai Mohaceret Rustayiyan Be Şehre Tehran”, **Tehkikate Tarikhe Ectemai**, Sale Heştom, Şomareye Dovvom, Payiz ve Zemestan 1397.
- Abrahamian, Ervand, **The Coup 1953, The CIA, And The Roots Of Modern U. S. – Iranian Relations**, Newyork: The New Press, 2013.
- Abrahamian, Ervand, **İran Beyne Do Engelab**, A. Golmohamadi, M. E. Fettahi (çev.), 25. Basım, Tahran: Ney Yayınları, 2017.
- Abrahamian, Ervand, **Modern İran Tarihi**, 5. baskı, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Ahavi, Şahrüh, **İran’da Din ve Siyaset**, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Ahin, Tahereh, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Kamu Yönetimi”, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara Üniversitesi SBE, 2008.
- Akyıldırım, Sözer, **İran ve Bir Hanedan’ın Çöküşü: Pehleviler**, Ankara: Gece Kitaplığı, 2021.
- Alpat, Sabahattin, “Türkiye’de Toprak Reformunun Sosyal Yönü”, **Journal of Social Policy Conferences**, Cilt 0, Sayı 12, 2012.
- Amanat, Abbas, **İran Modern History**, Yale University Press, 2017.
- Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2010.
- Axworthy, Michael, **Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti’nin Tarihi**, 1. Baskı, Ali Karatay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020.
- Axworthy, Michael, **İran: Aklın İmparatorluğu Zerdüş’ten Günümüze İran Tarihi**, 1. Baskı, Özlem Gitmez (çev.), İstanbul : Say Yayınları, 2016.
- Baş, Fırat, “Şehinşa...”, **Uluslararası Tarih ve Suçlar Dergisi**, sayı 14, 2013, 161-168.
- Başer, Alev Erkilet, **Ortadoğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler**, İstanbul: Yöneliş Yayınevi, 2000.

- Bazyar, Humatac, **Şah ve Engelage Sefid-Eslahate Arzi**, Tahran: Şerkete Teavuni Rustayi-Şerkete Sehome Zera, Kültür Sanat Bakanlığı Matbaası, 1971.
- Beşiriyye, Hüseyin, ** ran’da Devlet, Toplum ve Sınıflar**, 1. Baskı, İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009.
- Berzin, Said, **Zendeginameye Seyasi Mohendes Mehdi Bazergan**, Tehran: Neşre Merkez, 1999.
- Bigdelo, Reza ve Muhammed A. Ekberi, “Pehlevizm:  deolojiye Resmi Dovlete Muhammed Reza Pehlevi Der Dehehay 1340-1350”, **Faslnameye Goncineye Esnad**, Sayı 84, 21. Yıl, Kış 2011, 6-24.
- Bizeban, Ali Reza ve Mostafa Ectehadi, “Bi Sebatı Der Doreye Meşrute Ez Menzere Monasebate Beyne Dovlet ve Camee”, **Feslnameye Ulume Ectemayi Daneşgahe Allame Tabetabayi**, Sal 26, Şomare 87, Zemestan 1398, 21-58.
- Cleveland, William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, Mehmet Harmancı ( ev.), 1. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Cumhuriyet gazetesi, 28.01. 1963- 12. 06.1963,(Erişim Tarihi: 03. 07. 2022)
- Curtis, E. Gleen and Eric Hooglund, ** ran: A Country Study**, 2008.
- Çevik, Elif, “Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979)”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Hacettepe Üniversitesi SBE, 2015.
- Dabashi, Hamid, ** ran: Kenetlenmiş Halk**, İstanbul: Metis Yayınları,2008.
- Darabi, Ali, **Ceryan Şenasi-ye Seyasi Der  ran**, Tehran: Sazman-e Entesharat-e Pejuheşgahe Ferheng ve Endişe-ye Eslami, 1396(2017).
- Delannoy, Christian, **SAVAK**, Abdul Hoseyn Nikgoher ( ev.), Tahran: Neşre Homa, 1992.
- Djalili, Mohammad Reza ve Thierry Kellner, ** ran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi**, 2. Baskı, Reşat Uzman( ev.), İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2021.
- Duman, Sabit, “ ran Şah’ının Türkiye Ziyareti ve Bölgeye Etkisi”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi 12-16 Kasım 2007 Ankara II**, Ankara 2010, s. 1916-1937.

- Ebrahimi, Periçehr, “Tabakaye Mutevessede Cedid Der Cevamee Ėerbi ve İran”, **Feslnameye Ulume Ectemayi**, Dore 5, Şomare 9, Payiz 1376, 19-56.
- Edi, Ahmet, “İran’da İslam Devrimi Öncesi Siyasi Olaylara Bakış ‘Ak Devrim ve Lale Meydanı Katliamı’ ”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 2019, 731-744.
- Eminsaremi, Nozer, “Conbeşhaye Kargeri Der İran ve Seyasethaye Kontrolî(Ez Dorane Meşrutiyet Ta Suqute Pehlevî”, **Feslnameye Elmi-Tervici Mutalaate Tarikhe Entezami**, Sale Evvel, Şomare Sevvom, Zemestan 1393, 77-98.
- Eşref, Ahmed ve Ali Beno Azizi, “Tabakate Ectemai Der Doreye Pehlevî”, **Feslnameye Elmi Rahbord**, Şomare 2, 1372, 102-126.
- Eşref, Ahmed, “Az Engelabe Sefid Ta Engelabe Eslami”, **Pejuheşnameye Metin**, Doreye 6, Şomare 22, Behar 183, 109-141.
- Ettelaat gazetesi, 27 Aralık 1962- 03 Şubat 1963,(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).
- Foltz, Richard, **İran Tarihi**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021.
- Foran, John, **Mokavemet Şekenende: Tarikhe tehevvalate ectemai İran Az Sale 1500 miladi Ta Engelab**, Ahmed Tedin (çev.), Moesseseye Khedmat Ferhenge Rasa, Çape Çehardehom, Tahran: 2013.
- Foroughi, Atefeh, Hossein Masoudnia, vd., “Berresi Peyamedhaye Eslahate Erzi Der İran Ber Zendeğiye Keşaverzan Der Romanhaye Seyasi ve Ectemai Dehehaye 1340 ve 1350 Şemsi” **Tarikhe İran**, Dore 11, Şomare 2, Payiz ve Zemestan 1397.
- Garthwaite, R. Gene, **İran Tarihi Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze**, Fethi Aytuna(çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2019.
- Gönlübol, Mehmet, A. Haluk Ülman, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.
- Gündoğan, Ünal, **İran ve Ortadoğu**, Ankara: Adres Yayınları, 2016.
- Hüseyin, Asaf, **İran’da Devlet Karşı Devlet**, 3.Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- İssawi, Charles, **Tarikhe Ektesadi-ye İran(Asre Kaçar, 1215-1332)**, Yakub Ajend (çev.), Tahran: Neşre Gostere, 1983.

- İvanov, Mihail Sergeviç(ed.), **İran Tarihi Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla**, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Kabiri, Sabour, “İran Modernleşmesi Bağlamında Sosyolojinin Doğuşu ve Kurumlaşması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, 2019.
- Kanar, Mehmet, **Farsça Türkçe Sözlük**, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Katouzian, Muhammed A. H., **Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pehlevi**, M. R. Nefisi ve K. Azizi (çev.), 5. Baskı, Tahran: Merkez Yayınları, 2005.
- Kerim, Mehmet, **İran İslam Devrimi**, İstanbul: Düşünce Yayınları, 2. Baskı, 1980.
- Kharkuhi, ĞulamReza, “Engelabe Sefid ve Ğarete Erazi Golistan”, **Feslnameye 15 Khordad**, Doreye Sevvom, Sale Pencom, Şomare 18, Zemestan 1387.
- Khoyi, Muhammed Taki Emami ve Nergez Zeyayi, “Eslahate Erzi ve Tesirate Egtesadiye An Bercamee Keşaverzi İran”, **Meskuye Daneşgahe Azad Rey**, Payız 1385, Şomare 4.
- Kırgezlo, Naser, **Az Engelabe Sefid Ta Engelabe Eslami Zeminha ve Rişeyabi-ye Evamel**, Çap: Daere-i Mina, 1. Baskı, Paris: 2006.
- Kinzer, Stephen, **Şah’ın Bütün Adamları Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’da Terörün Kökenleri**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Kuduoğlu, Alptuğ, “İran’da Musaddık Dönemi: 1951-1953”, **İran Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2019, 37-62.
- Laing, Margaret, **Mosahabe Ba Şah**, Çape dovvom, Tahran: Neşr-e Elborz, 1992.
- Layehe Kanune Melli Kerdan Cengelha, <https://www.ekhtebare.com/لایحه-قانونی-ملی-کردن-جنگلها-مصوب-۱۳۴۱>, (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Marufati, Şadi, “Engelabe Sefid: Ağazi Ber Yek Payan”, (**Elektronik Dergi**) **Heftenameye Tecarete Ferda**, 2015, Sayı 165, (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2022).
- Mesihi, Mehdi, Ebrahim Akhayi, vd., “Mokayese Sakhtare Ectemayiye Rusta ve Şehr Der İran Doreye Pehlevi ve Comhoriye Eslami”, **Tarikhnameye Kharezmi Feslnameye İlmi Tekhessusisi**, Sale Sevvom, Zemestan 1394, 121-150.

- Milliyet gazetesi, 27. 01. 1963- 12. 06. 1963,(Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).
- Moazami, Behrooz, **İran’da Devlet, Din ve Devrim 1796’dan Günümüze**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Muaddel, Mansur, “İran’da Şii Ulema ve Devlet”, Serpil Üşür (drl.), **İran Devrimi Din, Anti-emperyalizm ve Sol**, 151-200, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Nahavandi, Houshang ve Bomati, Yves, **Mohammad Reza Pahlavi Akherin Şahenşah 1919-1980**, Neşr: Şerkete Kitab, 2014.
- Najmabadi, Afsane, “Hazards of Modernity and Morality: Women, State and Ideology in Contemporary Iran”, **Women, İslam and State**, Temple University Press, 1991.
- Parsa, Misagh, **Devlet, İdeoloji ve Devrim**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Pehlevi, Mohammad Reza, **Engelabe Sefid**, Çape evvel, Tahran: Çapkhaneye Banke Melli İran, 1967.
- Pehlevi, Mohammad Reza, **Be Suy-e Temeddone Bozorg**, Neşr-e Elborz, 2009.
- Pehlevi, Mohammad Reza, **Mamoreyet Beraye Vatanam**, https://t.me/pdf_tarikhema (Erişim Tarihi: 18. 02. 2020).
- Pehlevi, Mohammad Reza, **Pasokh Be Tarikh**, https://t.me/pdf_tarikhema, (Erişim Tarihi: 26. 06. 2020).
- Pehlevi, Mohammad Reza, “Sokhenane Al-i Hazret Mohammad Reza Pehlevi Der Nokhostin Kongreye Şerkethaye Teavuni Rostayi İran 19 Dey Mah 1341”, 9 Ocak 1963, <https://mashruteh.org/wiki/index.php?title>, (Erişim Tarihi: 20. 05. 2022).
- Piri, Mohammad, “Vakavi Cameeşenakhti Teşkil Tabakeye Karger İran Der Asre Kaçariye ve Nakşe An Der nosazi Camee ve Conbeşe Meşrute”, **Cameeşenas Tarikhi**, Dore 12, Şomare 2, Payiz ve Zemestan 1399.
- Rahimova, Ayten, “Modern İran’ın Oluşum Süreci: 20. Yüzyılın İkinci Yarısında İran’da Meydana Gelen Siyasi ve Sosyal Dönüşümler”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, 2020.

- Rahman, Huma, “Berresi Revende Teamolate Ulemaye Dini ve Mohammad Reza Şah”, **Feslnameye Seyaset, Mecelleye Daneşkedeye Hukuk ve Ulume Seyasi**, Doreye 40, Şomare 3, Payız 1389, 113-131.
- Rahnema, Ali, **Behind The 1953 Coup in Iran Thugs, Turncoats, Soldiers, and Spooks**, Cambrige University Press, 2015.
- Rahnema, Ali, **The Rise Of Modern Despotism In Iran The Shah, The Opposition And The US 1953-1968**, OneWorld Academic, 2021.
- Ruhani, Seyyid Hamid, “Reforme Erzi Der İran; Negahi Be Ceryane Eslahate Erzi Şah”, **Mutalaate Tarikhi**, Sale Dehom, Behar 1392, Şomare 40.
- Saatchi-Kojoori, Autosa Elizabeth, “The Culture of Revolution: Revolotunary Transformation in İran”, Las Vegas Bachelor of Arts University of Nevada, 2010.
- Sadık, İsa, “Tarikhçe ve Felsefeye Engelabe Sefid”, **Neşriye-ye Vahid**, Sayı 109, 1973.
- Sanasarian, Eliz, **Conbeşe Hukuke Zenan Der İran Tuğyan, Uful ve Serkub Ez 1280 Ta Engelabe 57**, Noşin Ahmedi Horasani(çev.), Tehran: Neşre Akhtaran, 1384.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih(1918-1994)**, 23.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2013.
- Shojaei, Seyedeh Nosrat, “Women in Politics: A Case Study of İran”, **Journal of Politics and Law** , Vol 3, No 2, 2010, 257-268.
- Şirhani, Ali ve Muhammed R. Necad, “Az Engelabe Sefid Ta Engelabe İslami(Nakşe Engelabe Sefid Der Peydayeş Engelabe İslami İran, Ba Tekide Ber Caygahe İmam Humeyni)”, **Pejuheşnameye Metin**, Sal 16, Şomare 64, Payız 1393, 63-86.
- Tabriz, Asgar Alam, “Aydınların, Dini Liderler ve Esnafın İran’ın Yakın Dönem Toplumsal Hareketlerinde ve Devrimlerindeki Rollerinin İncelenmesi.”, **(Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara Üniversitesi SBE, 2004.
- Takeyh, Ray, **The Last Shah America, Iran And The Fall Of The Pahlavi Dynasty**, London: Yale University Press, 2021.
- Türker, Metin, “Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, 2010, 45, 3, 38-57.
- Üşür, Serpil, **Din, Siyaset ve Kadın(İran Devrimi)**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991.

Vatandoust, Gholam Reza, "The Status of Iranian Women During the Pahlavi Regime", https://www.academia.edu/7846942/Status_of_Iranian_Women_during_the_Pahlavi_Regime_by_Dr_Gholamreza_Vatandoust, 107-130, (Erişim Tarihi: 20. 04. 2022).

Yarahmedi, Masum, "Engelabe Sefid ve Gostereşe Amuzeşe Âli; Çaleşha ve Tearuzha(1342-1357)", **Feslnameye Elmi-Tekhessusi Pejuheş Der Amuzeşe Tarikh**, Sale Evvel, şomare 1, Behar 1399.

Yılmaz, Uğur, "İran İşlam Devrimi'ne Giden Süreç ve Devrimin Türk Basınına Yansımaları" (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi SBE, 2020

Yörük, Recep, **İran İşlam Devrimi 2500 Yıllık Monarşinin Yıkılışı**, İstanbul: Urzeni Yayınevi, 2020.

Zibakalam, Sadegh, **Reza şah**, Tahran: İntişarat-e Ruzane, 2018.

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

دشتیانی مردم شهر ستانها از طرح ۶ ماده ای شاهنشاه

مردم شهر ستانها خون را برای روز ششمین ماه و شش کت در دایان رای آملی می کنند

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

تاریخچه و پیشینه

Ek 4: 26 Ocak 1963 Tarihli Ettelaat Gazetesi. s. 1.

سال ۲۷ - یکشنبه ۲۸ بهمن ۱۳۴۱ - شماره ۹۸۰۹ - یکم بهمن ۱۳۴۱

بنابر آن که ششصد و هشتاد و یک نفر از مردم برای رأی دادن به لایحه اصلاحات مملکت

از میان واجدین شرایط برای دادن رأی به لایحه اصلاحات مملکت

اسرار و اطلاعات از مسئولان وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

اکثریت قریب با اتفاق مردم رأی موافق دادند

بوجود گزارش خبرنگاران در اکثر شهرستانها:

بک میلیون و نیم نفر مردم آراء موافق به صندوقها ریخته‌اند

هزار آراء موقوفه نیچو

عده شهرستانها بشیران

توسعه است

در بندر میانی ۷۷۱۱ نفر

از بانوان در دادن رأی شرکت کردند

در مشهد ۶۶۱۸ رأی موافق با اصلاحات مملکت داده شد

جمع آراء بعد از ظهر ششام

ها تاکنون از ۲۰۰۰ رأی تجاوز نمی‌کند

شرح در صفحه ۱۲

آراء بعضی از شهرهای بزرگ

شهر	تعداد رأی موافق	تعداد رأی مخالف
تهران	۵۷۱۱۰	۱۱۱۱۰
اصفهان	۹۸۶۸۰	۱۱۱۱۰
ایران	۵۷۱۱۰	۱۱۱۱۰
شیراز	۵۷۱۱۰	۱۱۱۱۰
کرج	۵۷۱۱۰	۱۱۱۱۰
قم	۵۷۱۱۰	۱۱۱۱۰
زنجان	۵۷۱۱۰	۱۱۱۱۰

متن تفصیلی تاریخی

شالا

در شم

ماه رمضان

مردم ایران با ۵۷۱۱۰ رأی موافق و ۱۱۱۱۰ رأی مخالف لایحه اصلاحات مملکت را تصویب کردند

همه نمایندگان ایرانی در تهران و تبریز و مشهد و سایر شهرها با رأی موافق و اکثریت قریب با اتفاق رأی موافق دادند

یک پیروزی بزرگ است: هفتاد سال آرزو داشتیم که نمایندگان ایرانی با رأی موافق و اکثریت قریب با اتفاق رأی موافق بدهند و این آرزو را ما می‌توانیم که در این ایران با حقوق انسانی خودیستند با شکست دستگیرند

حساب باصافت تیم بعد از نتیجه تمام جمع آراء حوزه ها را حساب کردند

باک خاتم مالک حسن دادن رأی موافق گفت: اکثریت قریب با اتفاق رأی موافق من تقسیم شد ولی من هم مثل شما خواهان تصویب لایحه اصلاحات مملکت هستم

در بعضی از حوزه ها از سر نتیجه آراء شرطین میگرداند شرح در صفحه ۱۲

۵ میلیون رای موافق

بموجب آخرین آمار وزارت کشور مجموع آراء موافق ۵،۵۹۸،۷۱۱ است

● در تهران و حومه ۱۱۵۹۴۲ نفر رای موافق و ۸۶۲ نفر رای مخالف دادند
● فیروز آباد فارس با ۲۲۰۱۵ رای موافق اصلاحات مملکت را تصویب کرد
● بزرگترین رقم آراء زنان مربوط به آباد است که ۱۸۵۷۲ رای موافق داده‌اند

جمع آراء مخالف در سراسر کشور ۱۱۵ و جمع آراء بانوان ۲۷۱۷۹ میباشد

انقلاب ملی

شاهنشاه در بیانی بمناسبت پایان مزاجه به آراء عمومی فرمودند:

بوسیله ملت ایران که قوای مملکت ناشی از آنهاست تصویب شد

در تحول عظیمی که در ایران انجام شده خول از دماغ کسی جاری نگردید بکلیت برای ساختن ایران نوین و مترقی خواهند کوشید

در این انقلاب روح تعلیمات عالییه اسلامی و عدالت و انصاف محفوظ گردیده است

به صفحه آخر ستون اول

اطلاعات

جریان روز بعد از تصویب ملی
کلی مزاجه بارآمد عمومی و تصویب انواع تشکانه با استقبال خارج از بلخادر صفحه ۱۲

معاون نخستوزیر امروز گفت:
وضع کارمندان غیر رسمی در لایحه جدید استخدام سرو صورت پیدا کرده است

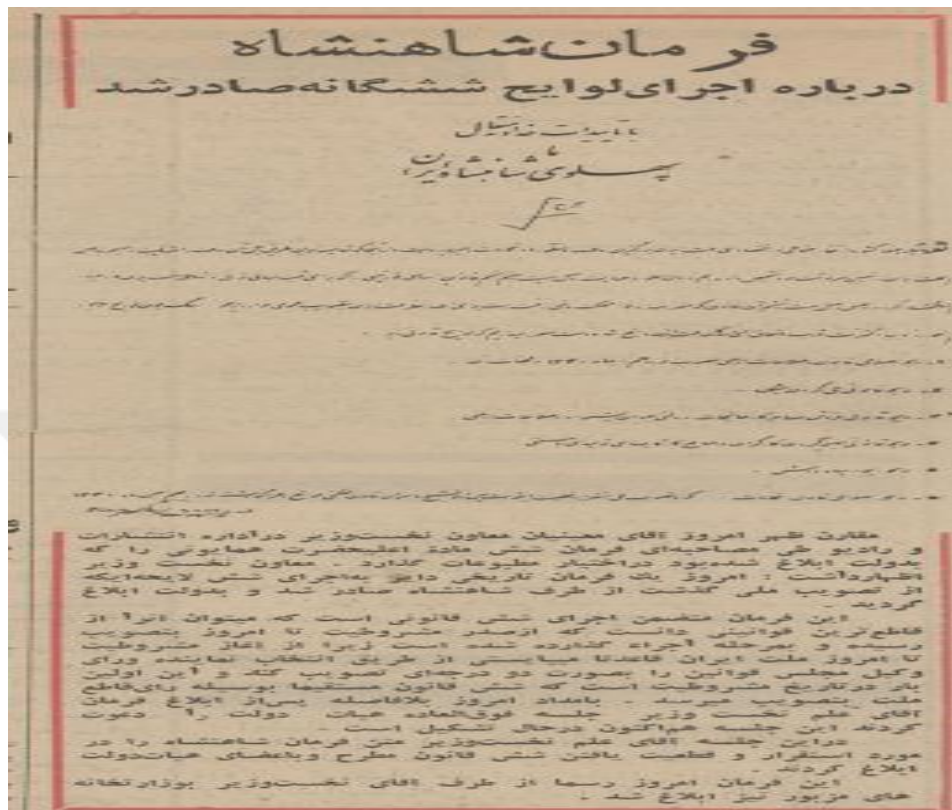
● کمیته استخدام شورایی اداری مشغول تهیه آیین نامه های مختلف قانون استخدام است

بقرار اطلاع روز پنجمه این هفته هیات رتبه شورایی اداری کشور برای بررسی نهایی طرح قانون استخدام تشکیل جلسه خواهند گذاشت و بعد از آن از رایج پایش سامت تجوز خواهد کرد کار قانون مرور بکلی پایان یابد و برای تصویب نهایی

جنبش زنان غیر قابل تصور بود

● موضوع مطالبات و حمایت آلتی نخست وزیر در چاپ دوم صنایع و کشاورزی در روزنامه درج شد و اینک من این مصاحبه از نظر اهلی که دارند کنفرانس اقتصادی روشن میشود صلوات ششم و پانزدهم باستحضار دیروز خلاصه ای از مصاحبه را بوی خوانندگان میرسد

مردم رشت برای دیدن آراء خود بصورتی در جلو یکی از حوزه های اظه رای صف بسته اند
شرح در صفحه شصت و نهم
اعلامه رسمی وزارت کشور درباره:
نتیجه کلی
تصویب ملی
وزارت کشور بدینوسیله با اطلاع عموم هموطنان را با خبر رسد که

Ek 8: Şahlar Şahı, Ulusal Çiftçiler Kongresi'nde reform ve referandum haberini verirken. Tahran, 1341(1963).

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم (Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 9: Padişah, Ali Emini ve Ersancani Toprak Sahipliği Belgesini Kermanşah'ta Çiftçilere Verirken.

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم (Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 10: Kadınlar, Oy Kullanma Hakkı Kazanmalarından Dolayı Yürüyüş Yapmaktalar. Tahran, 1341(1963).

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم
(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 11: Kadınlar, Seçim Sandıklarında Oy Kullanırken. 1341(1963).

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم
(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 12: Eğitim Ordusu'nun Kadın Üyelerinin Senato Meclisi Karşısında Geçit Töreni.

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم

(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 13: Eğitim Ordusu İran Köylerinde.

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم

(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 14: Şahlar Şahı Sınıfta Okuma Yazma Bilmeyenlere “Cem” Kelimesinin Yazılışını Öğretirken.

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم
(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 15: Fars Aşiret Çocukları İçin Eğitim Ordusu Ders Sınıfı.

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم
(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 16: İmar ve Kalkınma Ordusu İran'ın Kuzeyinde Bir Okul Yaparken. Yıl 1352(1974).

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم
(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 17: Sağlık Ordusu'nun Senato Meclisi'nde Geçit Töreni.

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم
(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 18: Beyaz Devrim Reformları ile İlgili Basılan Posta Pulları

اصلاحات ارضی بهمن
۱۳۴۲

اصلاحات ارضی بهمن
۱۳۴۲

Toprak Reformu Behmen 1342

Toprak Reformu Behmen 1342

ملی کردن جنگل‌ها بهمن
۱۳۴۲

ملی کردن جنگل‌ها
بهمن ۱۳۴۲

Ormanların Millileştirilmesi 1342

Ormanların Millileştirilmesi 1342

فروش سهام کارخانجات
بهمن ۱۳۴۲

فروش سهام کارخانجات
بهمن ۱۳۴۲

**Üretim Sanayilerinin Hisselerinin
Satılması Behmen 1342**

**Üretim Sanayilerinin Hisselerinin
Satılması Behmen 1342**

سهیم کردن کارگران در
سود کارخانجات بهمن
۱۳۴۲

**İşçilerin Endüstrideki Kâra
Ortak Olması Behmen 1342**

سهیم کردن کارگران در
سود کارخانجات بهمن
۱۳۴۲

**İşçilerin Endüstrideki Kâra
Ortak Olması Behmen 1342**

اصلاح قانون انتخابات

Seçim Kanunu Reformu

اصلاح قانون انتخابات

Seçim Kanunu Reformu

سیاه دانش مهر ماه
۱۳۴۲

Bilim Ordusu Mehr Ayı 1342

سیاه دانش بهمن ماه
۱۳۴۲

Bilim Ordusu Behmen Ayı 1342

سپاه بهداشت بهمن
۱۳۴۲

Sağlık Ordusu Behmen 1342

سپاه ترویج و آبادانی
ششم بهمن ماه ۱۳۴۲

Yeniden Yapılanma ve Kalkınma

Teşkilatı Behmen Ayı 1342

خانه های انصاف ششم
بهمن ماه ۱۳۴۲

Adalet Evleri 6 Behmen 1342

تحصیل رایگان برای همه
۱۳۵۲

Herkes için Eğitim Bedava 1352

بهداشت رایگان برای
همه

Herkes için Bedava Sağlık

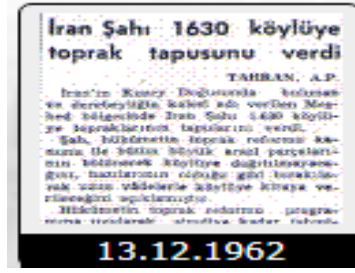
ششم بهمن روز شاه و
مردم

6 Behmen Şah ve Halkın Günü

Kaynak: https://mashruteh.org/wiki/index.php?title=قوانین_انقلاب_شاه_و_مردم

(Erişim Tarihi: 05. 05. 2022).

Ek 19: 13 Aralık 1962 tarihli Milliyet gazetesi, s. 3.

Ek 20: 27 Ocak 1963 tarihli Milliyet gazetesi s. 1.

Kaynak:http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RjEzV5aAK_x2B_Yf8bqaEp5IQ_x3D__x3D_ (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

Ek 21: 28 Ocak 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesi, s. 1.

Kaynak: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1963-01-28/0>, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

Ek 22: 29 Ocak 1963 tarihli Cumhuriyet gazetesi, s. 1.

Kaynak: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1963-01-29/0>, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

Ek 23: 7 Mart 1963 tarihli Milliyet gazetesi, s. 1.

Kaynak:http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RjEzxV5aAK_x2B_Yf8bqaEp5IQ_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

Ek 25: 15 Mart 1963 tarihli Milliyet gazetesi, s. 1.

Kaynak:http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RjEzxV5aAK_x2B_Yf8bqaEp5IQ_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

Ek 26: 7 Haziran 1963 tarihli Milliyet gazetesi, s. 1.

Kaynak:http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RjEzxV5aAK_x2B_Yf8bqaEp5IQ_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

[illegible]

Kaynak: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1963-06-07/0>, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

Ek 29: 12 Haziran 1963 tarihli Milliyet gazetesi, s.1.

Kaynak:http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/RjEzxV5aAK_x2B_Yf8bqaEp5IQ_x3D__x3D_, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2022).

hafızlardan bir kısmı

İran'da muhalefetin grev çağrısı muvaffak olmadı

Hükümet, kanlı ayaklanmaların tekrarını önlemek amacıyla huzuru bozacaklar için «Vur» emri verdi

Tahran, 11 (a.a. - AP - Radyo) — Tahrandaki Çarşı bölgesindekiler hariç, bütün dükkanlar ve iş yerleri açıktır, umumi ve ticari hayat normaldir. İran Şahının muhaliflerinin, dini lider Ayetullah Kumei'nin tevkifini protesto amacıyla dün gece yaptıkları genel grev çağrısının başarıya ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

— Arkası Sa. 5, Sü 6 da —

Telefoto : CUMHURİYET - AP: Saigon-Istanbul
Bir canlı meşale haline gelen yaşlı Budist rahibi

Bir Budist Rahibi, üzerine benzin döküp kendini sokak ortasında diri diri yaktı

Saigon (Güney Vietnam), 11 (AP-a.a.) — Yaşlı bir Budist rahibi bu sabah sarı cüppesini benzine bulayıp giydikten sonra, şehrin ana caddelerinin birinin ortasında, etrafında birçok başka rahip ve rahibe olduğu halde, gayet soğukkanlı bir şekilde bir kibrit yakarak kendi kendini tutuşturmuş ve hadiseyi seyreden binlerce Vietnamlının gözleri önünde diri diri yanarak can vermiştir.

Budist rahibi Quang Duc bu su-

— Arkası Sa. 5, Sü. 4 te —

13 İranlı öğrenci dün nümayiş yaptı

Öğrenciler Şah aleyhindeki dövizleri Konsolosluga bıraktılar

Şehrimizde yüksek öğrenimlerine devam eden İranlı öğrencilerden 13'ü dün Çağaloğlundaki Konsolosluk binası bahçesinde toplanarak Şah idaresini protesto etmişler ve ellerinde bulunan pankartları bina duvarına bırakmışlardır.

«İrandaaki olaylar gerici hareketi değildir», «İrandaaki olaylar diktatörlüğe karşıdır», «serbest seçim istiyoruz» cümleleri yazılı dövizlerle birer birer Konsolosluk bah-

— Arkası Sa. 5' Sü 7 de —